

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANKARA

Doktora Tezi

Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ

Ankara - 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANKARA

Doktora Tezi

Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bekir KOÇ

Ankara - 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANKARA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (...../...../20...).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Eylem Tekemen Altındaş

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR.....	6
TABLOLAR.....	7
KONU VE KAYNAKLAR.....	10

I. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINA KADAR ANKARA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	13
---	----

II. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANKARA.....	37
1. ŞEHİR YÖNETİMİ	37
1.1. Mutasarrıf, Yeniçeri Serdaru ve Kethüda Yeri	40
1.2. Kale Örgütü, Şehir Kethüdası, İhtisab İşleri, Nüfus Sayım Görevlileri	42
1.3. Ayan, Muhtarlar, İmamlar, Tahsildar	44
1.4. Esnaf Yöneticileri.....	46
1.5. Kadı, Müderris, Müftü.....	47
1.6. Diğer Dini Görevliler ve Vakıf Görevlileri	48
2. İMAR VE SAĞLIK HİZMETLERİ	49
2.1. Mimarbaşı	49
2.2. Hekimler	50
3. XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA YÖNETİM ÖRGÜTLERİNİN BULUNDUĞU YERLER	50
3.1. Hisar, Mutasarrıf Sarayı, Mahkeme Binası, Nüfus Dairesi...50	
3.2. Mahalleler	52
4. ŞEHİRİN NÜFUS DURUMU	55
4.1. 1830 Nüfus Sayımı	57
4.2. Nüfusun Hareketleri	59
4.3. Zanaat ve Ticaret Yerleri	63
5. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR	67
5.1. Cami, Mescid, Medrese ve Sıbyan Mektepleri.....	67

5.2. Hamamlar	68
6. ŞEHİR EKONOMİSİ	68
7. ESNAF GRUPLARI	70
8. TİCARET	71
8.1. Ticaret Hayatı	71
8.2 Ankara’da Sof Üretimi	72
9. PARA VE FİYAT HAREKETLERİ	77
10. ULAŞIM	78

III. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANKARA	82
1. İDARİ YAPI	82
2. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE ANKARA	85
2.1. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ve Taşra İdaresi.....	85
2.2. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi’ne Göre İdari Yapı.....	86
3. 1871 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE ANKARA	96
3.1. Yeni Vilayet Düzenine Geçiş.....	96
3.2. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine Göre İdari Yapılanma.....	98
4.YENİ VİLAYET YÖNETİMİNDE MECLİSLER	105
5. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VİLAYET İDARESİ	114
5.1. Valilik	115
5.2. Eyalet Meclisi	116
6. VİLAYET UMUMİ MECLİSİ	118
7. ANKARA SANCAĞI’NDA GÜVENLİK HİZMETLERİ	120
8. ANKARA’DA ULAŞIM VE HABERLEŞME	122
8.1. Demiryolları	122
8.2. Karayolları	129
8.3. Posta ve Telgraf Örgütü	139
9. EĞİTİM	143
10. ANKARA VİLAYET MATBAASI ve VİLAYET GAZETESİ.....	155
11. TARIM VE HAYVANCILIK	159
11.1. Tiftik ve Tiftik Keçisi	169
12. NÜFUS	173
13. ANKARA’DA TİCARET	184

13.1. Ankara'nın İthalatı ve İhracatı	186
14. ANKARA'DA SOSYAL HAYAT	199
15. ANKARA SANCAĞI'NDA BELEDİYE DAİRELERİ.....	201
16. ANKARA'DA SAĞLIK HİZMETLERİ	206
17. DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR	210
17.1. Kuraklık ve Kıtık	210
17.2. Su Sorunu	223
17.3. Veba ve Kolera	227
SONUÇ	235
KAYNAKÇA	245
ÖZET	271
ABSTRACT	273

ÖNSÖZ

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara adını taşıyan tezin iki temel amacı bulunmaktadır. İlki, Tanzimat'tan itibaren idari, askeri ve mali alanlarda önemli değişimler geçiren Osmanlı Devleti'ndeki değişimlerin orta büyüklükteki bir Anadolu kenti olan Ankara'ya, özellikle kurumsal düzeyde, yansımalarının şekil ve niteliği üzerine bazı tespitler yapmaktır. İkincisi ise, tezin kronolojik sorumluluğunun hemen sonrasında Cumhuriyet'e başkentlik yapacak olan Ankara'nın, Cumhuriyet'e devrettiği tarihi mirasın ekonomik ve beşeri yönüne dair, istatistikî bilgiler ağırlıklı, bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Tez konusunun belirlenmesi, araştırma ve yazma süreçlerinde bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Bekir Koç'a göstermiş olduğu anlayıştan ötürü teşekkür etmek isterim. Yine bu yoğun ve yorucu süreçte desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç, Doç. Dr. Hülya Boyana, Doç. Dr. Nuray Özdemir ve Yrd. Doç. Dr. Tülay Erçoşkun'a şükranlarımı sunarım. Tezime görüşleri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Prof. Dr. M. Murat Baskıcı, Doç. Dr. Ümit Ekin ve Yrd. Doç. Dr. A. Latif Armağan Hocalarıma da bu vesile ile teşekkür ederim.

Tez süresince yanımda olan görüşleri ve yardımları ile destek veren Yasemin Kart Necan'a, Ertan Ünlü'ye, Esra Çıplak'a, Merve C. Keyvanoğlu'na, Banu Türkan Güler'e, Muhammed Ceyhan'a, Serkan Polat'a ve Özlem Karsandık Yazıcı'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Doktora eğitimim sürecinde kendilerine yeterince vakit

ayıramama rağmen, bana karşı anlayışlı olan ve her zaman destek veren aileme, eşime ve kızıma minnettarlığımı ayrıca belirtmek isterim.



KISALTMALAR

a. g. e.	Adı Geçen Eser
a. g. m.	Adı Geçen Makale
a. g. t.	Adı Geçen Tez
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
H.	Hicri
M.	Miladi
N.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Vd.	Ve Diğerleri
yay. haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1852-1857)

Tablo 2: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1858-1862)

Tablo 3: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1863-1866)

Tablo 4: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1867-1870)

Tablo 5: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1871-1874)

Tablo 6: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1876-1883)

Tablo 7: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1891-1907)

Tablo 8: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Mahalleleri

Tablo 9: Ankara Merkez Sancağı ve Bağlı Kazalarda Görevli Zaptiye Sayısı

Tablo 10: H. 1318 Salnamesine Göre Anadolu Demiryolu Hat Güzergâhı

Tablo 11: H. 1318 Salnamesine Göre Turuk ve Me'âbir

Tablo 12: H. 1320 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nde Turuk ve Me'âbir

Tablo 13: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nde Yolların Durumu

Tablo 14: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti Yol Durumu

Tablo 15: H. 1288 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nde Rüşdiye Mektebi

Tablo 16: H. 1325 Salnamesine Göre Hamidî Sanâyi' Mektebi

Tablo 17: H. 1307 Salnamesine Göre Mekteb-i İdâdî-i Mülkî

Tablo 18: H. 1318 Salnamesine Göre Mekteb-i İdâdî Hey'et-i İdâre ve Ta'limiyesi

Tablo 19: H. 1318 Salnamesine Göre Dârü'l-Mu'allimî, İnâs Mekteb-i Rüşdisi ve Mekteb-i Hamidiye'deki Görevliler

Tablo 20: H. 1290 Salnamesine Göre Vilayet Matbaası Personeli

Tablo 21: H. 1311 Salnamesine Göre Vilayetin Zira'iyesine Dair

Tablo 22: H. 1311 Salnamesine Göre Vilayetin Mahsûlâtı

Tablo 23: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nin Hayvan Çeşidi ve Sayısı

Tablo 24: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Kazalarında Hayvan Çeşidi ve Oranı

Tablo 25: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Kazalarında Hayvan Çeşidi ve Oranı

Tablo 26: H. 1300 Salnamesine Göre Vilayetteki Nüfus Durumu

Tablo 27: H. 1307 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfus Durumu

Tablo 28: H. 1311 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfus Durumu

Tablo 29: H. 1320 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nin Nüfusu

Tablo 30: H. 1320 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfusu

Tablo 31: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfusu

Tablo 32: H. 1325 Salnamesine Göre Zahir Nakliyatı

Tablo 33: Ankara Sancağı Ankara Kazası Belediye Meclisi

Tablo 34: H. 1289 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

Tablo 35: H. 1291 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

Tablo 36: H. 1299 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

Tablo 37: H. 1300 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

Tablo 38: H. 1307 Vilayet Salnamesine Göre Dâ'ire-i Belediye

Tablo 39: H. 1311 Vilayet Salnamesine Göre Dâ'ire-i Belediye

Tablo 40: H. 1318 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

Tablo 41: H. 1320 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

Tablo 42: H. 1325 Vialyet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi



KONU VE KAYNAKLAR

1940'lı yıllardan itibaren Türkiye'de sosyal bilimler araştırmalarının bilimsel ilke, yöntem ve konu çeşitliği açısından yakaladığı pozitif ivme Ankara çalışmalarına da yansımış, sanat tarihi, mimarlık ve eskiçağ tarihi konularında kayda değer eserler üretilmiştir. Hamit Zübeyr Koşay'ın *Ankara Budun Bilgisi*, Semavi Eyice'nin *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, İ. Hakkı Konyalı'nın *Ankara'nın Camileri*, Gönöl Öney'in *Ankara'nın Dini ve Sosyal Yapıları* ve Mehmet Tunçer'in *Ankara (Angora) şehri Merkezi Gelişimi (14.-20.Yüzyıl)* adlı eserleri sözü edilen sürecin önemli çalışmaları olma özelliğine sahiptirler. Literatürde saygın bir yeri olan Afif Erzen'in, *İlk ağ'da Ankara* ve Avram Galanti'nin *Ankara Tarihi* adlı çalışmalarının da aynı sürecin bir ürünü olarak görmek mümkündür. Mübarek Galip, *Ankara*, Ernest Mamboury, *Guide Touristique Ankara*, şeref Erdoğdu'nun *Ankaram*, Paul Wittek'in *Orta Zamanlarda Ankara*, Besim Darkot'un *Ankara Maddesi* ile Nejat Göyünç'ün *XVI. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmaları da emek ürünü ve literatüre önemli katkılar sağlayan çalışmalardır.

İkinci kuşak kent tarihçilerinin önemli eserlerinden biri Özer Ergenç'in *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* adlı çalışmasıdır. Ankara tarihini bütünsel olarak değerlendiren ve özellikle şer'ye Sicillerine dayalı tespitlerde bulunan eser, daha sonraki yüzyılları konu alan Hülya Taş'ın *XVII. Yüzyılda Ankara'sına*, Jülide Akyüz'ün *XVIII. Yüzyılda Ankara'sına*, Süraiya Faroğhi'nin *Orta Halli Osmanlılar'ına* ve Rıfat Özdemir'in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* adlı çalışmasına örneklilik ve öncölük yapmıştır.

Bu alışmalar dışında Deniz Karaman'ın *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara* adlı çalışması, temmettuat defterine dayalı olarak yapılmış olup, Ankara'nın mali ve

beşeri durumu ile ilgili bilgi vermektedir. Emine Erdoğan'ın “ *Ankara'nın Bütün Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*” adlı doktora tezi önem arz etmektedir. Zeliha Etöz'ün *19. Yüzyıl Ankara'sında Sosyal ve Kültürel Yaşam* başlıklı doktora tezinde Ankara sosyal ve kültürel yönden ele alınmıştır. Şennur Şenel'in *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyalet Merkezinin Sosyal ve İktisadi Durumu* adlı doktora tezi temettuat verilerinin kullanılması suretiyle kaleme alınmış kayda değer bir çalışmadır. Özlem Gülenç İğdi'nin, *Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği* adlı doktora tezinde Tanzimat'tan sonra Ankara'nın idari bakımından geçirdiği süreç anlatılmıştır. Birsen Edanur Yıldırım'ın “*Ankara Sancağı'nın Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfusu (1871-1907)*” başlıklı Yüksek Lisans tezinde belirtilen tarihler arasında Ankara Vilayet Salnameleri esas alınarak Ankara'nın yerleşme ve nüfusu haritalandırılarak verilmeye çalışılmıştır. “*Salnamelere Göre Ankara Vilayeti*” adlı Yüksek Lisans tezinde Asuman Koçak vilayet salnamesini esas alarak Ankara ile ilgili genel bilgiler vermiştir.

Ankara ile ilgili olarak Suavi Aydın ve arkadaşlarının *Küçük Asya'nın Bin Yüzü Ankara* adlı eseri dikkat çekicidir. Ayrıca 1981 yılında ODTÜ ve Ankaralılar Vakfının birlikte düzenledikleri “Tarih İçinde Ankara Semineri”nden yer alan makaleler ile 2011 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünün düzenlediği “Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu”nda sunulan bildiriler Ankara çalışmaları için önemli kaynak gruplarıdır.

Son dönemde Ankara ile ilgili yapılan çalışmalar arasında Bekir Koç'un hazırlamış olduğu *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara* adlı çalışma Ankara şehir tarihi ile ilgili olarak dönem araştırmacıları için oldukça önemli bir kaynaktır. Bir diğer çalışmada Bekir Koç ve Mehmet Murat Baskıcı'nın

ortak hazırlamış oldukları *Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi* adlı eserdir.

Tezimizin ana kaynağı olarak 1872-1900 seneleri arasındaki Ankara Vilayet Gazetesi'nin mevcut sayıları kullanılmıştır. 1848-1870 yılları arasında Devlet Salnamesinden yararlanılmıştır. 1871-1907 yılları arasındaki bilgilerin yazımında ise, daha ayrıntılı bilgiler vermesi nedeniyle, Ankara Vilayet Salnameleri'ndeki bilgiler esas alınmıştır.

Yukarıda belli başlılarının tanıtıldığı literatür dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Sadaret Mektubi ve Maarif Fonu başta olmak üzere birçok fona ait evraka müracaat edilmiştir. Kuraklık-kıtlık, kolera, muhacir iskânı, demiryolu çalışmaları, su sorunu, ulaşım-haberleşme ve sosyal yaşam gibi konuların yazımında sözü edilen perakende evrak ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ankara Eyaleti/Vilayetine ait 932-948-970-972-973-990-1001-1008 nolu Şer'îye Sicilleri incelenmiş tezin iki temel amacına katkıda bulunmaları ölçüsünde bilgilerine sınırlı da olsa başvurulmuştur.

I. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINA KADAR ANKARA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Ankara, İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Sakarya Nehri'nin kollarından olan Ankara Çayı'nın geçtiği ova üzerinde kurulmuş ve geçmişi çok eskilere dayanan bir şehirdir. Coğrafi yönden doğal şartlarla korunmaya elverişli olması sebebiyle kervan yollarının uğradığı bir yerleşim yeri olmuştur. İlk Çağ'dan itibaren Anadolu coğrafyasında doğu-batı çizgisinde geçen ordu, posta ve ticaret yolu olma özelliğini barındıran hat üzerinde bulunmasından ötürü sürekli iskân görmüş bir şehirdir.¹

Ankara'nın bilinen en eski tarihi şehrin 160 km doğusunda Hattuşaş (Boğazköy)'ü merkez yapmış olan Hititlere kadar gitmektedir. Hititlerin Ankara Kalesinde asker bulundurdıkları tahmin edilmektedir.² Kalenin Hititlerin Anadolu'da siyasi birliğini tesis ettiği zaman Ankara'dan geçen yolu denetlemek ve korumak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.³ Ankara Hititler'den sonra M.Ö. XII-VI yüzyıllarda Gordion'u merkez yapmış olan Friglerin egemenliği altına geçmiştir. Friglerin ikamet ettiği yer şehrin en yüksek noktasının bulunduğu kale civarındır. Doğal kaynaklar konusunda zengin bir yerde bulunan Frigler, oldukça kaliteli olan

¹ Sevgi Aktüre, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 4.

² Kemal Bağlum, *Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara 1992, ss. 11-14; Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Ankara 1986, s. 21; Ankara kalesi ile ilgili bilgi için bkz. Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkinci Cedvel, İlk Tab', Dersaadet "Akdam" Matbaası, Sene 1314, s. 427.

³ Aktüre, a.g.m., s.5.

Ankara'nın moher adı ile bilinen keçi yünü kullanmışlardı.⁴ M.Ö VII. yüzyılda Lidyalılar döneminde Anadolu'da Pazar ekonomisine geçilmişti. Anadolu'nun iç kısımlarında gelişen dokuma, tahıl, şarap üretimi, hayvancılık sayesinde kıyı kentleriyle olan ticaret artmıştı. Ankara söz konusu ticarete büyük yollarının kavşak noktası olmasından dolayı önemini koruyan bir şehirdir.⁵ Persler döneminde de Anadolu'dan geçtiği bilinen Kral Yolu oldukça önemli idi. Bu sebeple Persler M.Ö. VI. yüzyılda Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almışlardır.⁶ Perslerin Anadolu'ya kadar gelmeleri ve buraları ele geçirmek istemesindeki amaç doğu-batı ticaret yolunu yani Kral Yolunu güvene almak ve Akdeniz ticaretini ele geçirmektir.⁷ Perslerin yaklaşık iki yüzyıl süren Anadolu hâkimiyetleri sırasında Ankara, Kral Yolu üzerinde bulunan ticaret ve güvenli konaklama merkezlerinden biri olarak önemini sürdürmüştür. Perslerin Anadolu'daki hâkimiyeti Büyük İskender'in M.Ö 333 yılında Ankara'ya gelmesiyle son bulmuştur. Doğu ticaret yolunu Hellen dünyasına açarak yeni Pazar yerleri oluşturmak amacıyla çıktığı doğu seferi sonrasında Büyük İskender, Anadolu'da sağladığı yeni ekonomik denge ve geliştirdiği ulaşım sistemi ile Ankara'nın önemini devam ettirmesini sağlamıştır.⁸

M.Ö. III. yüzyılın sonbaharından itibaren Balkanlar üzerinden Anadolu'ya gelen Galatlar Kızılırmak ve Sakarya nehrinin arasında kalan savunmaya elverişli bölgeye yerleşmiştir. Ankara'ya gelen Galatlar mevcut kaleyi tamir edip bu çevrede yaşamışlardır. Galatlardan sonra Ankara'ya gelen Romalılar (M.Ö. II. yüzyıl başları)

⁴ Veli Sevin, "Frygler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2*, 1982, s. 231.

⁵ Bekir Koç ve M. Murat Baskıcı, *Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi*, Ankara 2013, s. 4.

⁶ Aktüre, a.g.m., s. 5; bkz. Afif Erzen, *İlk Çağ'da Ankara*, Ankara 1946, s. 32 Harita II.

⁷ A. Akarca, *Şehir ve Savunması*, Ankara 1972, s. 12.

⁸ Aktüre, a.g.m., s. 6.

kendi yönetim örgütlerini tesis edene kadar bölgeyi Galat prenslerine yönettirmişlerdir. Yönetim örgütünün kurulmasıyla birlikte bölge, Galatia ismiyle anılmış ve Ankara bu bölgenin merkezi durumuna gelmiştir.⁹ Böylece Ankara, önemli ticaret yolu üzerinde olmasının da verdiği avantajla birlikte yaklaşık iki yüzyıl zaman içinde yerleşim yeri olarak bir kat daha büyümüş ve gelişmiştir.¹⁰ Romalılar yerleşim yerini kaleden güneye ve batıya doğru kaydırmışlardır.¹¹ Dolayısıyla bu genişleme sonrasında oluşan yerleşimler zamanla mahallelere dönüşerek şehir sınırları içinde kalmıştır. Ankara'nın merkezi üstünlüğü Roma İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girmesiyle birlikte azalmıştır. Bununla birlikte Ankara, şehir dışında sur bulunmamasından kaynaklı olarak saldırılara açık hale gelmiştir. Ticaret yolunun Ankara'dan geçmesi Pers saldırılarını bölgeye toplamış ve bundan dolayı şehir ekonomisi zayıflamış halk da fakirleşmişti. Bu saldırılardan korunabilmek için şehrin etrafına M.S. 270 yıllarında dış duvar yapılmıştır. Bu surların güçlü bir şekilde inşa edilmemiş olması ve saldırıların sürekli devam etmesi sonucunda VII. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu Sasani işgaline açık hale gelmişti. Bunun neticesinde de Sasaniler Ankara'ya kadar gelerek burayı ele geçirmişlerdi.¹²

Ankara'nın Bizans hâkimiyetine geçinceye kadar Arap saldırılarına karşı korunmayı amaç edinen bir sınır kenti özelliği bulunmaktaydı ki, günümüze kadar ulaşan Ankara kalesi bu dönemde yapılmıştır.¹³ VII. yüzyıldan sonra Ankara, Bizans

⁹ Aktüre, a.g.m., s. 7.

¹⁰ E. Bosch, "Ankara'da Antik Devir Hamamının Müessisi", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 577.

¹¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 2012, s. 53.

¹² Aktüre, a.g.m, ss. 9, 11.

¹³ Özdemir, a.g.e, s. 21; Ergenç, a.g.e, s. 53.

İmparatorluk askerlerinin barınma ihtiyacını karşılayan bir kale kent durumundadır. Bizans döneminde Ankara bu bakımdan önemli bir Anadolu şehri olarak varlığını korumuştur. Yine bu süre içinde Bizans'ın Doğu ile ticari ilişkilerinin sonucu olarak Roma dönemindeki yol sistemi değişmiştir. Bu değişikliğin sebebi Arapların doğu ticareti için önemli olan yerleri ele geçirmeleridir. Yeni yol sistemi, 7. ve 8. yüzyıllarda savunma amaçlı askeri yönden önemli iken 9. ve 10. yüzyıllarda ticari yönden önem kazanmaya başlamıştı. Bunda en önemli etken, Bizans'ın Doğu ile ticari ilişkilerin artmasıdır.¹⁴ Doğu ile ticari ilişkilerin artmasıyla birlikte Bizans'ın diğer şehirleri gibi Ankara da önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş ve buna bağlı olarak nüfusunda da kayda değer artışlar meydana gelmişti.

1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. 1073'ten itibaren Türklerin Anadolu'ya egemen olmalarından sonra Ankara, yolların kesişme noktası olma özelliğini korumaya devam etmiştir. Şehir bu dönemden itibaren Türk-İslam karakterine bürünmeye başlamış ve bu süreç XV. yüzyıla kadar devam etmiştir.¹⁵ Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte taşrada konar-göçer gruplar bölge nüfusunu yerli halkın aleyhine artmasına neden olmuştu.¹⁶ Anadolu yoğun bir şekilde Türk göçü almaya başlamıştır. Ankara, Danişmend hükümdarı Emir Gazi tarafından 1127'de Türk toprağına katılmıştır.¹⁷ Onun vefatından sonra ise sırasıyla Selçukluların ve İlhanlıların hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁸

¹⁴ Aktüre, a.g.m., s. 13.

¹⁵ Ergenç, a.g.e, s. 54; Kuban Doğan, Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler, *Vakıflar Dergisi* VII, 1968, ss. 54-55.

¹⁶ Koç-Baskıcı, a.g.e., s. 8.

¹⁷ Özdemir, a.g.e., s. 21.

¹⁸ Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Ankara 2005, ss. 61-71.

Ankara'nın XIV. yüzyılda bir Osmanlı şehri olmasında Ahilerin önemli rolü vardır. Ankara, Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrasında Anadolu eyaletinin ilk merkezi olma özelliğini korumuştur. Osmanlılar döneminde özellikle de XV. yüzyıldan itibaren Bursa'nın ticaret merkezi olarak önem kazanmasıyla İpek Yolu güzergâhında bulunan Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum'un önemi daha da artmıştı. Ankara, ayrıca Halep-Şam yolu güzergâhında bir tarafı İstanbul diğer tarafı Bursa istikametinde de uğrak noktalardan birisidir.¹⁹ Ankara'da ticaretin yoğun olması şehre Bursa, İzmir, İstanbul, Kayseri başta olmak üzere farklı şehirlerden ve ülkelerden birçok tüccarın gelmesine neden olmuştur. Tüccarların geldikleri zamanlarda kısa süreli kalacaklarsa hanlarda kalmaları, uzun süreli kalacaklarsa da çeşitli mahallelerde ev kiralamaları neticesinde şehirde ticaret canlılığını korumuştur.

Ankara surunun daha önceki uygarlıkların yaptığı duvar üzerine yapımına XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1604-1605 yılları arasında) başlandığını söyleyebiliriz. Anadolu'daki birçok şehir gibi Ankara'da yoğun Celâlî saldırılarına uğramıştı. Ankara'nın önemli bir ticaret merkezi olması olmasından dolayı Ankaralılar ticaretin engellenmesine izin vermemek ve şehrin güvenliğini sağlayabilmek için kendi imkânlarıyla suru inşa etmişlerdi.²⁰ Şehri saran bu surun bilinen üç kapısı vardır: Adını Cenabi Ahmet Paşa Camii'nden alan Cenabi Kapısı, Doğan Bey Zaviyesi yakınındaki kapı, Araba Pazarı Kapısı.²¹ Bu kapılardan Cenabi

¹⁹ Ergenç, *a.g.e.*, ss. 3, 4.

²⁰ Taş, *a.g.e.*, s.108.

²¹ Ergenç, *a.g.e.*, ss.6-7. ; Cenabi Kapı'ya Kayseri Kapısı'da denilmektedir. Bkz, Ernest Mamboury, *Guide Touristique Ankara*, s. 78-79. Kapılar açıldıkları taraftaki şehirlerin adıyla anılmışlardır. Kuzeyde Çankırı Kapısı, batıda İstanbul ve İzmir Kapıları, doğuda Kayseri Kapısı ve güneydeki kapının adı Konya değil Erzurum olarak anılması da buraya ilk yerleşenlerin Erzurum'dan gelmiş

Kapısı'ndan başlayan yol Avancıklar mahallesinin altından Ahi Yakub, Hacı Arab mahallelerinden Atpazarı'na ve Bedesten'e ulaşmaktadır. Atpazarı, Uzunçarşı üzerinden Tahtakale'ye (Kaledibi) bağlanıyordu. Tahtakale'de Araba Pazarı Kapısı'na buradan da Karaoğlan Çarşısı yoluyla da Hacı Bayram Camii ve Debbağhaneye açılıyordu. İzmir Kapısı diye anılan kapının ise Hacı Doğan mahallesindeki kapı olma ihtimali vardır.²²

XVI. yüzyılda Ankara, kalenin dışında sur eğilimli bir alanı çevrelediği için iki farklı manzaraya sahiptir. Hisar ve çevresi yani şehrin üst kısmı Yukarı Yüz'ü, Hacı Bayram Camii'nden Karacabey Külliyesi-Namazgâha kadar uzanan aşağı kısmı yani Aşağı Yüz'ü oluşturunuyordu.²³ XVII. yüzyılda Aşağı ve Yukarı yüz olarak adlandırılan iki farklı kesim aynı zamanda şehirde de iki farklı yaşam alanını oluşturmuştur. Burada her iki kesimin hanları, hamamları, çarşıları, dini ve sosyal yapıları ayrı idi. Bu iki kesimi birbirine bağlayan nokta Bedesten'den başlayıp Tahtakale'ye kadar inen Çarşı Yolu idi. Yukarı Yüz'ün merkezi Atpazarı, Aşağı Yüz'ün merkezi ise Tahtakale'dir. Her iki tarafta ticari yapıların yanında da önemli dini yapılar vardır. Atpazarı'nın yanında Ahi Şerafeddin Camii ve Hacı Arab Camii varken Tahtakale yanında da Haseki Camii ve Hasan Paşa Hanı vardır.

XVI. yüzyılda sancak ve kaza merkezi olan Ankara'daki Kale dışındaki mahalleler 85²⁴ iken XVII. yüzyılda mahallelerin sayısı 91'e yükselmişse de XVIII.

olmalarıdır. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, İstanbul 2009, s. 44; Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları 1970*, IV, Ankara 1971, s. 96-105.

²² Ergenç, *a.g.e.*, ss. 7, 8.

²³ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s. 109.

²⁴ Ergenç, *a.g.e.*, ss. 28-30.

yüzyılda bu sayı 88'e düşmüştür.²⁵ XVI. yüzyılda kale içinde 9 mahallenin var olduğu bilinmektedir.²⁶ Sözü edilen yüzyıllar arasında mahallelerin geçmişten gelen fiziki özelliklerini korumuş olduğunu biliyoruz.²⁷ XVII. yüzyılda Ankara'da mahallelerin dağılımına baktığımızda büyük kısmının Aşağı ve Yukarı Yüz'de toplanmış olduklarını görmekteyiz. Ankara şehrinin en hareketli yeri olan Yukarı Yüz'de At Pazarı ve Koyun Pazarlarının bulunması dolayısıyla ticaretin buralarda yoğunluk kazanmasına ve pazarların civarında yüzölçümü bakımında küçük nüfus yoğunluğu bakımında da büyük olarak Koyun Pazarı, Keyyalin, Ahi Tura Halife Beyazıd ve Helvayi mahallelerinin kurulmasını sağlamıştır. Aynı durum şehrin Aşağı Yüz'ünde de sanat ve ticaret yerleri başta olmak üzere Karaoğlan Çarşısı, Hasan Paşa Hanı, Haseki Camii merkez olmak üzere dar alanlarda mahallelerin kurulmasına ve nüfusunun yoğun olmasına neden olmuştu. Hasan Paşa Hanı ve Şengül Hamamı arasında bulunan Eşenhor, Hacı Paşa, Kebkebur-ı Zimmî ve Kebkebur-i Müslim, Konurca, Papani, Tiflisi, Valtarin mahallelerini örnek verebiliriz.²⁸ Şehirde merkezden dışa doğru açıldıkça Börekçiler, Hankâh, İğneci ve Şeyh İzzettin gibi mahallelerin yüzölçümü bakımından genişlemiş lakin nüfus yoğunluğu bakımından azalmış olduğunu söyleyebiliriz. Ama Hacı Bayram, İmaret, Debbağın, Ahi Yakub ve Kattanin mahallerinde nüfus yoğunluğunun az olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Hacı Bayram ve İmaret mahallelerinde bulunan vakıflar tarafından desteklenen binaların bulunması ve buralarda yaşayanların büyük kısmının vakıflara hizmet

²⁵ Jülide Akyüz, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1984, ss. 70-72.

²⁶ Akyüz, *a.g.t.*, s. 69.

²⁷ Ateş, *a.g.t.*, s. 69.

²⁸ Taş, *a.g.e.*, s. 113-114.

ediyor olması ve bundan kaynaklı olarak bazı muafiyetlerinin var olması nüfusun bu mahallelerde yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Ankara ile ilgili bizden önce yapılan çalışmalarda XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar dini ve toplumsal nitelikteki binaların sayıları, mahalleri, adları, devam edip etmedikleri, dönüşümleri ve yeni inşa edilenleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.²⁹ Özelinde Ankara şehri, genelinde ise Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda camilerin büyük mahallelerde ve yoğun iş ve ticaret merkezlerinde mescitlerin ise hemen her mahallede olduğu bilinmektedir.³⁰ XIX. yüzyıla gelindiğinde Ankara genelinde 35 cami ve 40 mescidin, 26 medresenin, 5 hamamın bulunduğunu anlamaktayız.³¹

Ankara şehrinde mahallelerin haricinde nüfusun hareketli bir bölümünün barındığı hanlarda oldukça önemli yapıya sahiptir. Ticaret için şehre gelen ve konaklamak için hanlarda kalan nüfus dönem dönem farklılık göstermiştir. Yukarı Yüz'de bulunan Bezzazistan, Çengel Hanı, Hasan Paşa Hanı (Suluhan), Kurşunlu Han ve Zağferan Hanı dikkate değer ölçüde ticari faaliyette bulunulan yerli ve yabancı nüfusu barındırmaktadır. Bahsettiğimiz hanlara XVII. yüzyılda Abdülkerim Efendi Hanı, Çukur Han, Hızır Hanı, Na'li Hanı, Pirinç Hanı, Rüstem Paşa Hanı ve Aşağı Yüz'de bulunan Kuş Ahmed Hanını da ekleyebiliriz.³² XVIII. yüzyılda da varlığını devam ettiren bu hanlara Abdülkerim Efendi Hanı, Ağazade Hanı, Arslanhane Hanı, Demirciler Hanı, Habbaz Hanı, Hacı İsa Hanı, Han-ı Cedid,

²⁹ Ergenç, *a.g.e.*, s. 17-19; Özdemir, *a.g.e.*, s. 49-51; Akyüz, *a.g.t.*, s. 73-75.

³⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi/Social and conomic History of Turkey (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 103-109.

³¹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 49-73.

³² Taş, *a.g.e.*, s. 128.

Urgancılar Hanı, Küçük Han, Kederzede Hanı, Kadiasker Hanları da katılmıştır.³³ Ankara'ya gelen yabancı tüccarın ev halkının hem güvenli hem de ticaret yerlerine yakın olması bakımından At Pazarı ve yakınındaki hanları tercih ettikleri bilinmektedir.³⁴ Ankara kaza ve civarlarından gelen tarım ürünlerinin satışının yapıldığı ve bu ticarete bağlı olarak nüfusun günlük veya kısa süreli kaldığı kapan adı verilen hanlar da önemli idi. Örneğin Yukarı Yüz'de bulunan Kapan Hanı kısa süreli tarım ticareti için şehre gelenlerin konakladığı hanlardan biriydi. Aşağı Yüz'de bulunan Kağrı (Araba) Pazarı alanı merkez ve civar tarım bölgelerinden gelen nüfusun kısa süreli de olsa alışveriş yaptıkları alanlardan birisidir. Hanlarda sadece ticaret için gelenler değil çevre bölgelerden merkez kaza mahkemesine gelenler de kısa süreliğine kalmaktaydı.³⁵

XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın başlarında Ankara ile ilgili arşiv kayıtlarında ve Şer'îye Sicillerindeki bilgiler doğrultusunda Ankara nüfusunun 25 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁶ Ankara Sancağı'nın tarımsal üretim ve tüketim maddeleri arasındaki miktarlar Ankara'nın nüfus yoğunluğunun bir göstergesidir.³⁷ XVIII. yüzyılda Ankara nüfusu 20 bin dolaylarına düşmüştür.³⁸ Nüfus oranındaki düşüşün en önemli sebebi ise XVII. yüzyıl ortalarına kadar şiddetini devam ettiren Celâlî İsyanları nedeniyle merkezin savaş ve sefer zamanlarında halka yüklemiş olduğu vergilerdi. Celâlî İsyanlarının yarattığı

³³ Akyüz, *a.g.t.*, s. 76.

³⁴ Taş, *a.g.e.*, s.124.

³⁵ Taş, *a.g.e.*, ss.122-128.

³⁶ Ergenç, *a.g.e.*, ss. 59-61; Ömer Lütfi Barkan aynı yüzyılda nüfusun 29 bin olduğunu söylemektedir. Taş, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷ Ergenç, *a.g.e.*, s. 61.

³⁸ Akyüz, *a.g.t.*, s. 82.

tahribatın etkileri XVIII. yüzyılda da kendini göstermiştir. Celali İsyanları, şehrin göç vermesine ve tarımsal üretimdeki azalmaya ve dolayısıyla şehirde ve çevresinde kıtlık yaşanmasına neden olmuştu.³⁹

Ankara’da mahalle diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi bir zaviyenin, camiinin ya da imaretin etrafında ya aynı meslek erbaplarının ya da aynı dini grupların birada bulunma isteği ile oluşmuştur.⁴⁰ XVI. yüzyılda Ankara’da kale ve kale dışında 85 mahalle vardır.⁴¹ Kale içi 82 Müslüman, 85 zimmî olmak üzere 170 avarız haneli 9 mahalleye ayrılmıştı. Burada askeri nüfus vergi vermediği için hesaplamının dışında tutulmuştur. XVI. yüzyılın son çeyreğinde Kale içinde Müslümanların nüfusu 107 haneye Zimmîlerin ise 110 haneye yükselerek toplamda 217 hane nüfus olmuştur.⁴² Kale içinin iskân açısından yoğun talep görmesinin en önemli nedeni kalenin güvenli oluşu, eskiden beri yerleşim yeri olması ve burada yaşayanlardan hizmetlerinden dolayı vergi alınmamasıdır. Ankara’da en kalabalık mahalleler kentin iş merkezlerine yakın olanlardır. Bu çerçevede Ankara’daki mahallelerin büyük çoğunluğu, Yukarı Yüz’ün içine aldığı Bedesten, Atpazarı ve Karaoğlan Çarşısı’nın etrafında toplanmıştı. Koyunpazarı’na ve Tahtakale’ye yakın olan Ahi Hacı Murad Mahallesi, Karaoğlan Çarşısı’nın üst tarafında bulunan Tuli Mahallesi ve sofi ticaretiyle uğraşanların yoğun olarak bulunduğu Avancıklar Mahallesi sözü edilen ticari yoğunluğun nüfusa yansımış mahalleleri olma özelliğine sahiptiler. Avancıklar Mahallesi kentin doğu yönünden Kale’ye doğru eğimli arazi üzerinde kurulmuştu. XVI. yüzyıl sonunda Avancıklar Mahallesi Kale’den sonra nüfusun en çok olduğu

³⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”* YKY, İstanbul 2009, ss. 415-421.

⁴⁰ Ergenç, *a.g.e.*, s. 57.

⁴¹ 16., 17. ve 18. Yüzyıllarda mahalle adları için bkz. Taş, *a.g.e.*, ss. 203-206.

⁴² Ergenç, *a.g.e.*, ss. 62-63.

mahalle idi. Yine bu yüzyılda bahsedilen mahalle Molla Büyük, Çeşme, Direkli Mescid ve Kayabaşı adlarıyla dört mahalleye bölünmüştü.⁴³ Ankara’da mahallelere göre nüfus yoğunluğuna bakacak olursak yine XVI. yüzyıl sonlarında 11 mahalle gayrimüslim, 67 mahalle Müslüman ve 7 mahalle gayr-ı Müslim-Müslüman karışıktı. Gayrimüslim ve Müslüman mahalleleri çoğunlukla ayrı mahallelerde yaşamış olsa da, genel olarak Ankaralıların rahat bir şekilde bir arada bulunabilmişlerdir.⁴⁴

Ankara gayr-ı Müslimlerini Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler oluşturuyordu. Bu dönemde Ankara ve civarına gelen seyyahların yazdıklarına göre Ankara’daki gayr-ı Müslim nüfustan Ermenilerin 200 hane ile diğer zimmî gruplardan daha kalabalık olduklarını öğrenmekteyiz.⁴⁵ Yine bu yüzyılda Kale içi nüfusun büyük bir bölümünün gayr-ı Müslim olduğunu, Keyyalin, Mihriyar ve Kirişçiyan mahallelerinde Ermenilerin; Valtarin, Eşenhor ve Kebkebur-ı Zimmi mahallerinde Rumların çoğunlukta yaşadıkları bilinmektedir.⁴⁶ XVII. yüzyıla geldiğimiz zaman Eşenhor, Keyyalin, Kurd, Makramacı, Sed ve Valtarin adlı yerlerin gayr-ı Müslim mahallesi; Keyyalin ve Kebkebur-ı Zimmi adlı mahallelerde gayr-ı Müslimin yanı sıra Müslüman nüfusunda olduğunu; Kebkebur-ı Müslim adlı Müslüman mahallesinde de gayr-ı Müslimlerin olduğunu; Hacı Doğan, Hacı Arab, Hatun, Yenice ve Yakub Na’al adlı mahallelerde de Müslüman ve gayr-ı Müslimlerin beraber yaşadığını görmekteyiz.⁴⁷ Bu durum XVIII. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamış, kale içinde yaşayan Müslüman nüfus Divan-ı Hümayun’a gönderdikleri bir

⁴³ Ergenç, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁴ Ergenç, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁵ Bkz. Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)*, s. 162.

⁴⁶ Ergenç, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁷ Taş, *a.g.e.*, ss. 206-207; 17. Yüzyıl sonlarına doğru Kebkebur-ı Zimmi ve Keyyalin mahallelerinde gayrimüslim nüfus artmıştır. Bkz. Faroqi, *a.g.e.*, s. 192.

arzuhalde kale dizdarının yardımıyla gayr-ı Müslimlerin kaledeki evleri satın aldıklarını bunun hukuka uygun olup olmadığını hakkında bilgi istenmesinde kendisini göstermiştir. Artık yüzyıllardır devam eden ortak yaşam alanında beraber olmak isteği azalmaya başlamıştı. XVIII. yüzyıla baktığımız zaman Ankara'da kale içiyle birlikte toplam 88 mahallenin olduğunu bilmekteyiz. Yine bu yüzyılda kalenin eskisi gibi şehrin en güvenli yer olması ve buradaki halkın vergiden muaf tutulması ayrıca kale çevresindeki hanlar ve ticari iş yerlerinin yakın konumda bulunması bakımından en yoğun nüfus oranına sahip olma özelliğini devam ettirmiştir. Kaleden sonra Buryacı, Erzurum, Kebkebur-i Zımmi, Keyyalin, Kattanin ve Teke Ahmed mahalleleri Ankara'nın en kalabalık mahalleleridir.⁴⁸ XVIII. yüzyılda Ankara'da nüfustaki büyük düşüş mahallerdeki hane sayısını da etkilemişti. XVI. ve XVII. yüzyılın en kalabalık mahallelerinden olan Koyunpazarı ve Kaledibi'ndeki ticaret yerlerine yakın olan Ahi Hacı Murad mahallesi bu dönemde de konumunu korumuştur. Ama genel olarak baktığımız zaman XVIII. yüzyılda mahallelerdeki avarızhane sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Örneğin Tulice mahallesinin hane sayısı XVI. yüzyılda 16 iken XVIII. yüzyıl sonlarında 2.5 haneye düşmüştür. XVIII. yüzyılda nüfusun dini dağılımına baktığımız zaman gayr-ı Müslim gruplardan Yahudilerin tamamen kendilerine ait bir mahallesi bulunmamakla birlikte çoğunluğunun Hacendi ve Öksüzce mahallelerinde, Ermenilerin Keyyalin, Kurd, Makremeci ve Yenice mahallelerinde Rumların ise Eşenhor ve Valtarin mahallelerinde, Müslüman halkın büyük çoğunlukta Ahi Hacı Bayram, Ahi Mesud,

⁴⁸ 1844-1845 yıllarında Ankara'da temettüât defterlerinde kayıtlı hane bakımından en kalabalık mahalleler Kattanin, Ahi Hacı Murad, İmaret, Hacı Bayram Veli ve Öksüzce gelmekteydi. Bkz. Şennur Şenel, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyâlet Merkezi'nin Sosyal ve İktisadi Durumu (H. 1260-1261/M. 1844-1845 Tarihli Temettüât Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 90.

Ahi Tura, Ahi Yakub, Hacı Halil ve Hacı İvas gibi toplamda 56 mahallede ikamet ettiğini bilmekteyiz.⁴⁹ Bu yüzyılla birlikte mahallerde geçmişten itibaren yerleşen gayrimüslim-müslüman mahalle ayrımı yargısı değişmeye başlamıştır.

Ankara'daki yönetici sınıfın mahallelere dağılımına bakacak olursak şehrin en yoğun bölgesi olan Yukarı Yüz'de en korunaklı yeri olan Kale, Hacet Depesi'nin Aşağı Yüz'de de Öksüzce mahallesinin tercih edildiğini bilmekteyiz.⁵⁰ Ankara'daki ev fiyatlarında Kale'ye yakın yerlerin daha pahalı olması dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ise buraların daha güvenli olması ve genellikle de maddi durumu iyi olan ticaretle uğraşan gayrimüslimlerin buralarda ikamet etmesinden ve evlerin büyük bölümünün iki katlı kileri, odaları, sofası, fırını, sayegâhı (çardak), tabhâne (oturma odası)nin olmasıdır.⁵¹

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Ankara'da özel yaşama ve yaşam alanlarına baktığımızda önceleri tek katlı olan evlerin zamanla iki kata çıktığını, oda, sofa, hayat ve tabhaneden oluşan sade bir yapıdan oluştuğunu bilmekteyiz. Tabi bu durum refah düzeyi ile alakalı idi. Maddi durumu iyi olan Ankaralıları basit olan evin fonksiyonunu artırmak için fırın, sof dokumak için karhane, kiler, mahzen ve suyu kuyusunu da yaşam alanlarına dâhil etmişlerdir.⁵²

Müstahkem bir kaleye sahip olan Ankara, XVI. yüzyılda hem bir sancak hem de bir kaza merkezidir. Bu dönemde askeri nüfusun 400 haneden biraz fazlası ile toplam şehir nüfusunun yaklaşık % 13-15 ini oluşturuyordu. Şehir nüfusunun asıl önemli bölümünü oluşturan reayaya gelince bunların hırfet erbabı, tüccar, işçiler ve

⁴⁹ Akyüz, *a.g.t.*, ss. 66, 83, 84.

⁵⁰ Taş, *a.g.e.*, s. 218.

⁵¹ Evlerin fiziksel şekli için bkz. Faroqhi, *a.g.e.*, ss. 83-86.

⁵² Taş, *a.g.e.*, ss. 213.

bir mesleği bulunmayanlardan oluştuğunu bilmekteyiz. Bu dönemde yaklaşık 43 branşta üretim faaliyetinde bulunan esnaf teşkilatı şehir nüfusunun en yoğun olan orta tabakasını teşkil etmektedir. Bunların arasında ileri gelen tüccar ve sanatkârlar ayan veya eşraf unvanıyla reaya ve devlet arasında aracı role sahip olmuştur.⁵³ XVII. yüzyıla gelindiğinde Ankara’da esnaf kollarının sayısı 62’ye⁵⁴ XVIII. yüzyılda da 104’e yükselmiş olduğunu görmekteyiz. Esnafların kolları arasında tekstil üreticileri, mutfak araç-gereçleri, berber, temizlik malzemeleri, taşımacılık gibi çeşitliliğin çok olması Ankara’nın dönem içinde refah düzeyi, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bilgi vermektedir.⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu’daki toprakları XVI. yüzyılda 6 eyalete ayrılmış olup Ankara’da bu eyaletlerden Anadolu Beylerbeyliği ’ne bağlı bir sancak merkezi idi. Sancak ülke yönetiminde temel idari birimdi.⁵⁶ Ankara Sancağı Kasaba, Çubuk, Murtazabad, Ayaş, Yabanabad, Bacı Nahiyelerinden ve Ankara’nın batısında Sivrihisar’a güneyde de Karaman eyaletine kadar uzanan konar-göçer aşiretler vardı. Ankara Sancağı Ankara-Murtazabad-Yabanabad-Kasaba-Ayaş-Çubuk olmak üzere 6 tımar nahiyesine ayrıca adli(idari) birim olarak kaza dairesi olarak da Ankara-Ayaş-Bacı-Çorba-Çubuk-Çukurcak-Murtazabad-Yabanabad ve Yörük olarak 9 kadılık bölgesine ayrılmıştı.⁵⁷

Ankara hem sancağın hem de adıyla anılan kaza dairesinin merkezi konumundadır. İdari ve adli yapılanmada XVI. yüzyılda Büyük ve Küçük Haymana

⁵³ Ergenç, *a.g.e.*, ss. 66, 67, 133-134.

⁵⁴ 17. Yüzyılda Ankara’daki esnaf kolları için bkz. Taş, *a.g.e.*, s. 192.

⁵⁵ Akyüz, *a.g.t.*, ss.124-125.

⁵⁶ Musa Çadırcı, “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 89.

⁵⁷ Ergenç, *a.g.e.*, ss, 73, 74.

nahiyeleri Yörük kazasına bağlı iken XVII. yüzyılda Ankara merkezine bağlanmış olmasının dışında XVI. yüzyıldaki bu düzen XVII. yüzyılda da devam etmiştir.⁵⁸ Bu kadılıklarda Ankara merkez kazası dışındaki reaya aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için kendi kadılık bölgelerinden istedikleri zaman Ankara mahkemesine gelebilmekteydiler.⁵⁹ Ankara bir sancakbeyliği olduğu için tımar nahiyeleriyle birlikte her zaman hazır konumda bekleyen askeri merkezdir. Sancak merkezine idari işleri düzenlemesi için merkezden gönderilen kadılar sürelerinin bitimine kadar görev yerlerinde kalıyordu.⁶⁰ XVIII. yüzyılda kadıların görevinin sadece adli, idari değil aynı zaman da şehir hayatının sosyo-ekonomik yaşantısında oldukça önemli yeri olan vakıf kurumları ve onun işleyişi ile ilgili düzenlemelerde de etkili olmalarının yanı sıra beledi görevleri de bulunmaktaydı.⁶¹ Ankara Sancağı'nda da kadılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer sancaklarındaki gibi geçimlerini yaptıkları işlerden aldıkları ücretlerle karşılıyordu. Ankara Sancağı kazalarındaki mahkeme gelirleri oranın kadılarına aitti. Ama bu durum Ankara merkez kadılığında yoktu. Ankara'daki mahkeme gelirleri arpalık sahibi ve kadı arasında yapılan bir anlaşma ile ikisi arasında paylaşıldı.⁶² Her kazanın derecesini o kazalara atanan kadıların yevmiyelerinden anlamaktayız. Sancak veya eyalet merkezi olan şehirlerin etrafında teşkil eden kazalara mevali derecesine yükselen kadılar atanmakta ve bunların gelirleri 350-500 akçe arasında değişmekteydi.⁶³ Ama bu durumun Ankara'nın

⁵⁸ Taş, *a.g.e.*, ss. 28-29.

⁵⁹ Taş, *a.g.e.*, ss. 18-21.

⁶⁰ Kadı ile ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, Ankara 1965; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İçtimai Tarihi II*, s.75-77; Deniz Karaman, *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara İdari, Askeri, Mali Tarih*, Ankara 2013, s. 36-55.

⁶¹ Akyüz, *a.g.t.*, s. 112.

⁶² Karaman, *a.g.e.*, s. 27.

⁶³ Taş, *a.g.e.*, s.33.

kazaları için geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Ankara kazalarında kadılıklarda işlem hacminin az olmasından dolayı kadıların gelirleri düşüktü.⁶⁴ Ankara sancak merkezi olduğu için buraya atanacak olan kadı mevleviyet derecesine yükselmiş olanlar arasından seçilmekteydi.⁶⁵ XVII. yüzyılda 9 kadılık alanı içinde Ankara merkez, Ayaş, Çubuk ve Yabanabad önemli konumda idi. Diğer 6 kadılığın görev alanları daha çok kırsal kesimi kapsamakta ve kadıların geliri de bu ölçüde az olmaktaydı. XVIII. yüzyılda Ankara’da kadılık görevine vekil anlamında kullanılan Naibler atanmıştır.⁶⁶

Ankara Sancağı genelinde nüfus yoğunluğunun Ankara merkez, Ayaş, Çubuk ve Yabanabad’da toplandığını söyleyebiliriz. XVIII. yüzyıla baktığımızda Ankara Sancağı’nın Ayaş, Bacı, Çorba/Şorba, Çubukabad, Çukurcak, Haymanateyn, Kasaba, Kasaba-i Bala, Kasaba-i Ulya, Kasaba-i Süfla, Murtazâbâd, Yabanâbâd, Yörügân-ı Ankara olarak 13 idari birimi olduğunu görmekteyiz. Fakat bu idari birimlerin hepsi adli olarak kaza özelliğini taşımamaktadır. Adli kaza olarak Ayaş, Bacı, Çubuközü, Çukurcak, Çorba/Şorba, Haymanateyn, Kasaba-i Bala, Murtazabad ve Yörügân-ı Ankara’yı bilmekteyiz.⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra vali-paşa ve bey ünvanlı üst rütbeli yönetici sayısı bir hayli artmıştı. Anadolu’daki birçok sancak gibi Ankara Sancağı da sınırdaki büyük kale kumandanlarına ve İstanbul’daki yüksek rütbeli memurlara arpalık yoluyla verilmişti.⁶⁸ Sancak konumundaki şehrin

⁶⁴ Ahmed Nezihi Turan, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayını, Ankara 1999, s. 32.

⁶⁵ Taş, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁶ Akyüz, *a.g.t.*, s.105.

⁶⁷ Akyüz, *a.g.t.*, ss. 88-89.

⁶⁸ Taş, *a.g.e.*, s. 86; Karaman, *a.g.e.*, s. 29-35.

tasarruf hakkını alan sancakbeyi kendisinin gitmemesi durumunda yerine mutasarrıf göndermiştir. Mutasarrıfın sancaktaki görevi hem sancağı idare etmek hem de merkezden savaş ve sefer gibi acil durumlarda istenilen zahire, asker ve vergi gibi ordunun ihtiyaçlarına yönelik işlerin düzenlenip yerine getirilmesi idi. XVIII. yüzyılın başından itibaren sancaklarda artık mutasarrıflar görev yerlerine gitmeyerek yerine mütesellim tayin ederek sancağın idaresini ona bırakmışlardı.⁶⁹ Böylece mütesellimler sancakbeyi veya mutasarrıfın yerine sancakta hem idari hem de mali işleri yerine getirecekti.⁷⁰ Bu uygulamanın XVII. yüzyıldan itibaren yayılması neticesinde Ankara Sancağı'nda da yerel ailelerden mütesellimler atanmaya başlamıştı. XVIII. yüzyıldan itibaren güçlenen ayanlar eyalet yönetiminde de etkili olmaya başlamasıyla merkezde sıkıntı yaratmaya başlayacaklardır. Örneğin XVIII. Yüzyılda Müderriszadeler, Mimarzadeler ve Zennecizadeler gibi ayan aileleri türemiştir.⁷¹

Ankara'da sancakbeyinin veya mütesellimin dışında onlara yardımcı konumunda bulunan subaşı ve şehir kethüdası şehir yönetiminde önemli bir konumda idi. Şehir kethüdası, merkezdeki esnaf ve tüccarların ileri gelenleri tarafından seçilen ve padişahın beratı verilerek devlet tarafından da resmen tanınması ile merkez ile halka arasında ilişki kuran aracı konumundadır. Şehir kethüdası esnaf ve tüccar ileri gelenleri tarafından seçilirken subaşı XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar merkez tarafından atanıyordu. XVII. yüzyıldan itibaren ise Sancakbeyi veya Beylerbeyi'nin bir mektubunun kadıya gönderilmesiyle atanmıştır. Sancakbeyi veya mutasarrıfa

⁶⁹ Akyüz, *a.g.t.*, 94; Çadırcı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'...", s. 89.

⁷⁰ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun 1986, ss. 140-155.

⁷¹ Çadırcı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'...", ss. 90-91.

sancağın güvenliğini sağlanması konusunda en büyük desteği subaşı vermektedir. Ayrıca Ankara Kalesi'nin güvenliğini sağlanması ile ilgili olarak görevlendirilen kale dizdarı da sancakbeyi veya mutasarrıfın tavsiyesi üzerine atanmaktaydı.⁷² Dizdar dışında kethüda, serbölük, kale erleri, paspan gibi görevliler de bu yüzyılda varlıklarını korumaya devam etmişlerdi.⁷³ Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesinde olduğu gibi Ankara kalesi en güvenli yer olması bakımından bünyesinde bir hapishaneyi, değerli eşyaların, devlete ait paraların ve belgelerin korunacağı yerleri bünyesinde barındırmıştır.⁷⁴ Ankara sancakbeyi veya mutasarrıfı sadece subaşı, kale dizdarı gibi örf görevlileri ile değil aynı zamanda hırsızlık vakalarında, yaralama-cinayet, ahlaka aykırı davranışlarda bulunma gibi olaylarla da şer' görevlisi olan ve kazalara atanan kadı ile ortak hareket etmekteydi.⁷⁵ XVI. yüzyılda güvenliği sağlanması ve suçluların yakalanması konusunda Yeniçeri Ağası'nın tavsiye mektubuyla kadıya yardımcı olmak için atanan Yasakçılar⁷⁶ önemini XVIII. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamışlardır.⁷⁷ XVII. yüzyılda Ankara'da halk sancakbeyi veya mütesellimle değil daha çok onların temsilcisi olan kişilerle ilişki kurduğunu bizden önce yapılan çalışmalarda örnekleriyle görmekteyiz. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenen ehl-i örfün ticaretle uğraşması ve maddi

⁷² Taş, *a.g.e.*, ss. 83, 101.

⁷³ Akyüz, *a.g.t.*, s. 101.

⁷⁴ Özer Ergenç, "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 49; Faroqhi, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁵ Taş, *a.g.e.*, s. 100.

⁷⁶ Ergenç, *a.g.e.*, s.90.

⁷⁷ Akyüz, *a.g.t.*, s. 97-99; Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi" DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi/1966, S.6-7, 1968, s. 213.

durumlarının güçlenmesiyle birlikte bölgenin yerel ayanları arasına karıştıkları bilinmektedir.⁷⁸

İstanbul'dan Anadolu'daki sancak ve kazalara atanan kadının mahkemeleri yürütebilmesi için uygun olacak bir yere ihtiyacı vardı. Ankara Sancağı'nda adli ve idari işlerin takip edildiği ve hukukun uygulandığı kadılık için resmi bir mahkeme binasına XIX. yüzyılın ortalarına kadar rastlanmamıştır. Kadı'nın kiraladığı ev ya da konak ailesi ile yaşayabileceği ve aynı zamanda mahkeme işlerini rahatlıkla yürütebileceği bir mekândı.⁷⁹ Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda kadının veya naibin kendi geliri ile hem ailesiyle birlikte yaşayabileceği hem de şer'i davaların görüşülebileceği büyük bir konağı kiralarken, Ankara Sancağı'nı arpalık olarak alan veya buraya görevlendirilen mütesellimler merkezde ailesiyle birlikte yaşayabileceği bir ev ya da konağı kiraladıkları ve bu kiranın da halktan alınan vergilerle ödendiğini bilmekteyiz.⁸⁰ Ankara kadısının görevi sadece şer'i işler değil aynı zamanda vakıf gelirlerini kontrol etmek, gerektiğinde merkezin istediği vergilerin toplanmasına yardım etmek ve Anadolu kadiaskerinin verilen kassamlık görevini de kadiaskerin ricası üzerine yerine getirmektir.⁸¹

Ankara'da esnaf grupları mesleklerine göre isimlendirilmiş olan çarşılarda kendilerine ayrılan yerlerde işlerini yapmaktaydılar. Attarlar, demirciler, iplikçiler, keçeciler, kalaycılar gibi.

XVI. yüzyılda Ankara'daki esnaf teşkilatının içinde sofcuların dışındakilerin nerdeyse hepsinin üretimleri şehir ve civarın ihtiyacı doğrultusunda şekillenmişti.

⁷⁸ Taş, *a.g.e.*, ss. 149-151.

⁷⁹ Akyüz, *a.g.t.*, s. 66.

⁸⁰ Taş, *a.g.e.*, ss. 103-104.

⁸¹ Taş, *a.g.e.*, s. 164.

Esas olarak yerel ihtiyaca ve tüketime göre mallar üretiliyordu. Ama Ankara'nın kaliteli tiftiğinden üretilen sof lar sadece iç piyasa için değil dış piyasaların artan taleplerini karşılamak için de üretilmekteydi. Sof kumaşları bu dönemde büyük bir ticaretin konusu ve Ankara için büyük bir gelir kapısı idi.⁸² Bu yüzyılda Ankara'ya gelen birçok seyyah tiftik ipliklerinin parlaklığı ve güzelliğinden, yerli halkın dokuduğu sof kumaşlarının kalitesinden ve en önemlisi böyle sof kumaşların Avrupa'da olmadığını bahsetmiştir.⁸³ XVI. yüzyılda sof merkezde en yüksek kademedeki insanların giyebileceği bir kumaş olarak görülmüştü.⁸⁴ Ankara sof üretiminin belli bir bölümü saray ve çevresinin ihtiyaçları için ayrıldıktan sonra piyasaya sürülürdü.

XVI. yüzyılda sof kumaşının ticareti yapılırken XVIII. yüzyıla gelindiğinde kumaştan ziyade hammadde olarak sofun satışı yapılmaktaydı.⁸⁵ XVII. yüzyılda Ankara sof kumaşı Avrupa'da kadın modasında düğme yapımında kullanılmaktaydı.⁸⁶ Sof kumaşının hazırlanma zamanına kadar tiftik ipliği tutulduğu işlemlere göre sof dokuyucuları, sofyucuları, sof boyacıları ve cendreciler yani sof perdahtçıları adı altında 4 esnaf grubu ortaya çıkmıştır. Bu gruptan cendreciler sadece Ankara'nın değil Çankırı, Kalecik, Kastamonu, Sivrihisar ve Tosya'nın da tiftiklerini işlemekteydi.⁸⁷

⁸² Evliya Çelebi seyahatnamesinde tiftik keçisini, “ beyaz süt gibi bir çeşit beyaz keçidir ki bu dünya yüzünde öyle mahlûk yaratılmamıştır.” şeklinde tasvir etmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 432; Sof ile ilgili olarak bkz. Ergenç, *a.g.e.*, ss. 133-136, 153

⁸³ Seyyahlar için bkz. Mahmud Şakiroğlu, *Relazione, Belleten XXXVI/141*, Ankara 1972, s. 111.

⁸⁴ Bkz. Faroqi, *a.g.e.*, s.263.

⁸⁵ Akyüz, *a.g.t.*, s.132.

⁸⁶ Taş, *a.g.e.*, s. 63; Bkz. Faroqi, *a.g.e.*, s. 264.

⁸⁷ Ergenç, “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar”, *Türkiye İktisadi Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973)*, Ankara 1975, s. 153.

Sof ile ilgili olarak Ankara çok eski zamanlardan itibaren başta İstanbul olmak üzere birçok şehir ile ticari ilişkileri vardı.⁸⁸ O dönemlerde sof ticareti kervanlarla yürütülmekteydi.⁸⁹ Sof ticareti yapan tüccarlar Ankara'ya ulaşımın kolaylaştığı dönemlerde şehre gelir ve hanlarda kalırlardı. Ama işlerinin uzaması halinde de Ankara'da ev kiralyorlardı. Ankara'da ticaret için yerleşen ya da uzun süreli kalıp ölenlerin defnedildiği yabancılara ait mezarlar dahi vardı.⁹⁰ Ankara'da ve civarında yerli ve yabancı tüccarlar tarafından satın alınan sof kumaşlar İstanbul, Bursa, Şam, Halep ile Venedik ve Lehistan gibi Avrupa ülkelerine oralardan da dünyanın birçok yerine satılmakta idi. Sof ticareti sadece Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar vasıtasıyla değil Venedik başta olmak üzere Avrupa'ya giden yerli tüccarlar aracılığıyla da yürütülmekteydi. Sof ticaretine XVII. yüzyıl başında İngilizler ve yüzyılın sonlarında da Hollandalılar katılmıştır. Sof ticareti için Ankara'ya daha çok Venedikliler, Lehliler, İngilizler gelmişlerdir. Sof ticaretini ellerinde tutan Lehliler bu özelliğini XVII. yüzyılda da devam ettirmişler diyebiliriz.⁹¹ İstanbul ve Halep, sof ticareti için önemli liman şehirleri iken XVII. yüzyıl ortalarından itibaren İzmir-Foça'da önem kazanmaya başlamıştı. Avrupalı tüccarlar ticaretleri için gemilerini İzmir limanında demirler ve kervan ticareti yoluyla getirdikleri malları buradan yüklerlerdi. Ankara için geçim kaynağı olan sof ticareti XVIII. yüzyılda sof kumaş olarak değil daha çok tiftik ipliği ihracı ile devam etmiştir. Avrupalı devletler

⁸⁸ Taş a.g.e., s. 10.

⁸⁹ Sof ticaretinin yürütülmesi için kervanlar hakkında bkz. Ümit Ekin, *17. Ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

⁹⁰ Bkz. Faroqi, a.g.e., s. 33.

⁹¹ Ergenç, a.g.e, s. 156, Taş, a.g.e., ss.73-74.

özellikle İngiltere, Hollanda ve Fransa kaliteli tiftik ipliğini alıp kendileri işlemek istiyordu.

Ankara merkezinde ve civarında sof üretimi ile ilgili bütün işlemler vergilendirilerek mukata'a gelirlerinin düzeni korunmaya çalışılmıştır. Sof ticaretinden %1 oranında yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak için zarar-ı kassabiye vergisi alınmakta idi. Osmanlı tüccarlarının sof ticaret gelirinden alınan bu vergiden gayrimüslim tüccarlar muaf tutulmaktaydı.⁹² Ankara'da sof ticaretinden alınan zarar-ı kassabiye vergisi'nin haricinde damga ve cendere mukata'ası da alınmaktaydı. Damga ve cendere mukata'asının gelir kaynakları boyahane, damga, çıkar bacı'ndan ve mizaniyye idi. Sof kumaş ve tiftik ipliğinin ihracı konusunda damga vergisinin haricinde alınan çıkar bacı, maddenin gideceği yerlere göre alınan vergidir. Halep'e göre Ankara'ya daha yakın mesafede olan İstanbul'dan daha az vergi alınırken Halep'ten daha çok vergi alınmaktaydı.⁹³ XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hem iktisadi hem de yönetim birimi olan mukata'aların iltizama verilme tarzında ve zamanlarında değişikliğe gidilmiştir.⁹⁴ Bunun en önemli sebebi uzun seferler ve ordunun ihtiyaçlarını karşılanması için mültezimlerden alınması gereken miktarların karşılanamamasıdır. Dolayısıyla mukata'aların mültezimlere verilme süreleri kısalmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde mukata'alarda değişikliğe gidilerek yukarıda sözünü ettiğimiz sadece sofdan alınan mukata'alar birleştirilerek alınması iltizama verilmiştir. Bunun haricinde yönetimle ilgili olan bad-ı heva, beytü'l-mal-i amme ve hassa gibi mukata'alarda mültezime bırakılmıştır. Bunun sebebi ise mukata'a

⁹² Ergenç, *a.g.e.*, ss. 158-159.

⁹³ Taş, *a.g.e.*, ss. 74-75.

⁹⁴ Bkz. mukata'a uygulaması için Taş, *a.g.e.*, ss. 46-62.

yönetimlerinin kolaylaştırılmak istenmesidir.⁹⁵ XVII. yüzyılda ihtisab ve beytü'l-mal mukata'aları birleştirilerek ve idaresi iltizama bırakılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında İmparatorluktaki mali düzen değişmeye başlamış dolayısıyla mukata'aların yapısı da etkilenmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi'ne pamuk, yapağı, tiftik, zecriyye gibi gelir kalemlerinin yanı sıra sof ve sof ürünlerinden alınan damga mukata'ası da dâhil edilerek iltizama verilmiş ve mültezimler tarafından yönetilmiştir.⁹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Ankara Sancağı'nın da yönetenler-asker ve yönetilenler-reaya sınıflarından oluştuğunu belirtmiştik. Askeri sınıf ümera yani ehl-i örf ve ulemadan oluşmaktaydı. Ehl-i örf dediğimiz gruba sancağın yönetilmesi için Padişah tarafından belirli bir süreliğe tayin edilen sancakbeyi, mutasarrıf, yeniçerilerden oluşmaktaydı. Diğer gruba oluşturan ulema ise ilmiye mensupları, müftü, kadı, müderris, naib, imamlardan müteşekkildi. Toplumda yönetenler ile yönetilenler arasındaki tek fark vergi konusuna idi. Yönetenler vergiden muaf iken reayadan vergi alınmaktaydı. Ankara Sancağı'na baktığımız zaman XVIII. yüzyılda masrafları mahalle ya da vakıflardan karşılanan ulema grubunun maddi açıdan rahat olduğunu anlamaktayız. Ankara'da bu yüzyılda güçlü olan ulema aileleri arasında Enverizade, Abdulhadizade, Meremmetcizadeler, Ezvercizadeler, Hafizzadeler ve Hacı Bayram-ı Veli soyundan gelenleri görmekteyiz.⁹⁷

Sancak merkezi olan Ankara'da reaya arasında ticaret ile uğraşan gayr-ı Müslimlerin durumu Müslüman kesime göre daha iyi durumda idi. Merkezde

⁹⁵ Taş, *a.g.e.*, s. 53.

⁹⁶ Akyüz, *a.g.t.*, s. 145.

⁹⁷ Akyüz, *a.g.t.*, ss. 156, 155-157.

nüfusun büyük bölümünü oluşturan ve esnafılık yaparak geçimini sağlayan kesimin refahı orta düzeydeydi.⁹⁸

Osmanlı şehirlerinin en önemli sosyal birimi olan mahalle, yaşayanlarıyla birlikte bütünlük arz eder. XVIII. yüzyılla birlikte Ankara’da dini faktörlerin etkisiyle kurulmuş olan mahallelerde artık gayr-ı Müslim ve Müslüman nüfus daha iç içe yaşamaya, dini ayrım etkisini yitirme başlamıştır. Mahalle halkı birbirinden sorumlu, mahalle de huzuru bozan birisi varsa onu mahalleden ihraç ettirme hakkına sahipti. Ayrıca mahalle halkı ikamet ettikleri yerleri ilgilendiren konularda ortak hareket ederek sorunların çözümü, mahalle giderlerinin karşılanması konusunda da ortak hareket etmekteydi. Her mahallenin sosyal yardımlaşmayı gerçekleştirmek ve masrafların karşılanmasını sağlamak için oluşturdukları “mahalle avarız akçası vakfı” kurmuşlardır.⁹⁹ Yardımlaşma ve mahallenin ihtiyacını karşılamak üzere kurulan vakfın bir mütevellisi bulunmakta olup, vakfin idaresinden sorumlu idi.

⁹⁸ Akyüz, *a.g.t.*, ss. 157-159.

⁹⁹ Ergenç, *a.g.e.*, s. 205; Akyüz, *a.g.t.*, ss. 159, 165-171.

II. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANKARA

1. ŞEHİR YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti'nde toprak eyaletlere, eyaletler de temel idari birim olan sancaklara ayrılmaktaydı. XVI. yüzyılda Trakya dışında Anadolu, Karaman, Sivas, Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinden meydana gelen devlet toprakları, yönetici sayısındaki artış vb. nedenlerle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru 10'a, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru da 20'ye yükselmiş durumdaydı.¹⁰⁰ Eyaletlerin yönetimi Beylerbeyi denilen üst düzey bir yöneticiye, sancaklar da Sancakbeyine bırakılmıştı.¹⁰¹ XVII. yüzyılla birlikte eyalet ve sancak yönetimi klasik şeklinden ayrılarak sancaklarda önemli değişiklikler yapılmaya başlanmıştı.¹⁰² XVII. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyılda iyice yerleşmiş olan arpalık sistemiyle merkezde sayıları oldukça fazla olan vezir rütbeli kişilere birkaç sancağın geliri tesis edilmişti.

Bilindiği gibi Ankara, 1462'ye kadar Anadolu Eyaleti'nin merkezliğini yapmış, bu tarihten sonra eyalet merkezi Kütahya'ya taşındığı için sancak durumuna

¹⁰⁰ Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Sivas, Adana, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars ve Maraş. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 12.

¹⁰¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin ...*, s. 10.

¹⁰² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 6-7, Ankara 1966, ss. 201-247.

gelmişti.¹⁰³ XIX. yüzyılın başından itibaren idari alanda ortaya çıkan problemlerin çözümü için sancak ve eyaletlerin idari sisteminde ve sayılarında dönem dönem değişikliğe gidilmiş; sözü edilen süreçte Ankara Sancağı 13 kaza olarak teşkil edilmişti.¹⁰⁴ İdari olarak 13 kazaya ayrılan Ankara Sancağı, şer'i manada Ankara, Çubukâbâd, Murtazâbâd, Yabanâbâd, Beypazarı, Na'alluhan, Haymanateyn, Yürükan-ı Ankara, Ayaş ve Şorba'dan oluşan 10 adli birime ayrılmıştı.¹⁰⁵

XVIII. yüzyılda sancaklar ve eyaletlerin tasarrufu ya miri mukataa ya arpalık ya da malikâne olarak paşalara veriliyordu. Bunun nedeni ise söz konusu yerlerin askeri özelliğinin azalması ve artık buraların iktisadi yönden önem kazanmasıydı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren sancaklar vezir rütbeli paşalara verildiği gibi, vezir rütbesi olmayan paşalara da verilmeye başlanılmıştı. Aynı yüzyılın başlarından itibaren sancak yöneticilerine klasik dönemde olduğu gibi sancakbeyi veya mirliya tabiri kullanmak doğru olmadığı için, tasarruf eden anlamına gelen mutasarrıf tabirinin kullanımına başlanılmıştı.¹⁰⁶ Sancakların ve eyaletlerin başında bulunan kişilerin mutasarrıf olarak anılması, XIX. yüzyılla birlikte olmuştur. Buralar ber vech-i mutasarrıflık olarak yönetilmeye başlanılmış ve buraların yönetimi-idaresi de mutasarrıf olarak anılan paşalara bırakılmıştı. Mutasarrıfın validen farkı, büyük kısmının mutasarrıf olarak görevlendirildiği sancak veya eyalete gitmeyerek, buralara mütesellimler göndermiş olmalarıdır.¹⁰⁷

¹⁰³ Besim Darkot, "Ankara Madd", *İslam Ansiklopedisi-I*, s. 444; Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 72;

¹⁰⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...*, ss. 137-139, 143.

¹⁰⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 142.

¹⁰⁶ Orhan Kılıç, "Sancakbeylerinden Mutasarrıf Paşalara Ankara Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, ss. 34-35.

¹⁰⁷ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 21-23; Kılıç, a.g.m., s. 39.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Ankara Kayseri Sancağı, Çankırı ve bazen de Sahibata Karahisarı Sancakları ile birleştirilerek vezir rütbeli paşalara “ber-vech-i arpalık” olarak verilmişti. Ama muhafızlık görevi bulunan Paşalar sancağa gidemedikleri için sancağın idaresini kendilerinin tayin ettiği ve Padişah tarafından onaylanan mütesellimlere bırakmışlardı.¹⁰⁸ Ankara Sancağı’nın 1737’den itibaren malikâne sistemiyle tanıştığı bilinse de bu sistem çok uzun sürmemiştir.¹⁰⁹

XIX. yüzyılın da ilk yıllarında Nefs-i Ankara’da denilen merkez Ankara şehri (1785-1809) ona bağlı olan iki kasaba (Kasaba-i Bala ve Çukurcak, Kasaba-i Süfla ve Bacı Nahiyeleri), Çubukâbâd, Yabanâbâd, Murtazâbâd, Ayaş, Haymateyn, Yürükan-ı Ankara, Şorba, Nalluhan ve Beypazarı kazalarından müteşekkildi. Bu tarihten sonra Semerözü, İstanos ve Arabsun adıyla 3 kazanın da ilave edilmesiyle Ankara Sancağı’nın kaza sayısı 13’e yükselmişti.¹¹⁰ Ankara Kazası, bugünkü eski Ankara’nın bulunduğu yeri kapsıyordu. Merkez Ankara’ya bağlı olan Kasaba-i Bala ve Çukurcak Nahiyesi bugünkü Elmadağ ve Keskin’e doğru olan bölgeleri ihtiva etmekteydi. Kasaba-i Süfla ve Bacı Nahiyesi ise Ankara’nın batısında Ayaş, Mürted ve güneyde de Haymana Kazası’na doğru uzanan yerlere deniliyordu.¹¹¹

Ankara Sancağı’nın farklı bölgelerinde yaşayan konar-göçer aşiretlerde bulunmaktaydı. 1785 tarihinde Kasaba-i Süfla’ya tabi Polatlar, Hisarcık ve Babaören köylerinde Elçi Aşireti, yine aynı tarihlerde Hisarcık köyü ve çevresinde Abdilli ve Alaferizli Aşiretleri, 1788’de aynı kasaba çevresinde barınan ve geliri Valide Sultan Hassı olan Bozulus Türkmen Aşireti (Tabanlı Cemaati), 1790’da Bozulus Türkmen

¹⁰⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 139-140.

¹⁰⁹ Kılıç, a.g.m., s.41.

¹¹⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...*, ss. 136-137.

¹¹¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 137; Ankara’nın diğer kazalarına denilen yerlerin nereleri kapsadığı konusunda ayrıntılı bilgi için Özdemir, *a.g.e.*, ss.137-138.

Aşiretinin yaşadığı yerlerde ve Haymanateyn kazalarında parakende olarak yaşayan ve geliri Cabbar-Zade Süleyman Bey'in "ber-vech-i malikâne" uhdesinde olan Boynuincelu Aşireti, 1786'da Kasaba-i Bâlâ ve çevresinde yaşayan Badıllu ve Merdisi Ekrat Aşiretleri yine aynı tarihlerde Kasaba-i Bala Nahiyesinde barınan ve geliri Havass-ı Humayun, Şehzade Hassı ile Zahide Hanım Sultanın "ber-vech-i malikane"si şeklinde bölünen Karakeçili Cemaati, 1790'da Valide Sultan Hassına tabi olup Cihanbeyli Kazası'nda (Esbkeşan) yaşayan ama farklı nedenlerden dolayı bulundukları yerden kalkıp Ankara Sancağı içinde parakende olarak dolaşan ve bütün çabalara rağmen de göç ettirilemeyen Türkmen ve Ekrat Aşiretleri örnek gösterilebilir.¹¹²

Ankara Sancağı 1803 yılına kadar Özi, Anapa, Soğucak, Belgrad ve Karadeniz Boğazı gibi yerlerde muhafızlık görevi yapan vezir rütbeli paşalara ber-vech-i arpalık olarak verilmişti. 1803-1807 yılları arasında İrad-ı Cedid-i Hümayun Hazinesi Üsküdar Ocağı'na bağlanmış ve 1807 yılından sonra tekrar mutasarrıf paşalara verilmişti.¹¹³

1.1. Mutasarrıf, Yeniçeri Serdarı ve Kethüda Yeri

Daha öncede belirtildiği gibi Ankara Sancağı 1785-1830 yılları arasında merkezde bulunan Vezir rütbeli Paşalar tarafından idare edilmekteydi. Atama işlemi Padişah tarafından yapılarak sancaktaki kadı veya naiblere bildiriliyordu. Mutasarrıf olarak atanan Paşa, merkezden çağrıldıkları zaman kapı halkıyla beraber savaşa gitmekle yükümlü olduğu gibi, aynı zamanda mukataaların denetimi, iltizam işleri ve şehirde bulunan bazı dini ve sosyal yapıların, su yollarının tamiri, herhangi bir doğal

¹¹² Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 138-139.

¹¹³ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 148.

afet anında halkın ihtiyacının karşılanması, sancak için ihtiyaç duyulan görevlilerin atanması veya merkezden atanmaları için takrirlerin yazılması, satılan ürünlerin narh fiyatının belirlenmesi gibi birçok konuda idari, askeri, ekonomik ve sosyal nitelikli görevleri bulunmaktaydı.¹¹⁴

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı bilinen mütesellimler¹¹⁵ görev yerine gidinceye kadar Paşalar tarafından güvendikleri bir kişiye emaneten bırakılırken bu konuda XVII. yüzyıldan itibaren bazı değişiklikler olmuştur. Bu dönemden itibaren ise arpalık olarak verilen yerin mansıplarına uygunluk göstermemesi durumunda o sancağa gitmeyen Paşalar kendilerinin yerine mütesellim tayin ediyordu. Bu şekilde atanan mütesellimler sancağın mali ve idari işlerini yerine getiriyor, sancağın gelirlerinden bir kısmını kendine ayırdıktan sonra kalanını mutasarrıf olan Paşaya gönderiyordu.¹¹⁶

1558 Bayezid isyanından sonra ortaya çıktığı bilinen Yeniçeri Serdari¹¹⁷ Yeniçeri Ocağından serdarlık caizesi ödeyebilecek durumda olması gerekiyordu. Yeniçeri Serdari, Dergâh-ı Ali Yeniçeri Ağası tarafından yazılan bir mektupla atanıyor ve bu durum Ankara ve Murtazaabad naiblerine de bildiriliyordu. Görev süresi ödediği para ile orantı olan Yeniçeri Serdarından emrindeki kuvvetleri düzene sokarak istendiği vakit asker toplamak, gerektiğinde vekil bırakarak sefere gitmek ve

¹¹⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 147.

¹¹⁵ Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi-I*, Ankara 1944, ss. 75-105; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyıl Mütesellimlik Müessesesi”, *A.Ü. DTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/3-4, Ankara 1970, ss.369-390.

¹¹⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 148.

¹¹⁷ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S. 6-7, Ankara 1966, s. 213.

emrindeki askerlerden ölenlerin bıraktıklarını yani mallarını müzayede ile sattıktan sonra Ocağa göndermesi isteniliyordu.¹¹⁸

Kethüda Yeri, Yeniçeri Serdari gibi 1558 Bayezid isyanından sonra ortaya çıkmış Altı Bölük Ağalarının imzaları ile Ankara naibine yazılan bir mektupla atanıyordu. Kethüda Yeri Altı Bölük Halkı olan sipah, silahdar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol gariplerin ve şehir kethüdası ve diğer ileri gelenlerin işlerine bakmaktaydı.¹¹⁹

Bu iki teşkilatın görevine 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla son verilerek yetkileri Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye ve onun Anadolu'daki uzantısı olan Redif-i Mansure'ye verilmişti.

1.2. Kale Örgütü, Şehir Kethüdası, İhtisab İşleri, Nüfus Sayım Görevlileri

Ankara Kal'ası eskiçağlardan Osmanlı Devleti zamanına kadar korunma amaçlı kullanılmıştı. Kalenin güvenli olmasıyla birlikte Osmanlılar döneminde de mali ve idari açıdan önem taşıyan belge ve defterlerin, devlete ait para ve eşyaların, vakıf veya tüccarlara ait paraların, askeri teçhizatın konulduğu yer olmasının yanında korunaklı olması sebebiyle hapishanede burada bulunuyordu.¹²⁰ Dolayısıyla önemli bir yer olan Kalenin güvenliğini de Dizdar, Kethüda ve Kale erlerinden oluşan bir kale örgütü sağlamaktaydı.¹²¹

¹¹⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 151-152.

¹¹⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 152.

¹²⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 153.

¹²¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 154-156.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletle halk arasındaki ilişkileri sağlamak için her şehirde bir şehir kethüdası bulunuyordu. Genellikle şehrin ileri gelenlerinden ve sözü dinlenen kişiler arasından seçilen şehir kethüdaları yerel halk ile devlet görevlileri arasında idari ve mali konularda aracılık yapmaktaydı. Ayrıca şehre resmi görevle gelen kişilerin ağırlanması, yol ihtiyaçlarının karşılanması gibi idari görevlerinin yanı sıra mahkemede mali nitelikli davalarda şuhud'ül hal denilen kişilerin arasında da adı geçmekteydi.¹²²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1826 yılına kadar şehir ve kasabalardaki iktisadi düzen İslamiyetin ilk yıllarında ortaya çıkmış olan muhtesibler tarafından sağlanmaktaydı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla merkez İstanbul ve diğer şehirlerdeki güvenliğin sağlanması ve esnaf işleriyle ilgilenmesi için 1826'da İstanbul'da ihtisab ağalığı kurularak muhtesibin görevleri bu kuruma devredilmiştir. Ankara'da 1827 Ağustosundan itibaren merkezden gönderilen emirle birlikte kadı, şehrin ileri gelenleri ile esnaf kethüdalarının uygun gördükleri kişiler arasından bir ihtisap nazırı seçilmesi istenmiş ve uygulamaya konulmuştu.¹²³

İhtisap Nazırı, şehirde mevcut bütün dükkânlar, han ve hamamlar, kahvehaneler, değirmen ve benzeri iş yerleri ile pazar ve panayırarda satılan canlı hayvan, buğday ve arpa başta olmak üzere tahıl ürünleri gibi alınıp satılan bütün ticarete konu olan mallardan yeni konulan ihtisap rüsum vergisini toplamakla görevli idi.¹²⁴ Ayrıca idari bakımdan çarşı ve pazarlarda satılan çeşitli zahire, sebze ve eşyalara mevsimine göre narh veren komisyona katılmak, verilen fiyatın uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek, uymayan varsa uyarmak, fakiri korumak, çarşı ve

¹²² Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 158-159.

¹²³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 120-121.

¹²⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 121.

pazarlarda esnaf ve meslek sahiplerinin tartı ve ölçü aletlerini kontrol etmek gibi görevleri de vardı.¹²⁵

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut dönemine kadar kimlerin ne kadar vergi vereceğini belirleyebilmek amacıyla arazi tahrirleri yapılmıştı. 1830 yılına gelindiğinde doğrudan vergi toplamaya yönelik olmayan nüfus sayımı yapılmış, sayım sonuçları da merkezde kurulan Ceride Nezareti'ne gönderilmişti. Bu nüfus sayımı bittikten sonra maaşları güvenilir kimselerden oluşmak üzere nüfus işleriyle ilgilenmesi için defter nazırlığı, mukayyid ve nüfus işlerinin yanı sıra başka görevleri de olan Jurnal Teşkilatı da kurulmuştu.¹²⁶

1.3. Ayan, Muhtarlar, İmamlar, Tahsildar

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ayan, sancak yöneticileri arasından olup merkezin gözetimi ve denetimi altında yerel ahali tarafından seçilen, merkezle halk arasındaki ilişkiyi sağlayan kişidir.¹²⁷ Hizmetlerinin karşılığı olan kendi belirledikleri maaşlarını sancakta altı ayda bir hazırlanmakta olan tevzi defterlerine¹²⁸ kayıt ettiriyordu. Muhtarlık teşkilatı tesis edilinceye kadar devletle halk arasında görev yapan ayanlar, gerektiğinde savaş zamanında asker toplayarak savaşa katılmak, merkezden gelen idari görevlinin ihtiyaçlarını karşılamak, sancak adına alım-satım ve borçlanma işlerini yerine getirmek gibi

¹²⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 162.

¹²⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 163-164; defter nazırlığı-mukayyidler-Jurnal kâtipleri hakkında detaylı bilgi için bkz. aynı eser ss. 164-169.

¹²⁷ Ayanlık ile tam bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 33-37; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 169.

¹²⁸ Bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 148-170.

görevleri vardı.¹²⁹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar taşrada merkezi yapının işlerini yürütmekle görevli olan ayanların yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamaları halk arasında hoşnutsuzluğa sebep vermiş ve bunun sonucunda da şikâyetler başlamıştı. Bunun üzerine devlet ayanlığı kaldırmaya çalışmış ama dönem şartları gereğince başaramamıştı.¹³⁰

Teşkilatı kuruluncaya kadar devletle halk arasındaki bağlantıyı köylerde kethüda, ihtiyar ya da muhtar denilen kişiler yerine getirirken şehirlerde ise mahalle düzeyinde imamlar yapmaktaydı. İstanbul'un güvenliğini sağlamak amacıyla 1829'da kurulan muhtarlık teşkilatı¹³¹ sonra Kastamonu'da daha sonra devletin tamamında kurulmuştu.¹³² Seçimle iş başına gelen muhtarlar, mahallelerinin güvenliğini sağlamak, halkın ödeyeceği vergiyi toplamak, mahalleden ölen kişileri ve yeni doğanları mahalle defterine kaydetmek, mahalleye dışarıdan gelenleri kontrol etmek gibi görevleri vardı.¹³³

1830 genel nüfus sayımından sonra muhtarlar sancak merkezlerinde oluşturulan defter nazırlarına, nazırlarda merkezde kurulmuş olan Ceride Nezaret'i'ne bağlı olsa da denetimlerini sancağın sorumlusu olan mütesellimler yapmaktaydı.¹³⁴

Şehirleri meydana getiren en küçük birim olan mahalleler eski Osmanlı idaresinde mülki, beledi, beşeri ve adli teşkilatın ilk basamağını oluşturmuştur.¹³⁵

¹²⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...*, s. 171.

¹³⁰ Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, İstanbul 2014, ss. 10-11.

¹³¹ Ahmet Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 2-3, İstanbul 1999, s. 445.

¹³² Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi ...*, ss. 22-26.

¹³³ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Ankara 1970, ss. 409-420; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 38-40; Ali Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2006 (14), 11-30.

¹³⁴ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Ankara 2011, s. 62.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar şehrin üst yöneticisine karşı mahallenin sorumlusu mahalle imamlarıydı.¹³⁶ İmamlar genelde kadının ya da naibin merkeze gönderdiği bir ilamla teklif edilmekte ve uygun bulunduğu takdirde Padişahın berat vermesiyle kendisine uygun görülen camide vazifelendirilmekteydi.¹³⁷

Mahalle imamları muhtarlık teşkilatının kurulmasına kadar mahalleye gelenleri kontrol etmek, mahallede doğanların, ölenlerin, evlenenlerle ilgilenmek, mahallede içki içenleri uyarmak gibi görevleri vardı. Mahalle teşkilatı kurulduktan sonrada muhtara kefil olmak, bazı davalarda şuhud'ül-hal üyesi olarak bulunmak, defter nazırlığı ve muhtarlara yardımcı olmak da görevleri arasındaydı.¹³⁸

Osmanlı Devleti'nde halk ile merkez arasında özellikle mali konularda halktan alınan vergileri ilgili yere gönderen, vali, mutasarrıf ya da mütesellimlerin alacaklarını toplayan, sancağa ait yıllık gelir ve giderlerine yani muhasebesine tahsildar bakmaktaydı.¹³⁹ Görevleri arasında mali konularda bazı mahkemelerde adına şuhud'ül-hal olarak yer alması ve devlet tarafından görevli olarak gelen kişilerin ikametleri için bina satın alınması işini de ekleyebiliriz.

1.4. Esnaf Yöneticileri

Şehir içindeki esnafın birbirleriyle ve şehirdeki idarecileri arasındaki ilişkileri düzenleyen ve esnafı idarecilere karşı temsil etmekle görevli olan esnaf kethüdası,

¹³⁵ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 103.

¹³⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2011, s. 107.

¹³⁷ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehirlerinde Mahalle*, İstanbul 2008, s. 166; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 173.

¹³⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 173-174; Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi...*, ss. 7-10.

¹³⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 174.

esnaf tarafından seçimle belirlenir kötü tutum ve davranışları görülmediği sürede görevlerinde kalırlardı.¹⁴⁰ Hammadde temini, dağıtımı ve narh kontrolü gibi konularda önemli sorumluluklar üstlenmişti.¹⁴¹

1.5. Kadı, Müderris, Müftü

Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfındakiler müderris olarak akli ve nakli din konularında ders ve müctehid-şeyhülislam-müftü olarak da sosyal hayatta ortaya çıkan sorunların günün şartlarına göre çözümlenmesi için fetva verir, kişiler arasında yaşanan her türlü dava ve anlaşmazlıkların şeriat ve örfe göre çözümlenmesi için çalışırdı. Yargı kurumu Osmanlı'da bir devlet kurumu ve bir meslek kolu olarak gelişmiş, sosyal ve siyasi hayatta da etkili olmuştur.¹⁴²

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren eski bir şeyhülislama, kadiasker ya da yüksek rütbeli bir ilmiye mensubuna ber-vech-i arpalık olarak verilen Ankara Sancağı kadılığına bu kişiler gelmeyerek yerlerine birer naib atamışlardı.¹⁴³ Naiblerin görev süreleri belirgin olmamakla birlikte ortam ve şartlara göre değişiklik göstermekteydi.

Ankara'da kadı veya naibler vasi tayini, evlenme ve boşanmalardan, gümrüğe tabi olan bazı ürünlerin ekiminden örneğin tütünden, defterlerin tutulması ve kontrol edilmesinden ücret alırken ayrıca belediye hizmetlerinden sayılan narh işlerini de

¹⁴⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 123.

¹⁴¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 175; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 123-125.

¹⁴² Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 177-178.

¹⁴³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C.9, S. 1, Ankara 1976, ss. 97-104; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 178-179; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, Ankara 2014, ss. 24-26.

yürüttüğünden bu hizmetlerinin karşılığı olarak yılda bir defaya mahsus olmak üzere narhiyye adı altında bir ücreti de esnaftan almaktaydı.¹⁴⁴

Adli, idari, mali ve beledi görevleri olan Ankara kadısının mahkemedeki yardımcıları 1 başkâtip, 2 kâtip, 1 mukayyid, 1 mahkeme imamı, 1 kethüda, 1 fetih-han, 1 muhızırbaşı ve 3 veya 5 muhızır, mahkeme ve ev bölümünün temizliğine bakan birkaç çukadar ve saraydarlık hizmetlisi vardı.¹⁴⁵

İlmiye sınıfından olan müderrisler, XVIII. sonundan itibaren genellikle naiblerin arzı, şeyhülislamın işareti sonucunda Padişahın beratıyla atanıyordu. Müderrislerinde görev süresi kesin olmamakla beraber ortam ve şartlara göre değişiyordu. Müderrislerin maaşları da atandıkları medrese veya vakfının belirlediği ücret miktarına göre değişmekteydi.¹⁴⁶

İlmiye sınıfına mensup olan müftüler medrese eğitimini tamamladıktan sonra fetva görevini yerine getirmek için şeyhülislamın yazdığı bir mektupla atanması yapılmaktaydı. Memleket meselelerine karışmaları yasak olmasına rağmen sosyal hayatta ortaya çıkan bir huzursuzlukta sancak yöneticilerinin isteği üzerine diğer idarecilerle birlikte çözüm arayışına yardım ederdi.¹⁴⁷

1.6. Diğer Dini Görevliler ve Vakıf Görevlileri

Müftülerin dışında şehir hayatında camii, mescid tekke, zaviye ve türbelerde görevli bulunan imam, hatip, türbedar, aşır-han ve devir-han gibi görevlilerde vardı.

¹⁴⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 182-184; Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık ...*, ss. 15-17.

¹⁴⁵ Kadının yardımcıları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 186-200; Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık ...*, ss. 26-28.

¹⁴⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 203-204.

¹⁴⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 205.

Vakıflarda bulunan görevliler ise bulundukları vakfı idare etmek, gelir ve giderlerini kontrol etmek, bakımını yaptırmak, kira olarak verilen bir gelir kaynağı varsa onu idare etmek gibi sorumlulukları vardı. Bütün bu görevliler diğerleri gibi naibin ilamı sonrasında Padişahın onayı ile atanmaktaydı.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde Peygamber soyundan gelenler ile bu soydan olduğu düşünülen seyyidlerin kaydının tutulması ile görevli olan Nakib'ül Eşraf'ın taşradaki temsilcisi olarak Nakib'ül Eşraf Kaim-i Makamı atanmaktaydı.¹⁴⁹

2. İMAR VE SAĞLIK HİZMETLERİ

2.1. Mimarbaşı

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde saray ve diğer resmi binaların yapılmasında inşaat ve tamirat işleriyle ilgilenen Hassa Mimarları teşkilatının, sancaklardaki temsilcileri şehir mimarları idi. Şehir mimarları bulundukları yerin imar işleriyle uğraşmak, içme suyu ve kanalizasyon hatlarını kontrol etmek, dini ve sosyal içerikli yapılarla ilgili gerektiğinde keşif raporu çıkartmak ve mimari konulu mahkemelerde şuhud'ül-hal olarak bulunmak gibi görevleri vardı.¹⁵⁰

Ankara'da Tanzimat'a kadar düzenli olarak hassa mimarının bulunduğu söylenemez. İhtiyaç durumuna göre merkezden görevli gelen hassa mimarları işlerinin bitmesiyle İstanbul'a dönmekti. Ankara'da dülger, doğramacı ve ona tabi olan diğer meslek gruplarından ustalar bir araya gelerek meslekte bilgi, beceri ve deneyimi olan, beraber uyum içinde çalışabilecekleri ustalardan birini kendilerine mimarbaşı unvanıyla seçip naibe bildirmekte ve naipten seçtikleri mimarbaşının

¹⁴⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 204.

¹⁴⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 208-209.

¹⁵⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 212-213.

unvanını kabul etmesini rica ediyorlardı. Seçimle belirlenen mimarbaşının görev süresi belirli olmamakla birlikte meslekteki başarısına veya esnaf ile ilişkisine göre değişebiliyordu.¹⁵¹

2.2. Hekimler

Tanzimat'ın ilanına kadar sağlık alanındaki ihtiyaç ya devletin açtığı hastanelerle ya da hanlarda ikamet ederek hem yerli halkı hem de yolcuları tedavi eden hekimlerle karşılanıyordu. Özel olarak çalışan hekimler kadı veya naib huzurunda yapılan sözleşme ile belirlenen miktar karşılığında hekimlik yapıyordu.¹⁵²

Ankara'da modern anlamda olmasa da halkın sağlık işleri yerli ve yabancı hekimler tarafından hekimlerin belirledikleri ücret karşılığında yürütülmekteydi. Ankara'da Kasım 1839'da Askeri Tıbbiye'nin mezun vermesiyle birlikte şehirde bulunan redif askerlerinin sağlık sorunları ile ilgilenmek amacıyla bir askeri hastahanenin faaliyette olduğu ve burada da 2 hekimin yanı sıra ücretleri ve sayıları belli olmayan hastabakıcıların ve yardımcı elemanların olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹⁵³

3. XIX. YÜZYILIN İLK YARSINDA YÖNETİM ÖRGÜTLERİNİN BULUNDUĞU YERLER

3.1. Hisar, Mutasarrıf Sarayı, Mahkeme Binası, Nüfus Dairesi

Ankara'nın önemli mekânlarından olan kale askeri amaçla kullanılmış olmasından dolayı burada 1 dizdar ve 1 kethüdanın idaresinde yaklaşık 15 mustahfiz

¹⁵¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 210-212.

¹⁵² Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 213.

¹⁵³ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 213-216.

görevli idi. Büyük bölümü zımni olan bu mustahfızlar görevleri karşılığında bütün tekalifden muaf tutulmuşlardır. Kalenin şehirde en güvenli yer olması bakımından askeri teçhizat ve maliye ile ilgili önemli evraklar, tahrir defterleri ve devlete ait para ve eşyalar burada korunmaktaydı. Kale güvenli yer olmasının yanı sıra Yukarı Yüzün ticaret merkezi olan Bedesten ve Atpazarına da yakın olması bakımından iskân için de tercih edilen önemli bir yerleşim alanıydı.¹⁵⁴

Yönetim örgütünün bulunduğu bir diğer ise Dış Sur'du. Osmanlılar döneminde XVII. yüzyılın ilk yıllarında Celali saldırılarından korunmak için yapıldığından bahsetmiştik. Günümüzde olmayan bu sur ile ilgi o dönemde Ankara'ya gelen birçok seyyah notlarında surun harabeye döndüğü şeklinde notları vardır.¹⁵⁵

XIX. yüzyıla kadar Ankara'ya atanan idarecinin ve maiyetindekilerin ikamet edebileceği belli bir yoktu. Şehre gelen idareci kendisi ve ailesi için bir konak kiralamakta, aynı zamanda kiraladığı binada resmi işlerini de yürütmekteydi. Bu durum 1824 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Tulice Mahallesinden Ümmühan Hanım mahallede bulunan büyük bir konağını 4000 kuruşa Seyyit Mehmet Alim Efendi'ye satmasıyla Osmanlı İdarecilerinin oturacağı bir bina sağlanmış, Ankara ve Çankırı Mutasarrıfları ve vilayet halkı 1824 yılından itibaren kiralık konak meselesinden kurtulmuş oldular. İlk valilik binası olan ve Abdi Paşa konağı olarak bilinen bu bina 1897 tarihinde genişletilerek yeniden yapılmıştır.¹⁵⁶

XVII. yüzyılın başlarında Ankara'da mahkeme işlerinin görülebileceği bir bina yoktu. Ankara'ya atanan Sancakbeylerinde olduğu gibi Ankara'ya kadı olarak

¹⁵⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 41- 43.

¹⁵⁵ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", ss. 75-82.

¹⁵⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 45-46.

atanan kişi ailesine ve maiyetine büyük bir bina kiralamakta ve mahkeme işlerini de burada yürütmekteydi.¹⁵⁷ Kadının bina kiralayarak hem ikamet etmesi hem de mahkeme işlerini devam ettirmesi 1897 yılına kadar devam etmiş bu tarihten itibaren bugünkü vilayet binasının içinde 2 odanın tahsis etmesiyle son bulmuştur.¹⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı Ankara'da 1830 yılında yapılmıştı. Askeri amaç doğrultusunda yapılan nüfus sayımı için Ankara'ya merkezden bir mukayyid ile bir nazır tayin edilmişti. Maaşları Ankara vilayeti tarafından karşılanacak olan bu görevlilerin çalışması için Hükümet Konağında oda tahsis edildiği düşünülmektedir.¹⁵⁹

3.2. Mahalleler

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu Ankara'da da 19. yüzyılın ilk yarısına kadar mahallelerin yönetimini imamlar yapmıştı. Mahalle kavramı şehirde en küçük idari birim olmakla birlikte bünyesinde aynı din mensuplarını, akraba-etnik kökenleri aynı olanları ya da aynı meslek erbaplarını barındırıyordu. Şennur Şenel'in temettuat defterleri ile yaptığı (1844-1845 yılları arası) çalışmada Ankara'da merkez içinde mahallenin sayısı 5 ile 140 arasında değişen ve her biri bir idari ve sosyal yapı olan yerleşim biriminin var olduğu anlaşıyor.¹⁶⁰

Ankara'da mahalle adlarına bakıldığında üç farklı sosyal statüde yerleşmelerin olduğu görülmektedir. Bunlar dini yapı etrafında, meslek gruplarına

¹⁵⁷ Ergenç, "XVII. yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu...", s. 97-98.

¹⁵⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 47.

¹⁵⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 48.

¹⁶⁰ Şennur Şenel, "XIX. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve İktisadi Durumu Üzerine Değerlendirme", *TARİHTE ANKARA ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER*, Ankara 2012, ss. 493-494, mahallelerin adı ve kaç hane oldukları ile daha detaylı bilgi için aynı esere bakılabilir.

göre örgütlenme son olarak da hemşerilik ilişkilerinin ön planda tutularak yapılan yerleşmelerdir.¹⁶¹

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl başlarında toplam 107 mahallenin var olduğunu ve bunlarında 57'sinin Müslüman, 27'sinin Gayrimüslim ve 23'ünün de hem müslüman hem de gayrimüslimlerden oluştuğu bilinmektedir. Ankara'nın mahallelerinin zaman içinde sayılarında farklılıklar olmuştur. Bunun nedeni ise farklı zamanlarda bir mahalle bir veya birkaç mahalleye bölünmesi gibi birkaç mahallenin de tek bir mahalle olarak birleştiği durumlar olmuştur.¹⁶²

Ankara merkezinde 1735-1830 tarihleri arasında var olan 87 mahalle¹⁶³ adları 1840 yılına kadar devam etmiştir. Mevcud mahallelere 1830-1840 yılları arasında yeni mahalle isimleri eklenmiştir. 1830 tarihli ilk nüfus sayımında Ankara Mahkemesi Şer'iyyesine gönderilen bir fermanla sancak olan Ankara'da da nüfus sayımı yapılmış ve bu sayım esnasında da adlarına ilk kez rastlanan mahalleler ortaya çıkmıştır. Bunlar Derun-ı Hisar Mahallesi, Hacı Bayram Mahallesi, Debbağhane Mahallesi, Misafir Fakih Mahallesi, Sultan Aleaddin Mahallesi, Dış Hisar Mahallesi, Emirler Mahallesi, Nerdübanlı Mahallesi, Kethüda Mahallesi, Kazur Ali ve Damgacı Koltuğu Mahallesi, Kebir Dibek Mahallesi, Hatuniye ve Ezberci Koltuğu Mahallesi, Hatuniye-i Diğer Mahallesi, Boyacı Mahallesi, Yeğen Bey Mahallesi'dir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Nejat Göyünç, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/1, Ankara 1967, s. 72-73; daha detaylı için bkz. Emine Erdoğan, "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, Kırşehir 2005, s. 249-262.

¹⁶² Şenel, *a.g.t.*, ss. 80-87; Şenel, *a.g.m.*, s. 494.

¹⁶³ 1785-1830 yılları arasında Ankara merkezdeki mahalleler için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 77-86.

¹⁶⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 87-91.

1830 tarihli ilk nüfus sayımından sonra 1840 yılına kadar olan zaman içinde Hisar, Bertari, Müderris Koltuğu, Balaban Koltuğu, Afif koltuğu adlı mahallelerinde katılımıyla 1785-1840 yılları arasında Ankara merkezinde toplam 107 mahalle mevcut olmuştur. Mahalle sayılarındaki bu artış nüfusun çoğalmış olmasından değil 1830 yılında yapılacak olan nüfus sayımını, vergilerin toplanmasını ve askere alımını kolaylaştırmak amacıyla bazı mahallelerin “koltuk” adı altında mahallelere bölünmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁵

Genel olarak bakacak olursak 1785-1840 yılları arasında Ankara merkezde 57 tane Müslüman mahallesi, 27 tane de Gayrimüslim mahallesi ve hem Müslüman hem de Gayrimüslimlerin karışık yaşadığı 23 mahalle vardı.¹⁶⁶

1835 tarihli bir belgeye göre Ankara'nın merkezinde 76 mahalle, 2923 hane ve 6352 erkek nüfus bulunmaktadır. Bunlar: Mahalle-i Hacı Bayram-ı Veli kuddise sırruhu, Mahalle-i Şeyh İzzeddin, Mahalle-i Papani nam-ı diğer Tahtakale, Mahalle-i Bademli, Mahalle-i Debbağın, Mahalle-i Yakub Harat, Mahalle-i Boyacı Ali, Mahalle-i Hacı Musa, Mahalle-i Emregüllü, Mahalle-i Halife Bayezid, Mahalle-i Yakub Na'al, Mahalle-i Kayabaşı, Mahalle-i Mucur, Mahalle-i Celal Kattani, Mahalle-i Kattanin nam-ı diğer Öksüzce ve Maslak, Mahalle-i Gicek, Mahalle-i Balaban, Mahalle-i Tiflis, Mahalle-i Ali Bey, Mahalle-i İmam Yusuf, Mahalle-i Kazur Ali, Mahalle-i Baklacı nam-ı diğer kavaklı, Mahalle-i Mukaddem, Mahalle-i Öksüzce nam-ı diğer Eskicioğlu, Mahalle-i Hallac Mahmud, Mahalle-i Keneği (Geneği), Mahalle-i ibn-i Gökçe nam-ı diğer Örtmeli, Mahalle-i Yeğenbey, Mahalle-i Koçhisar, Mahalle-i Hatuniye, Mahalle-i Hocapaşa, Mahalle-i Bazar-ı Ganem nam-ı diğer Kurşunlu, Mahalle-i Çeşme, Mahalle-i Kureyş nam-ı diğer Salalı, Mahalle-i

¹⁶⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 91-93.

¹⁶⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 93-98.

Misafir Fakih der-Hisar, Mahalle-i Sultan Alaaddin der-Hisar, Mahalle-i Taşrahisar der-Hisar, mahalle-i Deyuveren (Devveren) der-Hisar, Mahalle-i Emirler der-Hisar, Mahalle-i İğneci, Mahalle-i Hacı Arab nam-ı diğer Arslanhane, Mahalle-i Direkli, Mahalle-i Ahi Yakub nam-ı diğer Ulucak, Mahalle-i Fi nam-ı diğer Kebkebirli, Mahalle-i Müruri, mahalle-i Kızılbey, Mahalle-i Serrac Sinan, Mahalle-i Hacı Halil, Mahalle-i Yenice, Mahalle-i Hacı Mansur, Mahalle-i Mollabüyük, Mahalle-i Yusuf Habbaz, Mahalle-i Hacı Ashab, Mahalle-i Dellal Karaca, Mahalle-i Belkıs, Mahalle-i Rüstem Na'al, Mahalle-i Ürgüp, Mahalle-i Börekçiler, Mahalle-i Tülüce, Mahalle-i Ahi Turra, Mahalle-i Helvayi, Mahalle-i Konurca nam-ı diğer Apardı, Mahalle-i Bostani, Mahalle-i Hacendi, Mahalle-i Şemseddin, Mahalle-i Hacı Seydi, Mahalle-i Sabuni, Mahalle-i Leblebici, Mahalle-i Kul Derviş nam-ı diğer küçükkapı, Mahalle-i Tekye-i Ahmed nam-ı diğer Taceddin, Mahalle-i Hacı İvaz, Mahalle-i Hacı Doğan, Mahalle-i Buriyacı nam-ı diğer Hacı İlyas, Mahalle-i Erzurum, Mahalle-i Ahi Hacı Murad nam-ı diğer Yeşil Ahi, Mahalle-i Hacettepesi, Mahalle-i İmaret.¹⁶⁷

4. ŞEHRİN NÜFUS DURUMU

Ankara'nın 1785 ve 1830 yılları arasındaki nüfusunu resm-i tekalif, resm-i avarız ve resmi salyane gibi çeşitli vergilerin toplanmasında esas kabul edilen defterlerdeki avarızhane¹⁶⁸ sayıları ile cizyelerin toplanmasında kabul edilen cizye evrakı sayılarından öğrenebilmekteyiz.¹⁶⁹ Ankara'da avarızhane sayıları 1607'den 1840'lı yıllara kadar dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Bu farklılığın sebebi ise

¹⁶⁷ BOA, NFS.d,1741/2; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul 2014, ss. 109-111.

¹⁶⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız Madd.", *İslam Ansiklopedisi YIL*, C. II, s. 15.

¹⁶⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 100.

1607'den itibaren Celali isyanları iken 1785'ten itibaren de bölgede veba, çekirge salgınları ve kuraklık gibi tabii olayların yaşanmasıdır diyebiliriz. Buna ilaveten arka arkaya ortaya çıkan savaşlar nedeniyle reayadan asker, para ve zahirenin toplanması yöre halkının iktisadi ve ictimai alanda sıkıntıya düşmesine yol açmasını da ekleyebiliriz. Dolayısıyla vergi zorunluluğu olan halk vergisini ödeyemez duruma düşmüş bu sebeple de mahkemeye başvuran halk avarızhane sayılarının düşürülmesini talep etmiştir.¹⁷⁰

1785-1830 tarihleri arasında yapılan araştırmalara göre fakir 53 menzil (ev) 1 avarızhane olarak kabul edilirken, varlıklı 10 menzilin de 1 avarızhane olarak kabul edildiğini bilmekteyiz.¹⁷¹ 1785-1836 yılları arasında avarızhane, gerçek hane ve kat sayılarına bakıldığında tahmini nüfusun 7275 ile 65190 kişi arasında değiştiği görülmektedir. İncelenen dönemde nüfusun büyük farklılıklar göstermesinin nedeni vergi toplamak amacıyla düzenlenmiş olan avarızhaneler ile gerçek hane sayılarının esnek olmasıdır. Bu farklılığın diğer bir nedeni de görevleri gereği örfi ve avarız vergilerden muaf olan askeri, dini görevliler, seyyidler ve medreselerde-sıbyan mekteblerinde görev yapanların sayılmaması da vardır. Ayrıca Hacı Bayram Veli ve Taceddin-i Veli'nin yüzü suyu hürmetine herhangi bir emlaki olmayıp ve arazi tasarruf etmediği için vergiden muaf tutulan bir kesimde vardı. Ankara'da 1785-1830 yılları arasında 19000 vergiye dahil kişi, 150 mutasarrıfın Kapu Halkı ve diğer askerler, 250 aileleriyle birlikte Askeriler, 15 bekar Askeriler, 75 Ankara Kal'asında sürekli görev yapan aileleriyle birlikte askeri sınıf, 183 kişi aileleriyle birlikte dini

¹⁷⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 102-103.

¹⁷¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss.105-113.

görevliler, 250 kişi Hacı Bayram-ı Veli Mahallesi halkı, 180 kişi de aileleriyle birlikte ilmiye mensuplarıyla beraber toplam nüfus 20103 olduğunu bilmekteyiz.¹⁷²

4.1. 1830 Nüfus Sayımı

II. Mahmud, Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra askeri, mali ve sosyal nitelikli yenileştirme hareketi yapmak için devletin mali durumunu, halkın sosyal durumunu iyi bilmesi gerekiyordu. İşte bunu öğrenebilmek amacıyla nüfusun sayılmasını istemişti. Yalnız bu dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle nüfus sayımı istenilen ölçüde yapılamamıştır. Savaşın antlaşma ile sonuçlanması üzerine 1830 tarihinde kurulan Meclis-i Şura ile devletin mali kaynaklarının yeniden belirlenmesi ve erkek nüfusun oranını öğrenmek için nüfus sayımının yapılmasına karar verilmişti. Sayım ile ilgili olarak Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilayetlere talimatnameler gönderilerek sayımın nasıl ve kimler tarafından yapılacağı konusunda bilgiler verilmişti. Yazılı olarak verilen resmi açıklamada mal değerlerindeki değişimden, toprakların el değiştirmesinden ve eski arazi senetlerinin kullanılmasından, geçerli olmasa da derbentlerin-yolların ve köprülerin bakımı karşılığında vergiden muaf tutulması vergi konusundaki eşitsizliğin giderilmesi konusu vardı.¹⁷³ Verilen talimatta sayım memuruna Müslümanları ayrı Gayrimüslimlerin (19. Yyın sonuna kadar Ortodoks Hristiyanlar için kullanılmış) ayrı deftere ve farklı sebeplerle şehir merkezine göç edenlerin de farklı bir deftere yazılması istenmişti. Bu istekteki amaç insanların yaşayan insanların yaşının, eşkâlinin, mesleğinin de belirtilerek toplanacak olan cizye miktarının belirlenmesi

¹⁷² Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 114-115.

¹⁷³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, ss. 12, 189-190; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 67.

idi.¹⁷⁴ Ankara’da ilk nüfus sayımı Eylül sonları 1830 tarihinde yazılıp 4 Kasım 1830 tarihinde Ankara Mahkemesine gönderilen ferman sureti emrinde yapılmış olduğunu biliyoruz. Ankara’da 4 Kasım’da başlayan sayım bir ay gibi kısa sürede 1 Aralık 1830 bitirilmiştir. Yapılan sayım sonucunda erkek nüfus olarak 6108 Müslüman, 5050 Gayrimüslim, 135 kişinin de Yahudi olduğu tespit edilmişti. Ayrıca 1830 nüfus sayımıyla birlikte Ankara şehir merkezindeki Müslüman erkek nüfusun yaş gruplarına göre mahallelere dağılışı ve Müslüman-Müslüman olmayan erkek nüfusun mesleği ile ilgili de bilgiler ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ 1785-1840 yılları arasında Ankara nüfusunun 20000 ile 23000 kişi arasında değiştiğini bilmekteyiz.¹⁷⁶

XIX. yüzyıl öncesinde Ankara’nın nüfusunun 20 ile 5 bin dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁷ 1830 nüfus sayımına göre Ankara’nın nüfusu 23 bin¹⁷⁸, 1848’de de 23.470 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁹

Askeri amaçlı olmayan ilk nüfus sayımına göre 1830 yılında Ankara’da Müslüman ve Gayrimüslim esnafın sayıları tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁰ Ortaya

¹⁷⁴ Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütüfî*, C.III, ss. 142-143; Çadırcı, “1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, s. 6; Musa Çadırcı vd., *1830 Sayımında Ankara*, Ankara 2000, s. 15; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 115-116.

¹⁷⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 116, 117; Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, adlı eserinde 6338 kişinin Müslüman, 5022 kişinin Gayrimüslim ve 136 kişinin de Yahudi olduğunu belirtmiştir. Bkz. ss. 145,147, 209; Musa Çadırcı, Ankara’da 6303 Müslüman, Yahudilerle birlikte Gayrimüslimlerin de 5157 kişi olduğunu belirtmektedir bkz. “1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, s. 113.

¹⁷⁶ Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonlarında Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s. 123; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 59; Çadırcı, “1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, s. 117.

¹⁷⁷ Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995, s. 104; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 61.

¹⁷⁸ Bkz. Çadırcı, “1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 112-113.

¹⁷⁹ Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Ankara 2005, s. 189; Şenel, a.g.m., ss. 502-504.

çıkan sayıya göre esnaf gruplarına bağlı kişi sayısında azalma olmuştur. Bunun en büyük nedeni de sof, şali ve deri sanayisine bağlı esnaf gruplarının hammadde temin etmede yaşadıkları zorluklar ve bu maddelerin pahalı olmasıdır.

4.2. Nüfusun Hareketleri

Rıfat Özdemir'in 1786-1830 yılları arasında avarızhane-gerçek hane sayısının çarpımı ile elde ettiği sonuç ile 1830 yılında yapılan ilk nüfus sayımı sonucu ile Ankara'daki mahallelerdeki nüfus miktarını hesaplamıştır. Bu sonuca göre 1786 yılında vergiye tabi olan kadın-erkek nüfusu tahmini olarak 22000 iken 1830 yılında 28348 kişi idi. Tabi bu sonuca 1786 tarihli avarızhane ve gerçek hane sayımına vergiden muaf tutulduğu için sayılmayan nüfusu, 1830 da ki sayım sonuçlarına da mütesellim konağındaki askerleri, ihtisap nazırı konağındaki görevlileri ve mahkeme halkını da eklemek gerekmektedir.¹⁸¹

1830 tarihli nüfus sayımına göre Ankara merkezinde 59'u Müslüman, hisariçi hariç 17'si Gayrimüslüm, hem Müslüman hem de Gayrimüslim olan 15 mahalle olmak üzere toplamda 91 mahalle mevcuttu. Nüfusun karışık olduğu 15 mahalle ise Afi, Balaban, Bostani, Boyacı Ali, Debbaghane, Dellalkaraca, Hacı Doğan, Hallaç Mahmud, Hoca Paşa, Hacı Mansur, Hatuniye, İmam Yusuf, Leblebici, Tiflisi, Yakub Na'al idi.¹⁸²

Yapılan sayım sonucuna göre 1786 yılının en kalabalık yerleri Kattanin, Ahi Hacı Murad, Hacı Arap, Teke Ahmed, Leblebici, Keyyalin, Erzurum, Buryacı, Voltarin, Aşhor, Behlül, Kebkebur-i Zımmi, Kal'a, Mukaddem Mahalleleri idi. Bu

¹⁸⁰ Bkz. Çadırcı, "1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, ss. 118-119.

¹⁸¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 119-122.

¹⁸² Ankara mahallelerinin 1830 tarihli nüfus sayımı ve 1848 tarihli temettuat defterlerinde mevcut olan mahallelerin etnik yapısı için bkz. Şenel, a.g.m., s. 505.

mahallelerde nüfus yoğun olmasına (arasında 1830 nüfus sayımında adı geçmeye Kal'a ve Keyyalin'i saymazsak)Yukarı Yüz'de dini, sosyal yapılar ve ticaret merkezlerine yakın olmaları neden olmuştur. Yukarıda sayılan mahalleler bir bütün içinde yer alırken dağınık halde bulunan ve Ankara merkezin ikinci yoğun mahalleleri ise Molla Büyük, Kayabaşı, Direkli, Mevcud, Hacı Musa, İmaret, Yenice, Hacet Tepesi, İmam Yusuf, Hatuni, Kul Derviş, Makramacı, Mihriyar, Hacı Seydi, Öksüzce, Kurd, Sed, Dibek, Hendek, Yakub Na'al, Çakırlar, Debbağın, Hacı Mansur, Balaban, Ahi, Kafır Köyü, Ahi Yakub, Bostani, İğneci, Belkıs, Papani, Hankah, Ali Bey, Kebkebur-i Müslim, Hacı Doğan, Helvayi, Hacendi (Hoca Hindi), Börekçiler idi. Bu mahalleler arasında 1830 sayımında Direkli, Dibek, Hankah, ve Kafır Köyü'nün adı geçmiyor. Yine merkezin değişik yerlerinde olup nüfus yoğunluğu bakımından üçüncü sırada yer alan mahalleler Çeşme, Saraç Sinan, Keneki, Kіçikli, Ürgüb, Sabuni, Rüstem Na'al, Yusuf Habbaz, Müruri, Yakub Harat, Halife Bayezıd, Hacı İvaz, Kazur Ali, Kureyş, Hallaç Mahmud, Bademli, Şemseddin, Ahi Tura, Tulice, Hoca Paşa, İbn-i Gökçe, Kızıl Bey, Koçhisar, Emre Gülü, Baklacı, Konurca, Tiflis, Hacı Halil, Bazar-ı Ganem, Dellal Karaca, Celal Kattanin, Boyacı Ali, Şeh İzzedin, Hacı Eshab mahalleleri gelmekte idi. Yalnız Kızıl Bey mahallesinin adı 1830 sayımında yoktur. 1786 sayımında yer almayan fakat 1830 nüfus sayımında adları geçen Derun-i Hisar, Hacı Bayram, Misafir Fakih, Sultan Alaeddin, Dış Hisar, Emirler, Debbağhane, Nerdübanlı, Kethüda, Kebir Dibek, Hatuniye ve Ezberci Koltuğu, Hatuniye-i Diğer, Boyacı, Yeğen Bey mahallelerinde toplam 4256 kişinin yaşadığı bilinmektedir.¹⁸³

¹⁸³ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 123-124.

Şehir merkezinde nüfusun en yoğun olduğu yerler Karacabey Külliyesi ve çevresi, Hasan Paşa Külliyesi ve çevresi, Ahi Şerafeddin Camii, Hacı Bayram Camii, Haseki Camii gibi dini ve sosyal yapıların dışında ticari yönden önemli olan Taht'el-Kal'a Hanı, Suluhan olarak bilinen Hasan Paşa Hanı, Penbe Hanı, Çengel Han, Kurşunlu Han, Bedesten, At Pazarı, Koyun Pazarı, Kağrı Pazarı, Karaoğlan Çarşısı'ydı. Şehrin en güvenilir yerlerinden biri olan Kal'a'da da sivil nüfusun en yoğun olduğu yerdi.¹⁸⁴

Ankara merkezinde 1785-1830 yılları arasında gerek ehl-i şer' gerekse ehl-i örf bakımından aynı haklara sahip olan 57 tane Müslüman mahallesi, 27 tane Ermeni-Rum-Yahudi mahallesi ve 23 tanede Müslüman-Gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. Rıfat Özdemir'in yaptığı çalışmada Müslüman ve Gayrimüslim unsurların ortak alanlarda rahatça yaşadığını, birbirleri için şahitlik yaptıklarını, birbirleriyle emlak alıp sattıklarını, ibadetlerini herksin rahatça yaptığını, aynı mesleği icra edenlerin aynı esnaf şeyhine tabi olduklarını görmekteyiz. Ama Gayrimüslimler daha çok kuyumculuk, dikiçilik, terzilik, mum imalatçılığı, haffaflık, dülgerlik, ticaret ve müteahhitlikte uğraşmış olduklarından Müslümanlara göre mali ve ekonomik açıdan daha zengindiler.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Ankara merkezinde de dini ve örfi emirlere uymayanlar, genel ahlaka ve geleneklere saygı göstermeyenler, mahalle halkının huzurunu bozacak davranışlar sergileyenler mahalle sakinlerinin şikâyetleri doğrultusunda başka mahallelere göç ettiriliyordu. Mahalleler arsında

¹⁸⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 124-125.

¹⁸⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 125-127.

normal şartlarda göç haricinde başka ticaret, eğitim gibi farklı amaçlarla şehir dışına gidenler ve şehir dışından da gelenler merkez nüfusu etkilemişti.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde şehirlerdeki insanlar ya asker kökenli olup Sultan tarafından atanan ve gittikleri yerde devleti temsil eden ehl-i örfden ya medrese kökenli olup ehl-i örf yardımcı olan ehl-i ilimden ya ehl-i örf ve ehl-i ilim ile yöre halkı arasında aracı durumda olan bölgenin tanınmış eşraf, ayan ve vücuh-ı ahali olan sivil kesimde ya da bunların dışında kalan sivil halktan oluşuyordu.¹⁸⁷ İşte Ankara sancak merkezi iken bölgenin savunulması amacıyla ehl-i örfden bir Paşaya verilmekte idi. Daha önce bahsettiğimiz gibi Mutasarrıf Paşalar görev yerlerine gitmedikleri zaman kendi adına oradaki bütün işleri yürütecek bir mütesellim atamışlardı. Mutasarrıf Paşanın görevlendirdiği Mütesellim idari ve mali işleri yerine getiriyor ve topladığı vergileri Mutasarrıfa gönderiyordu.

Yerleşim yerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla ehl-i ilim olarak da bilinen ehl-i şer' grubundan olanlar atanmıştır. Kadıların görev yerlerine gitmediği zamanlarda kendi yerine atadığı naibler anlaşmazlıklarla ilgilenmişler şikayetlere çözüm bulmaya çalışmışlardı. Kadılardan ve naiblerden başka medreselerde ve okullarda görev yapan müderrisler, cami ve tekke gibi yerlerde bulunan din görevlileri de vardı.

Ehl-i İlim ve ehl-i örf yani ümera ve ülema ile bölge halkı arasında görev yapan şehrin yerlisi ve köklü ailelerden gelen ve yerel halk arasında sözü dinlenen ayan, eşraf ve vücuh-ı ahali olarak bilinen kişilerde vardı. Bu kişiler mahkemeye gelen fermanları halka okur, mevsimine göre eşyalara narh verileceği zaman onların görüşlerinden yararlanır ve şehir ile ilgili bir olay ortaya çıktığı zaman onlardan

¹⁸⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 131-132.

¹⁸⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 133.

yardım istenilir ve ortak çözüm aranırdı.¹⁸⁸ Bu saydığımız ümera, ülema ve ayan-eşraftan başka şehirde en kalabalık kesim sivil halk bulunmaktaydı. Bu grup ticaretle uğraşan farklı esnaf grupları, zanaat kolları ve ustalık, kalfalık, çıraklık, ırgatlık yapanlar, hiçbir işi olmayanları ve evde çocuğuyla ilgilen kadınlardan oluşmaktaydı. Üretimde olduğu kadar tüketimde de şehirde en büyük grubu bunlar teşkil etmekteydi.¹⁸⁹

4.2. Zanaat ve Ticaret Yerleri

Bir yerleşim yerinde ticaret ve zanaat faaliyetlerinin yürütüldüğü yerlere bakacak olursak hanlar, bedestenler, çarşı ve Pazar yerlerinin iyi bilinmesi gerekir.

XIX. Yüzyıl Ankara'sında Hisar'ın dış duvarının güney doğu tarafında Atpazarı olarak bilinen semtte bedesten olarak Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazamı Mahmud Paşa üstü kurşun kaplı, on kubbesi, 96 hücresi ve 4 kapısı olan bir bina yaptırılmıştı.¹⁹⁰ Bedesten özel bekçiler tarafından korunduğu için güvenli bir ticaret merkezi olduğu kadar aynı zaman da şehir idarecileri tarafından güvence altına alınması gereken eşyalarında konulduğu bir yerdi. Yerel yönetimde ayrıcalıklı yeri olan bedesten esnafın özel olarak ayrı Bedesten Şeyhi vardı.¹⁹¹

Hanlara baktığımızda zaman söz konusu dönemde Penbe Hanı, Kurşunlu Hanı, Kapan Hanı, Hasan Paşa Hanı, pirinç Hanı, Taht'el-Kak'a Hanı, Zağfıran Hanı, Muslu Paşa Hanı, Çengel Hanı, Ağa-Zade Hanı, Mimar-Zade Hanı, Urgancılar Hanı, Abacılar Hanı, Karaman Hanı'nı görmekteyiz. Bu hanlardan

¹⁸⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 134.

¹⁸⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 135.

¹⁹⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 25; Gönül Öney, *Ankara'nın Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s. 135.

¹⁹¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 26- 27.

XVII. yüzyıl başlarında Ankara’da bez ve ipek ticaretinin merkezi konumunda 28 odalı olan Penbe Han¹⁹² XIX. Yüzyılda da bez ve bezden yapılan ürünlerin satıldığı bir yerdir.

Sadrazam Mahmud Paşa Bedesteni’ne bitişik olan Kurşunlu Hanı Fatih Sultan Mehmed’in vezirlerinden Rum Mehmed Paşa tarafından Üsküdar’daki imaretine vakıf olarak yaptırılmıştı. Hanın toplamda 48 odası bulunmakta olup zemin kattaki bazı odalarda depo vazifesini görmektedir.¹⁹³

Keyyalin Mahallesinde bulunan Kapan Hanı, Çelebi Mehmed dönemi emirlerinden Bayezid Paşa’nın oğlu İsa Bey tarafından Bursa’daki cami, medrese, zaviye ve imaretine gelir sağlamak amacıyla yaptırılmıştır.¹⁹⁴

II. Bayezid dönemi Beylerbeyilerinden Hasan Paşa tarafından yaptırılan Hasan Paşa Hanı, Ankara’nın Aşağı Yüzünde bulunan Taht’el-Kal’a denilen yerdedir. XVII. yüzyılın son çeyreğinde Rumeli Kadiaskeri olan Ankaravi Mehmed Emin Efendi tarafından satın alınıp yeniden imar edildiği için bu hana Ankaravi Hanı da denilmektedir. 1688’lerden itibaren Suluhan olarak anılmaya başlamış olan handa kahve ve ipliğin satılması kuraldı.¹⁹⁵

Kasaplar çarşında Kuzattan Mehmed Efendi tarafından yaptırılan Pirinç Hanı, 51 odası, 1 hancı odası, 1 mescidi, yazlık ve kışlık 2 ahır, 2 kenef, han kapısının yanında ayrıca 2 maksure ve bitişiğinde de bir berber dükkânı yer almaktaydı.¹⁹⁶

¹⁹² Özer Ergenç, “XVII. yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 86.

¹⁹³ Ergenç, “XVII. yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu...”, s. 90; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...* s.27; Kurşunlu Hanın yapısal özellikleri için bkz. Öney, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁹⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 28.

¹⁹⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 29-34.

¹⁹⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 34; ayrıca bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara’nın Camileri*, Ankara 1978, s. 81.

Karaoğlan Çarşısında bulunan Taht'el-Kal'a Hanı, Kuzattan Toygaz-Zade es-Seyyid Mehmet Efendi İbni el-Hac es-Seyyid Ahmet tarafından yaptırılmıştır.¹⁹⁷

Safran Hanı olarak da bilinen Zağfiran Hanı, Atpazarında olup Hacı İbrahim bin Hacı Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Yarıısı mülk yarsı vakıf olan handa 20 dükkân, 1 mescid vardır.¹⁹⁸

Koyun Pazarı çarşısında bulunan dönemin işlek hanlarından biri olan Muslu Paşa Hanı, Arslan Ağa ibni Muslu tarafından yaptırılmıştır. Çevresinde 3 dükkânı olan han 2 katlı olup 1 mescidi, 1 ahır ve birçok odası bulunmaktaydı.¹⁹⁹

Atpazarı çevresinin önemli bir hanı olan Çengel Hanı, şehir dışından gelen büyük tüccarların kaldığı ve ticaretin yoğun yapıldığı yerler arasındadır diyebiliriz.²⁰⁰

Koyun Pazarı çarşısında bulunan bir diğer önemli han Ağa-Zade Hanı'dır. Es-Seyyid el-Hac Abdullah Ağa ibni Salih Efendi tarafından Ağa-Zade Medresesine vakfedilmiş olan han misafirlerinin yoğunluğuna bakılırsa dönemin işlek hanlarından birisidir diyebiliriz.²⁰¹

Yukarı Kasaplar çarşısında bulunan Mimar-Zade Hanı, Sabık Ankara Müftüsü es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi İbni Abdülkerim Efendi yaptırmıştır.²⁰²

Abacılar Çarşısında bulunan Urgancılar Hanı, Anadolu'nun farklı yerlerinden ve İran'dan, Bağdat'tan, Musul'dan gelen birçok tüccarın kaldığı; iplik, biber, İzmir

¹⁹⁷ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 35.

¹⁹⁸ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 35.

¹⁹⁹ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 35.

²⁰⁰ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 36.

²⁰¹ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 36.

²⁰² Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 36.

bezi, şeker, sabun gibi birçok ürünün ticaretinin yapıldığı dönemin önemli hanlarından birisidir.²⁰³

Abacılar Hanı, Atpazarında Abacılar Çarşında olup dönemin önemli ticaret merkezlerinden birisidir.²⁰⁴

Karaman Hanı, Atpazarında Fethullah Ağa tarafından yaptırılmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında yukarda bahsedilen hanlardan başka Keder-Zade Hanı, Allem-kalem Hanı, Keçeciler Hanı, Hacı Böcek Hanı, Arslan-Hane Hanı, Kalecik Hanı, Çukur Han, Yeni Han, Hayrat Hanı, imaret Hanı, Sarı Kadioğlu Hanı, Nalband İbrahim Ağa Hanı, Tahtacı Hanı, Temurcu Hanı, İnadiye Hanı, Abdülkerim-zade'nin yaptırdığı han dahil olmak üzere 16 tane daha han vardır.²⁰⁵

Ankara eğilimli bir arazi üzerinde bulunduğu için şehirde esnaf çarşıları ve pazarlar bu coğrafi şartlar bağlı olarak iki farklı nokta da toplanmıştır. Ankara'nın Yukarı Yüz diye adlandırılan bölümünde esnaf genelde Bedesten, Atpazarı, Koyun Pazarı civarında bulunurken, Aşağı Yüz olarak adlandırılan bölümde de Suluhan, Karaoğlan Çarşısı ve Taht'el-Kal'a(Kaledibi)'n de bulunuyordu.

Atpazarı Çarşısı olarak adlandırılan yer Bedesten'in bulunduğu yer ile Hisar'ın dış surunun yanında yer alan düzlüktür. Çarşıda at ve merkep ticaretiyle uğraşan ve beratlı şeyhleri olan bir esnaf grubu vardı. Çevresinde birçok han ve bedesteni olan çarşı Ankara'nın önemli bir ticaret merkezi idi. Ayrıca Koyun Pazarı Çarşısı, Karaoğlan Çarşısı, Uzun Çarşı, odun ticaretinin yoğun olarak yapıldığı Taht'el-Kal'a Pazarı, daha çok çevre köylerden gelenlerin alış-veriş yaptığı Araba Pazarı, derilerin işlenip ticaretinin yapıldığı Debbag-hane Pazarı, günlük alış-verişin

²⁰³ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., ss. 36-37.

²⁰⁴ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 37.

²⁰⁵ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ..., s. 37.

yapıldığı Kapan, sof ve şali dokuma için ipliklerin satıldığı İplik Pazarı'nın olduğunu bilmekteyiz. Bunların dışında vakfiye ve sicillerde adı geçen 21 tane esnaf grubunun kendine ait çarşı ve pazarları vardır. Örneğin Kuyumcular, Demirciler, Arabacılar, Çıkrıkçılar, Attarlar, Attarlar, Tarakçılar, Saraçlar, Keçeciler, Semerciler, Haffaflar, Penbe Pazarı Muysap Çarşısı, Kazancılar, Boyacılar, Kaftancılar, Ulucanlar ve Kasaplar Çarşısı gibi.²⁰⁶

5. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

5.1. Cami, Mescid, Medrese ve Sıbyan Mektepleri

Ankara'da camiler çoğunlukla kalabalık yerleşim alanlarında çarşı, Pazar gibi yerlerde bulunurken mescidlerde mahalle ve sokaklarda yapılmıştır.²⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim çalışmaları medreselerde ve sıbyan mekteplerinde yapılmaktaydı.²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde genelde bir hayır sahibi tarafından kurulan vakıf ihtiyacı olan mahallede küçük çocukların eğitimi için sıbyan mektebi yaptırılmıştır. Bir beraatla tayin edilen öğretmenin maaşı da vakıf gelirinden temin ediliyordu. Sıbyan mektebinde muallimden başka okulda bir de “halife” görev yapmaktaydı.²⁰⁹

²⁰⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 38, 39.

²⁰⁷ Ankara'daki cami ve mescidlerin isimleri ile ilgili bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 49-51.

²⁰⁸ XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara'da mevcut olan medreseler ile ilgili olarak bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 51-64.

²⁰⁹ XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara'daki Sıbyan Mektepleri ile ilgili olarak bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 64-66.

5.2. Hamamlar

Ankara'da hamamların coğrafi şartlar nedeniyle şehrin Aşağı Yüz'ünde toplanmış olduğunu bilmekteyiz.²¹⁰

6. ŞEHİR EKONOMİSİ

Osmanlı Devleti'nde birçok şehir gibi Ankara'da nüfusun büyük bölümü geçimini tarımdan ve XVIII. yüzyıla kadarda da tiftik ve softan kazanmıştı. Tiftik keçilerinin zamanla ıslah edilemeyişi ve dünyanın farklı yerlerine götürülen tiftik keçilerinin üretimi artması ve ucuzlaması dolayısıyla da Ankara ve yakın çevresinde tiftik ve sof gelirinde büyük bir azalmaya neden olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin diğer şehir merkezlerinde olduğu gibi Ankara'da merkez olarak ticari konuda yakın çevresinin merkezi konumundaydı. Ankara merkezde Keçiviran, Ayvalık, İncirlik, Solfasol, Çinçin Bağları, Cebeci Bağları, Büyük ve Küçük Esad gibi yerlerde bağ ve bahçe tarımı haricinde yakın çevresinde bugünkü Çubuk suyunun geçtiği güzergâhlarda bahçe-bostan tarımı, Kasaba-i Bâlâ ve Kasaba-i Süfla Nahiye ve köylerinde de yoğun bir tarım faaliyeti varken Miranos ve Erkeksu gibi köylerde ise sadece sofculuk yapılmaktaydı.²¹¹

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Ankara'da da halkın ürettiği mallar önemli bir gelir kaynağı idi. birbirine yakın olan bu gelir kaynakları bir araya getirilip mukataaları meydana getirmekteydi. XVI. yüzyılda damga ve cendere mukataası olarak bilinen Ankara ve yakın çevresinde üretilen mamullerden

²¹⁰ Ankara'daki hamamlar için ayrıntılı bilgi bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 66-73..

²¹¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 217.

alınan vergilerin Ankara, damga, boyahane ve tevabii mukataası adı altında birleştirilerek bir iltizama veriliyordu.²¹²

Mukataaların gelir kaynakları özellikle Ankara ve yakın çevresinde dokunan sof kumaşlarından ve şaliden alınan vergiler, kumaş boyamasında kullanılan maddelerden, ipekten, tiftik ve tiftik ipliğinden alınan vergilerden oluşmaktaydı. XVI. yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar önemli bir gelir kapısı olan mukataaya bağlı gelir kaynakları azalmıştır. Bunun en önemli nedeni hammaddenin faklı nedenlerden dolayı azalması ve kumaş boyamasında kullanılan maddelerin pahalı olmasıdır.²¹³

Ankara'nın büyük mukataalarında bir diğeri de Mirliva-i Ankara Hass Mukataası olup, gelir kaynağı fazla idi. Bu mukataanın gelirini beytü'l-mal, mal-i gaib, mal-ı mefkud, yave ve kaçkun, ispençe, ispençe-i gebran, dokuz kıta zemin, bağ-ı hamr-ı nefis-i Ankara, Ankara köylerindeki bağ, bağçe, bostanve Yoncalıklar, Ankara ve Ayaş çevresinde tarımı yapılan çeşitli ürünlerden alına aşar-ı şer'iyye, resm-i örfiyye, resm-i badihava gibi "cüzi ve külli adet-i kanun" üzere kabul edilmiş bütün gelir ve vergiler oluşturmaktaydı.²¹⁴

Tarihi çok eskilere dayanan vakıf, Osmanlı toplumunda da kurumsallaşmış ve devlete hem sosyal hem de ekonomik yönden kolaylık sağlamıştır. Sosyal yönden camii, imaret, han, hamam, medrese, kervansaray, türbe, çarşı, köprü ve yolların büyük bölümünün vâkıfın gelirleriyle yapılması ve buraların gerektiğinde onarımının yapılması bakımından oldukça önemlidir.

²¹² Bahsedilen mukataa bazı belgelerde "Damgay-ı Ankara, Boyahane ve Tevabii Mukataası" ve "Ankara Resm-i Damga ve Tevabii Mukataası" olarak geçmektedir. Bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 218.

²¹³ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 219-220.

²¹⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 220.

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Ankara'da da vakıflar birçok dini ve sosyal amaçlı yapılar yapmakta, bakımı ve ihtiyaçları yine vakıflar tarafından karşılanmakta idi. Vakfın yaptığı binalar vakıf mütevellileri tarafından kiraya verilmekte ve yine vakfın şartlarına uygun olarak başka amaçlarla kullanılmak üzere değiştirilmekteydi. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren birçok vakıf camii, mescid, han, hamam, dükkân gibi binalar kaynak yetersizliğinden dolayı bakım ve onarımlarının yapılamadığı bunun içinde ara sıra başka kaynaklardan faizle para alındığını, bazı vakıf kurumları içinde şehir sakinlerinden salyane şeklinde para toplandığı bilinmektedir.²¹⁵

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar kalede görev yapan ve sayıları 10 ile 18 kişi arasında değişen bir askeri taife vardı. XVIII. yüzyıla kadar bu gruba farklı nahiye ve köylerde gelir düzeyleri farklı tımarlar verilirken bu yüzyıldan itibaren tımarları geri alınmış ve emlak ve arazi tasarruf etmedikleri sürece ülke genelindeki vergilerden muaf tutulmuşlardı. Bu grup sefer zamanında kendilerine eşmek şartıyla verilen tımarlardan buğday ve arpa olarak yararlanıyordu. Gelirlerinin büyük bölümünü kendileri tüketen bu grup azda olsa şehir ekonomisine katkıda bulunuyordu.²¹⁶

7. ESNAF GRUPLARI

İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren var olan ve İslam devletleri tarafından esnafları örgütlenmesinde yardımcı olan Ahilik Teşkilatı, Selçuklulardan Osmanlılara geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde de şehir üretim faaliyetlerine katılan

²¹⁵ Bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 222.

²¹⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 224.

bütün esnaf gruplarının bağlı oldukları üretim alanında, ekonomik, mali, idari ve sosyal etkileri olan ahilik teşkilatına bağlıydı.

Ankara şehrinde faaliyet gösteren esnaf teşkilatlarının bir kısmının başında Ahi Baba, şeyh, bazarbaşı, kethüda gibi yerel yönetici, diğerler esnaf teşkilatlarında da şeyh, duacı ve yiğitbaşı gibi birden fazla yönetici bulunuyordu.²¹⁷

XVI. yüzyılda Ankara’da 43 tane meslek grubu varken bu sayı XIX. yüzyıla doğru giderek artmıştır. Rıfat Özdemir, 1827 tarihli Ankara’dan İstanbul’a gönderilmiş olan meslek dallarının adı, mesleği devam ettiren esnafın sayısı, esnaftan birinin ve o meslek dalındaki bütün esnafın vereceği vergi miktarının yazıldığı ihtisap vergisi defterindeki kayıtlara göre Ankara’da merkezde 72 ve 23 tanesi de şehirdeki han ve hamamlarda çalışan esnafın var olduğuna dikkat çekmiştir. Toplamda Ankara’da faaliyet gösteren esnafın 2331 kişi olduğunu bilmekteyiz.²¹⁸ Ankara’da 19. Yüzyılın ilk yarısında diğer esnafların yanı sıra sarraf esnaflığının da var olduğu bilinmektedir.²¹⁹

8. TİCARET

8.1. Ticaret Hayatı

Osmanlı Devleti’nde sosyal ve idari yönden etkili olan reayanın bir kısmını köylüler ve küçük zanaat sahibi kişiler bir kısmını da tüccarlar oluşturuyordu.

²¹⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 227.

²¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 229-233.

²¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Galip Eken, “19. Yüzyılda Ankaralı Sarraf Esnafı”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, ss.186-190.

Köylüler üretici sınıf oldukları için devletin çıkardığı nizamnamelere göre iş görürlerdi. Toprağı boş bırakamazlar, belirlenen narh fiyatı dışına çıkamazdı.²²⁰

Üretici olan köylüye göre tüccar sınıf Osmanlı Devleti'nde itibar görmüş ve ticari hayatlarında da imtiyazlı bir hale gelmişti. Tüccar sınıfı devletin içinde bulunduğu şartlara göre hazineye borç para vermişler, gümrük gelirleriyle düzenli bir gelirin oluşmasına yardım etmişler, yönetime de ihtiyaçları olan malları uzak yerlerden getirerek yardımcı olmuşlardı.²²¹

Büyük tüccarlar resmi ve sivil kişilerde bulunan parayı bazen ortaklık bazen faize vererek ve bazen de ödünç alarak işletiyordu. Beratlı ya da defterli denilen tüccar sınıfı içinde Ankaralı tüccarlarda vardı. Bunlar devletin yaptığı ticari anlaşmalara göre Osmanlıya nasıl tüccar dışardan gelip ticaret yapabiliyorsa yerli tüccarda o ülkelerde ticari faaliyet yapabiliyordu. Ankara XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında sahip olduğu tiftik keçisi sayesinde ürettiği sof ve şali, deriden elde ettiği hammadde ve Kral yolu üzerinde bulunmasından dolayı küçük ve büyük ölçekli, yerli ve yabancı birçok tüccarın ilgisini çekmiş önemli bir ticaret merkeziydi.

8.2. Ankara'da Sof Üretimi

XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu ziyaret eden birçok seyyah tiftik ipliğinin parlaklığı, güzelliği ve sof kumaşının yumuşaklığı konusunda övgü dolu yazılar yazmışlardır.²²² Evliya Çelebi'de Ankara tiftik keçisi ile ilgili olarak başka bir hayvanla kıyaslanamayacak kadar güzel olduğunu belirtmiştir.²²³ XVI. yüzyılda itibaren Avrupalıların dikkatini çeken Ankara sofı Avrupa'da rağbet edilen bir ürün

²²⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 240.

²²¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 240-245.

²²² Ogier Ghislain de Busbeck, *Türk Mektupları*, İstanbul 2005, ss. 43, 45; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, İstanbul 2005, s. 235; Charles Texier, *Küçük Asya*, Ankara 2002, s. 421.

²²³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, İstanbul 2005, s. 526.

haline gelmişti. Dünyada sof konusunda Osmanlı Devleti'nin tekeline kırmaya çalışan Avrupalı Devletler ve özellikle İngiliz tüccarlar bu büyük pazarda yer almaya karar vermişlerdi.²²⁴ Bu konuda ilk çalışma XVII. yüzyılda Fransa'da başlamış ve Anadolu'daki temsilcileri vasıtasıyla aldıkları Ankara tiftik keçilerini kendi ülkelerine götürmüşlerdi. Ama keçiler iklim değişikliği nedeniyle burada türlerinin özelliklerini kaybetmişlerdi. Fransızlardan sonra XVIII. yüzyılda İngilizler ve Hollandalılar Ankara tiftik keçilerini başka yerde yetiştirmeye girişmişler ama onlarda başarısız olmuşlardı.²²⁵

İngilizler ilk defa 1838 yılında Güney Afrika'daki Kap sömürgesine damızlık keçi götürme izni almışlardı. Hint ordusunda görevli İngiliz subay Albay Henderson, Ankara'dan aldığı keçileri Güney Afrika Cape şehri yakınlarındaki Caledon'a götürmüş ve burada doğan yavrulardan devamlılık ve istenilen kalite sağlanabilmişti. Güney Afrika'ya ve daha sonra Avusturalya ve Amerika'ya götürülen tiftik keçisi, türünün devamının sağlanmasıyla kısa bir süre içinde Ankara'nın tiftik üretiminin ve ihracatının geride kalmasına neden olmuştu.²²⁶

Ayrıca İstanbul'da açılacak olan Ziraat Mektebi'nde pamuk yetiştirmeyi öğretmek amacıyla Amerika'dan getirtilen ziraatçı Dr. James Davis'e dönüşünde hediye olarak verilen Ankara keçileri Amerika'ya götürmüştür. Daha sonra

²²⁴ İngiliz tiftik tüccarlarıyla ilgili olarak bkz. Gülay Webb Yıldırım, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, Ankara 2011, ss. 166-203.

²²⁵ Özcan Keskin, "Ankara Keçisinin Islahına Yönelik Tedbirler", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, s. 739; bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İhsan Abidin, *Ankara Keçisinin Hali ve Islahı*, Vatan Matbaası, İstanbul 1340; The Times, Universal Registrar gibi gazetelerde Ankara tiftik keçisinin yetiştirilmesi, tiftiğin kullanımı ile ilgili olarak bkz. Gülay Webb Yıldırım, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, Ankara 2011, ss. 352-353.

²²⁶ M. Murat Baskıcı "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Ankara'nın İktisadi Durumu", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012, s. 196.

Amerika’da tiftik keçisi yetiştiriciliğinin öncüsü olarak kabul edilen Albay Peters söz konusu keçilerin sahibi olmuştur. Önceleri Avrupa’ya sonra Güney Afrika’ya daha sonra da Amerika’ya götürülen tiftik keçilerden sonra Osmanlı Devleti 1881 yılında keçi ticaretini yasaklamıştı. Ama yurtdışında devamlılığı sağlanan tiftik keçilerinin kalitesinin bozulmaması için belirli aralıklarla saf Ankara keçisiyle ıslahını gerektiren bir durum ortaya çıktı. Keçi ticaretinin de yasaklanmış olması nedeniyle İngiltere, Amerika, Avusturya ve Rusya gibi ülkeler siyasi yollarla söz konusu yasağı kaldırmayı denemiş ama başarılı olamamışlardı. Söz konusu devletlerin kaçak yollarla keçi temin etmeye çalışmaları üzerine İzmir ve Mersin gibi liman kentlerine ilgili idarecilerin kontrollerini artırmaları yönünde emirler gönderilmiş ve gazetelere verilen ilanlar da yasağın kalktığı yönündeki söylentilerde önlenmek istenmiştir. Osmanlı idarecileri, İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin ısrarcı tutumları sonucunda bazen onların taleplerini de yerine getirmek zorunda kalmışlardı.²²⁷

XVI. yüzyılda Ankara’da 621 tane sof tezgâhı varken bu sayı XIX. yüzyıla gelindiği zaman oldukça azalmıştı.²²⁸ XIX. yüzyılın başlarında Ankara’da ve yakın çevresinde 2000 tane dokuma tezgâhı ve 10. 000 kişinin çalıştığı tiftik ipliği ve kumaş üretimi yüzyılın sonlarına doğru bitme noktasına gelmişti. İngilizlerin Afrika’da yetiştirdikleri keçilerin etkisiyle piyasaya ihtiyaçtan fazla mal çıkarmalarından kaynaklanan tiftik fiyatının düşmesinin yanı sıra insanların ucuz ama kalitesiz sof kumaşlara rağbet etmesi bu duruma neden olmuştu.²²⁹

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk yıllarında Ankara sof ticaretinin merkezi durumundaydı. Zamanla önceki bölümlerde anlattığımız gibi Ankara’nın sof

²²⁷ Keskin, a.g.m., ss. 739-741.

²²⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 237-239.

²²⁹ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul, 1999, s. 164.

geliri XIX. yüzyıla gelindiğinde nerdeyse bitme noktasına gelmişti. Dolayısıyla Ankara'nın sof ve şali üretiminden elde ettiği gelir azaldığı için ticarete eski görkemli canlılığını yitirmişti. Tabii olarak bu durumda Ankara'nın nüfusunu da olumsuz yönde etkilemişti.²³⁰

Ankara'da XIX. Yüzyıl başlarında sof ve şal üretimi ve satışıyla ilgilenen 72 esnaf bulunmaktaydı. 1827 tarihinde yapılan esnaf sayımında 559 kişi sof ve şal imalatı ile uğraşmaktaydı.²³¹

Ankara merkez ve yakın çevresinde üretilen sof ve şal için tiftik ve ipliğinin temini, yün ve yün ipliğinin temini, kökboyalarının temini, ipliklerin dokunması, yıkanması, perdahlanıp cendereden geçirilmesi, ürünün pazarlanması ve miri için resim alınması gibi işler mukataa tarafından yapılmaktaydı. İşte bu mukataa, XVI. yüzyılda “Damga ve Cendere Mukataası”, XVII. yüzyılda “Cendere ve Simsariye ve Zararı Kassabiye ve Bad-i Heva ve Kapan-ı Meyve ve Dakik ve Tevabi-i Mukataası”, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise “Ankara, Damga, Boyahane ve Tevabi-i Mukataası” olarak kayıtlarda geçmektedir. Sof ve şaldan alınan mukataa gelirleri ve giderleri dönemlere göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir.²³²

XVI. yüzyılda tiftik keçilerinin fazlalığından dolayı hammadde bulmak oldukça kolaydı. Ankara merkez ve yakın çevresinden getirilen tiftiklerle imal edilen sof ve şal İstanbul, Bursa, Halep, Şam, Tokat ve İzmir gibi şehirler dışında Venedik, Lehistan, İngiltere, Fransa, gibi birçok Avrupa ülkesine ihraç edilip büyük gelir sağlanıyordu. Osmanlı Devleti ile İki Sicilya Krallığı (Napoli ve Sicilya) arasında

²³⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 118.

²³¹ Rıfat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı, 1785-1840”, *19 Mayıs Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun 1986, ss.156-181.

²³² Rıfat Özdemir, “Ankara’da Sof ve Şal Üretimi (1870-1850)”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, s. 730.

1740-1859 ve 1804-1859 tarihleri arasında düzenlenmiş olan Gümrük Tarife Defterlerinde de sof ve şal ticaretinin de adı geçmektedir.²³³ Tiftik ve softan edinilen gelir XVII. yüzyılda da devam etmişse de XVIII. yüzyılla birlikte bu gelir kaynağı azalmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenleri ise keçi sayısındaki düşüş, bu sektörde çalışan usta ve işçi grubunun ücretlerinin yüksek olması ve Avrupalı tüccarların Ankara ve civarındaki temsilcileri vasıtasıyla tiftik, tiftik keçisi postu ve tiftik ipliğini toplattırıp İzmir ve İstanbul limanlarıyla almalarıydı. Bunun sonucunda da Ankara'daki sof ve şal üreticileri hammaddesiz kalmakta dolayısıyla üretim faaliyetleri durmaktaydı. Bu durumun önlenemesi için Padişahlar fermanlar çıkartmışsa da Avrupalı tüccarların temsilcilerinin tiftik ve tiftik ipliğini gizlice toplattırılması önlenememişti.²³⁴ Tiftik, tiftik ipliği, tiftik keçisi postu, dokuma tezgâhı, boya ve boyama fiyatları, şap fiyatları ile usta ve işçi ücretlerinin 5-6 kat artması üzerine 1817 ve 1818'de sof ve şal çeşitlerine ikişer guruh zam yapılmıştır.²³⁵

Ankara ve yakın çevresinde üretilen tiftik ve tiftik iplerinin sadece Ankara'daki üreticilere satılması, Ankara dışına çıkarılmaması ve sof ve şal üretiminde kullanılmayacak şekilde kaba olan ipin ise vergisi ödendikten ve izin belgesi alındıktan sonra Ankara dışına çıkartılabileceği konusunda Dersaadetten Ankara mutasarrıfına bir emir gönderilmiştir.²³⁶

²³³ Bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *Belgeler*, Ankara 1969, C. II, S. 7-8, ss. 79-167.

²³⁴ Özdemir, "Ankara'da Sof ve Şal Üretimi", s. 731.

²³⁵ Özdemir, "Ankara'da Sof ve Şal Üretimi", s. 732, aynı eserde 1817-1818 yıllarında Ankara'da sof ve şal üretim miktarı ile ilgili bkz. ss. 732-734.

²³⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d, 703/222; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul 2014, ss. 90-91.

Ankara tiftik keçisinin sayısının azalmaya başlaması ve Avrupalı tüccarlarının özellikle de İngiltere, Osmanlı Devleti tarafından yasaklanmış olmasına rağmen temsilcileri vasıtasıyla keçi yetiştiricilerinden satın alınan keçileri Ümid Burnu'na götürmüş ve burada iklim şartlarına uyum sağlayan keçiler yetiştirilmeye başlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin dünya piyasasında kumaş gelirini elde etmeyi düşünen tüccarlar piyasaya ihtiyaç fazlası tiftik ve tiftik ipliği sürerek fiyatların düşmesine neden olmuşlardı.

9. PARA VE FİYAT HAREKETLERİ

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin anapara birimi olan kuruşun farklı zamanlarda Sikke-i Cihadiye, Dane Kuruş, Zolata, Sikke-i Hasene adıyla sikkelerde kullanılmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte kaime adı ile basılan kâğıt paralar tedavüle çıkartılmıştı.²³⁷

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren narh kurumunu işletmiştir. Devletin hem kendisi hem de üretici ve tüketici korumak amacıyla aldığı ekonomik tedbirler içinde “narh” ın uygulanması oldukça önemliydi.

Rıfat Özdemir'in kadı sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada genelinde Osmanlı Devleti özelinde de Ankara'daki fiyat çeşitleri örnekleriyle verilmiştir. Buna göre şehirde oluşturulan narh komisyonunun yılda 1 bazen de 2 defa olmak üzere nerdeyse bütün eşyalara verdiği resmi narh fiyatı; merkezin sefer dönemlerinde askerin et ve zahire ihtiyacının karşılanması için yiyecek ve nakliye ihtiyaçlarını

²³⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1974; Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara 1978 (1978 Özel Sayısı), ss. 1-38; Pere Nuri, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, ss. 224-232; Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para (Kaime)*, Ankara 1970; Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 245-251.

karşlamak amacıyla tespit ettiği fiyatlar üzerinden canlı hayvan ve hububat satın almakta, işte burada herkesin uymak zorunda olduğu resmi fiyatlardır. Ayrıca ölen kişini terekesinden resm-i kısmet adı altında alınan bir fiyatta vardır. Dördüncü fiyat çeşidi de serbest piyasada iki kişinin aralarında anlaşarak yaptıkları ticari anlaşmadan alınan fiyattı. Son olarak da sahipsiz olan eşyaların ve icraya konulan malların müzayede satılmasından alınan fiyattı. 1804'ten itibaren fiyatlar Sırp, Yunan, Eflak-Boğdan, Mora isyanından, Navarin olayından, 1828-1829 arasındaki Osmanlı-Rus savaşından, 1831-1833 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanından ve 1818 yılında Ankara'da çıkan salgın hastalıktan, 1826'da Ankara'da görülen kıtlık ve çekirge salgınlarından ve 1826 yılında da Yeniçeri ocağının kaldırılmasından kaynaklanmış olabilir.²³⁸

10. ULAŞIM

Anadolu'da Türk hâkimiyeti sağlandıktan sonra Küçük Asya'yı İstanbul'a bağlayan kervanyolları, askeri yollar ve posta yolu olmak üzere üç farklı yol ağı bulunmaktaydı.²³⁹ Osmanlı Devleti öncesinde doğu-batı ticaretinde önemli olan Anadolu yol ağının varlığı şehirlerin kurulmasına ve bayındır hale gelmesine büyük katkı sağlamış olduğunu görmekteyiz.²⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde yol yapımı idari, askeri, haberleşme ve ticari faaliyetlerde de nakliye konusu bakımından oldukça önem arz etmektedir.²⁴¹ Karayolu özellikle askeri gayelerle yapılmıştır diyebiliriz. Özellikle Osmanlı

²³⁸ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 251-262.

²³⁹ Ekin, *a.g.t.*, s. 19.

²⁴⁰ Bkz. Ekin, *a.g.t.*, ss. 20-23.

²⁴¹ Sami Güven, *Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri*, Ankara 1982, ss. 38-39.

Devleti’nde karayolu ulaşımı ülkenin doğu “Asya/Ortadoğu” ve batı “Avrupa/Rumeli” deki toprakları üzerinde bulunan özel güzergâh gruplarına ayrılmıştı.²⁴² Osmanlı karayolları geniş sayılabilecek ana ve tali yollardan oluşmuştur.

Osmanlı Devleti’nde karayolu kaldırımcılar tarafından yapılmaktaydı.²⁴³ Eyaletlerde olduğu gibi yolların bakım ve onarımından sorumlu olan kaldırımcılar ihtiyaç halinde taşralarda da çalışmaktaydı. Yolların yapımında olduğu kadar yolların güvenliği özellikle kervanların can ve mal güvenliği de önemli bir konuydu. Önceleri haberleşmenin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için kurulan menzil teşkilatı oldukça önemli olup varlığını XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını devam ettirmiştir. Yolların güvenliğinden sorumlu olan derbent teşkilatı yerleşim yerlerinin az olduğu önemli geçit ve boğazlarda kurulmuştu.²⁴⁴ Tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte yolların güvenliği de sağlanamaz bir hale gelmişti.²⁴⁵

Osmanlı Devleti’nde karayolu ulaşımında daha yüksek taşıma kapasitesi olan araba yerine deve, at, katır gibi yük hayvanları tercih edilmekteydi. Bunun nedeni ise engebeli, karlı ve çamurlu yollarda yük hayvanlarının daha kolay gitmesiydi.²⁴⁶

XIX. yüzyılın başlarında Ankara’da çevre yerlere ulaşım kervanlarla sağlanmaktaydı. Kervan ile Ankara-İzmir arası 20, Ankara-Bursa arası 10, Ankara-

²⁴² Yusuf Hallaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, ss. 51-52.

²⁴³ Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1984, ss. 27-28; Ekin, *a.g.t.*, ss. 31-32.

²⁴⁴ Ekin, *a.g.t.*, ss. 34-36.

²⁴⁵ Leyla Şen, *Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Ankara 2003, s. 10; detaylı bilgi için bkz. Ekin, *a.g.t.*, ss. 90-95.

²⁴⁶ Ekin, *a.g.t.*, s. 76.

İstanbul arası 12-13 ve Ankara-Sinop arası da 12-13 gün sürüyordu.²⁴⁷ Dolayısıyla Ankara'dan gidecek olan tarım ürünlerinin ve diğer ticaret malzemelerinin pazarlara ulaşma zamanı da uzamaktaydı. Hatta yolda ürünlerin büyük kısmı bozularak telef olmaktadır. Yol yapım ve bakımının ihmal edilmesi ve bu konuda yaşanan gecikmelerden dolayı Ankaralı tüccar ve yerel esnaf için ulaşımın kolaylaştırılması oldukça önemli bir konu idi.

Hükümet, XVIII. yüzyılın başlarında ülkenin asayiş ve güvenlik sorunlarının yanı sıra yol meselesine önem vermiştir. Bu doğrultuda derbent sisteminin ıslah edilmesine, doğu-batı ticaretinde önemli yol güzargâhlarındaki han ve kervansarayların bakımına önem vermiştir.²⁴⁸

XIX. yüzyılın başlarına kadar ana yolların büyük bölümü devlet tarafından varidat fazlası ile inşa ettirilmiş, tâli yolların yapım ve bakımı tımar ve zeamet sahiplerine bırakılmıştır. Devlet sefere çıkılmadan önce ordunun güzargahında bulunan yolların bakım ve güvenliği itina ile yapılmaktaydı.²⁴⁹

XIX. yüzyılın ortalarına kadar devletin karayolu yapım politikasında önemli bir değişim olduğu söylenemez. Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin belirli bir yol politikasının olduğu söylenemez. Fermanın ilanı ile birlikte yol yapımına gereken önem verilmesi için çalışmalar başlamıştır.

²⁴⁷ F. Georgeon , “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzylında Ankara'nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. P. Dumont- F. Georgeon, İstanbul 1999, s. 103.

²⁴⁸ Ekin, *a.g.t.*, ss. 85-87.

²⁴⁹ Ekin, *a.g.t.*, ss. 78-79; daha fazla bilgi için bkz. Şekip Eskin, *Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ankara 1942.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren karayollarının yapılması, demiryolunun döşenmesi ile birlikte ticari ürün sevkiyatı hız kazanmaya başlamış yüzyılın sonlarına doğru örneğin Ankara-İstanbul arası demiryolu vasıtasıyla ulaşım 2 güne düşmüştü.²⁵⁰



²⁵⁰ Georgeon, a.g.m., s.109.

III. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANKARA

1. İDARİ YAPI

XVIII. yüzyıldan itibaren sancak beyliğine getirilen voyvodalar, muhassıllar ve mutasarrıfların bölgenin güçlü aileleri ya da tanınmış kişilerinden seçilmesi, taşrada, merkezi otoritenin gücünün azalmasına neden olmuştur. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, bu idari görevlerde bir takım değişikliğe gidilerek voyvodalık ve muhassıllık görevlerine son verilmişti. Mutasarrıflar ise, 1864 Vilayet Nizamnamesiyle liva idarecisi olmuşlardır.²⁵¹

Osmanlı klasik döneminde taşra yönetiminin ana birimi olan sancak, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hem geniş olan sınırları daraltılmış hem de adı “liva” olarak değiştirilerek vilayetin alt birimi olarak düzenlenmiştir.²⁵² Osmanlı klasik döneminde taşra yönetiminin ana birimi olan sancakların yapısında, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, bazı değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle, geniş olan sancakların sınırlarında bir daraltmaya gidilmiştir. Ardında ise, sınırları daraltılan sancaklar, “liva” olarak adlandırılarak, vilayetin alt birimine çevrilmiştir.

²⁵¹ Ortaylı, İlber, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I*, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, s. 283-334; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara 2007, s. 114; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın ilanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, LI/201,1988, ss. 1215-1240; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", ss. 601-626.

²⁵² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 61.

İdari anlamda, köy ve nahiyelerin klasik dönemden farklı olarak düşünülmesi, XIX. yüzyıla özgüdür. Bu yüzyılda, nahiyelerin yapılandırılmasındaki düzenlemeler dikkat çekicidir. Bu dönemde kalabalık köy olarak tanımlanan nahiye, kaza kadısının görevlendirdiği naib tarafından, kadı adına yönetiliyordu. Gayrimüslimlerin yaşadığı nahiyelerde ise bu görevi, kocabaş olarak adlandırılan kişiler ya da papazlar yapmaktaydı.

II. Mahmud, merkezi yönetimi güçlendirmek için, taşra idaresinde ve mülki taksimatta yenilik hareketine girişmişti. Bu yenilik hareketi kapsamında, Redif askeri teşkilatının bulunduğu sancaklar, belirli merkezlere bağlanarak yeniden düzenlenmişti. Bu düzenlemenin bir neticesi olarak, valilik unvanı “müşir”e dönüştürülerek, 1836-yılından itibaren uygulanmaya konulmuştu.²⁵³ Bu dönemde, askeri amaçlar doğrultusunda, yeni eyaletler kurulmuş ve buralara da Asakir-i Mansure ordusunun üst düzey subayları müşir olarak atanmıştı. Mali işler için-ise, muhassıllar görevlendirilmişti.²⁵⁴

Halkın refah ve güvenini sağlamak amacıyla olan II. Mahmud'un yönetimde yaptığı düzenlemelerden biri de Sandık Eminliği'ni tesis etmesidir. Ayanın yetkilerinin bir kısmı bu kuruma verilerek, ayanın nüfuzu azaltılmak istenmiştir. Bu dönemde, taşrada idaresinde yapılan bir yenilik de köy muhtarlıklarının

²⁵³ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, s. 106.

²⁵⁴ Tanzimat'ın ilanından sonra kullanılan muhassıllık dönem öncesine göre farklıdır. Bkz. Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, ss. 113-114; Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, ss. 39-40.

kurulmasıdır.²⁵⁵ Öncelikle, 1829 yılında İstanbul mahallelerinde kurulan muhtarlık örgütü 1833 yılından itibaren bütün köy ve mahallelerde teşkilatlandırılarak, yaygınlık kazanmıştır.²⁵⁶ Bu bağlamda, İstanbul dışında, muhtarlık örgütü ilk olarak, Kastamonu mahallelerinde ve sancağa bağlı kazalarda teşkilatlandırılmıştır. Muhtarlık örgütünün yaygınlık kazanmasıyla birlikte, yetkileri iyice azalmış olan ayanlık, Tanzimat'ın ilanından sonra tamamen ortadan kalkmıştır.

Osmanlı taşra teşkilâtında 1864 ve 1871 vilâyet nizamnâmelerine kadar temsilî kurumlar vardı. Erken dönemde sancak ve eyâlet divanları varken, bu kurumların yerini sırasıyla muhassıllık meclisleri, memleket meclisleri, eyâlet meclisleri vb. almıştır.²⁵⁷

Sancak merkezlerinde ise küçük meclisler kurulmuştur. Bu meclisler daha çok danışma hüviyeti olan kurumlardı ve dönemleri itibariyle önemli organlar olmalarına karşın yeterli olmamışlardır.

XIX. yüzyılda, taşrada merkezi yönetimin etkinliği azalmış ve taşra idaresindeki düzensizlikler artmıştı. Bu düzensizliklerin giderilip merkezi otoritenin gücünü yeniden tesis edebilmek için, Osmanlı taşra teşkilatında köklü bir yapılanmaya ihtiyacı vardı.

Valinin yetkisi dönemin şartları gereğince Babıali tarafından belirlenmiştir. Örneğin vali Tanzimat'ın ilanından sonra doğrudan merkeze sorumlu olan

²⁵⁵ Musa Çadircı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten* XXXIV/135, Ankara 1970, ss.409-420; Muhtarların görev ve yetkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, ss. 69-121.

²⁵⁶ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, s. 129.

²⁵⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, ss. 32-45.

memurlara ve meclisten gelen bir denetime bağılıydı. Bu çift denetim sonucunda vali etkin olamamıştır. Valinin otoritesini etkin hale getirerek merkeze gelen sorunları önlemek amacıyla valiye kendi emri altındaki memurları denetleme yetkisi verilmişti. İdari olarak 1858 Nizamnamesiyle artan yetkiler valiyi, merkezin yerel temsilcisi konumuna getirmişti.²⁵⁸

2. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE ANKARA

2.1. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ve Taşra İdaresi

Tuna Vilayeti Nizamnamesi vilayet, liva, kaza ve köy olmak üzere dörtlü bir idari taksimat öngörmüştü. Vilayeti vali, livaları kaymakam, kazaları müdür ve köyleri de muhtar idare edecekti. Vilayetteki tüm sorumluluk merkezden atanan valiye aitti. Yine merkezden atanan liva kaymakamları valinin; müdürler de kaymakamın emri altında görev yapacaklardı. Halk tarafından seçilen muhtarlar da kaza müdürlerine karşı sorumluydu.

Nizamname vilayet merkezi ve livalarda İdare Meclisi, Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi ve Ticaret Meclisi öngörmüştü. Kazalarda İdare ve Deavi Meclisleri faaliyette olacaklar; köylerde ise İhtiyar Meclisleri görev yapacaktı. Yılda bir defa toplanarak en çok 40 gün faaliyet gösterecek olan Vilayet Umumi Meclisi sancak temsilcilerinin katılım ve katkıları ile yol yapımı, tarım ve sanayi alanında yani vilayetin kalkındırılması konusunda mesai sarf edecekti.²⁵⁹

²⁵⁸ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, C.I, İstanbul 1997, s. 161;

²⁵⁹ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi” için bkz., *Düstur, Def'a-yı Sâniye*, Matbaa-yı Amire, Gurre-i Zilhicce 1282, ss. 517-536.

İdare Meclisleri mülkiye, maliye, zaptiye vb. konularda sorumluluk üstlenecekler hukuki işlere müdahale edemeyeceklerdi. Müfettiş-i hükkâmın başkanlığını yapacağı Vilayet Temyiz-i Hukuk Meclisi, Müslümanların şer'i mahkemelerde, gayr-ı Müslimlerin ruhani idarelerinde görülen davaları ile cinayet ve ticaret meclislerinin bakması gereken davalar haricindeki şer'i ve nizami davaları çözüme kavuşturacaktı (18.-21.maddeler). Yine müfettiş-i hükkâmın başkanlığını yapacağı Vilayet Cinayet Meclisi, liva cinayet meclisleri ile dava sahiplerinin istinaf edecekleri cinayet davalarını hükme bağlayacaktı(22.-24.maddeler). Bir başkan ve yeterli sayıda üyeden oluşacak olan Vilayet Ticaret Meclisi ise, Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde görev yapacak ve liva ticaret meclislerinin hükümlerinin istinaf makamı olacaktı (25.madde).

2.2. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi'ne Göre İdari Yapı

Vilayet-Vali

Vilayet Umumi Meclisi

Vilayet İdare Meclisi

Vilayet Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi

Vilayet Ticaret Meclisi

Liva-Kaymakam

Liva İdare Meclisi

Liva Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi

Liva Ticaret Meclisi

Kaza-Müdür

Kaza İdare Meclisi

Kaza Deavi Meclisi

Köy-Muhtar

İhtiyar Meclisi

Önce Tuna’da daha sonra Bosna, Edirne, Suriye ve Erzurum gibi vilayetlerde uygulamaya konulan Vilayet Nizamnamesi 1867 yılından itibaren tüm ülkeye yaygınlaştırılmaya başlanmıştı. Aynı süreçte birtakım değişiklikler de geçiren bu metne göre, livaları mutasarrıf, kazaları kaymakam idare edecekti. Vilayet muhasebeci defterdar, kaza mal müdürleri, muhasebeci olarak tanımlanıyorlardı.²⁶⁰

1871 yılına gelindiğinde İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi yayımlanmış, 1864 ve 1867’den farklı olarak Nahiye Meclisi ve Belediye Meclisleri resmi olarak nizamnameye girmişti.²⁶¹

Tanzimat Fermanı’nın ilanından itibaren otoritenin zayıfladığı merkezde ve taşra idaresinde yeni bir yapılanma sürecine gidilmişti. İmparatorluğun sınırları dâhilinde hem halkın can ve mal güvenliğinin sağlanabilmesi hem de vergilerin adaletli bir şekilde toplanabilmesi amaçlanmıştı. Kırım Savaşı’nın getirdiği olumsuzlukları yok edebilmek için ilan edilen fermanla da Tanzimat’ın öngördüğü düzenlemeler devam etmişti. Söz konusu olan fermanla, daha geniş bir kitleye ulaşabilme amaçlanmış ve bu doğrultuda da Gayrimüslimlere taşra idare meclislerinde temsil edilebilme hakkı verilmişti.²⁶² Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında eşitliğin olması her iki kesim arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Bu durum 1861’den itibaren hem Balkanlarda hem de Lübnan, Suriye gibi bölgelerde

²⁶⁰ “Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsa ve Nizâmatının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat”, ss. 19-43.

²⁶¹ 1871 tarihli “İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi”, *Düstûr, Cild-i Evvel*, ss. 625-651.

²⁶² Özlem Gülenç İğdi, *Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 56.

ortaya çıkmıştı. Dürzi ve Maruniler arasında çözümü nerdeyse imkansız hale gelen ayaklanmalar sonunda, olaya Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın da dahil olmasıyla birlikte, 9 Haziran 1861 tarihinde Lübnan Nizamnamesi hazırlanmıştı.²⁶³ Suriye ve Lübnan'daki olayların sonucu ve etkilerini gören Fuat ve Ali Paşalar Balkanlardaki sıkıntılı duruma son vermek ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak amacıyla çalışmalara başlamışlardı. 1864 senesinde Niş valiliği görevinde olan Mithat Paşa'nın başarıları ve deneyimleri doğrultusunda İstanbul'da toplanan komisyon çalışmaları sonrasında Umumi Vilayet Nizamnamesi²⁶⁴ hazırlanmış ve onaylanmıştı. Nizamnamenin öncelikle Silistre-Niş ve Vidin eyaletlerinin birleştirilmesi ile oluşan Tuna vilayetinde uygulanması için 1864 Nizamnamesi Tuna vilayetine uyarlanmıştı.²⁶⁵ Tuna vilayeti valiliğine getirilen Mithat Paşa²⁶⁶, göreve başladıktan kısa bir zaman sonra bölgede güvenliği yeniden tesis etmiş, yeni yollar yapmış, Memleket Sandıklarını kurmuş, okul, hastanene gibi bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuş, Tuna nehrinde kurduğu vapur şirketiyle birlikte Tuna vilayetinin ekonomik yönden güçlenmesinde katkısı olmuştur. Mithat Paşa'nın Tuna

²⁶³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 5, S. 2, 1996, ss. 67-68; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2008, s. 429; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006, s. 151.

²⁶⁴ Vilayet Nizamnamesi için bkz. Düstur, I Tertip, C. 1, 1289, ss. 608-624; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, ss. 212-215; 1864 Umumi Vilayet Nizamnamesi ile Tuna Vilayet Nizamnamesi için bkz. Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilayet İdaresinin Esasları*, İstanbul 2015, ss. 33-56.

²⁶⁵ Tuna Vilayeti için uyarlanan 1864 nizamnamesi ile ilgili olarak bkz. Selda Selda Kaya kılıç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, ss. 69-75; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul 2010, ss. 51-67.

²⁶⁶ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul 2010, s. 198; Bkz. Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, İstanbul 2010.

vilayetindeki başarıyla uygulanarak olumlu sonuçların alınmış olması Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde de 1864 Nizamnamesinin uygulanması için Osmanlı devlet adamlarına cesaret vermişti.²⁶⁷

Fransız yönetim şeklini örnek alan 1864 nizamnamesi Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı taşra yapısında yapılan ilk planlı düzenlemedir. Osmanlı idari yapısında en büyük birim olan Eyalet artık Vilayet, sancaklarda liva olarak kabul edilmiş; vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalara da nahiyeler ve köylere ayrılmıştır. Yeni düzenlemede vilayetin idarecisi vali, livanın mutasarrıf, kazada kaymakam, nahiyede müdür, köyde de muhtar olmuştur. Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasıyla birlikte yargı, yürütmeden ayrılarak mülki taksimatındaki adli işler idari memurların yetkisinden alınmıştır.²⁶⁸

1864 Nizamnamesinin nasıl uygulanacağı konusunda 21 Haziran 1867 senesinde 22 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır.²⁶⁹ Tuna Vilayet Nizamnamesiyle nerdeyse aynı olan²⁷⁰ 1867 talimatnamesi ile hem Rumeli'deki hem de Anadolu'daki eyaletler yeni vilayet biçimine göre düzenlenmişti. Ayrıca talimatname ile bazı sancaklarda uzaklık-yakınlık açısından yeniden düzenlemeye gidilmiş ve bağlı oldukları Vilayetin sınırları içinde sancak ve kazaların hudutları yeniden belirlenmişti. Bu dönemde Ankara Vilayeti Bozok Sancağı, Kangırı Sancağı, Kayseriye Sancağı, Aziziye ve Cihanbeyli Aşiretinden oluşmaktaydı.²⁷¹

²⁶⁷ Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, ss. 68-69.

²⁶⁸ Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 187.

²⁶⁹ 1867 senesinde 22 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. Bkz. Kılıç, *a.g.t.*, ss. 79-86.

²⁷⁰ Bkz. Talat Mümtaz Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Denemesi*, İstanbul 1940, s. 177.

²⁷¹ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1283, s. 74.

Tablo 1: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1852-1857)

H.1268/M.1852 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷² Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ / Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1271/ M. 1855 Ankara Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷³ Kayseri Bozok Kangırı Cihanbeyli Aşireti Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1272/M. 1856 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁴ Kayseriye Bozok Kangırı Bolu Viranşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1273/M. 1857 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁵ Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Cebel-i Kozan Sahili Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara	Ankara ma'a nevahi Zir ve Bâlâ	Ankara	Ankara
Nahiye-i Kayseriye-i Zir	Çubukâbâd	Nahiye-i Kayseriye-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir
Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ	Şorba	Nahiye-i kasaba-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ
Nahiye-i Konur ma'a Cısr-i Çaşıgır	Samaniye	Nahiye-i Konur ma'a Cısr-i Çaşıgır	Nahiye-i Konur ma'a Cısr-i Çaşıgır
Sungurlu nam-ı diğer Dinek- Budaközü	Murtazaâbâd	Sungurlu nam-ı diğer Dinek- Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü
Dinek Keskin-i nam-ı diğer Ma'den ma'a Sencanlı	Ayaş	Dinek Keskin-i nam-ı diğer Ma'den	Dinek Keskin-i nam-ı diğer Ma'den
Murtazaâbâd Ma'a nahiye-i İstanoz	Yörügân	Çubukâbâd	Çubukâbâd
Çubukâbâd	Budaközü nam-ı diğer Sungurku	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i İstanoz	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i İstanoz
Yörügân-ı Ankara	Konur Dinek-i Keskin	Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara
Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Günyüzü	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin
Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Tabanlı	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü
Beypazarı	Beypazarı	Günyüzü	Günyüzü
Kurupazar ma'a Na'alluhan	Kurupazar	Beypazarı	Beypazarı
Ayaş ma'a nevahi Güdül	Na'alluhan	Kurupazar-ı Na'allu	Kurupazar-ı Na'allu
Yenicegün	Kalecik Keskin	Ayaş ma'a nevahi Güdül ve Yenicegün	Ayaş nevahi Güdül ve Yenicegün
Kalecik Keskin	Seferihisar	Kalecik Keskin	Kalecik Keskin
Haymanateyn ma'a aşiret-i	Karahisar-ı Na'allu	Haymanateyn	Haymanateyn
Mozatlu ve Çalış ve Tabaklu	Mihalıcık	Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus	Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus

²⁷² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1268, ss. 79, 149-150; Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

²⁷³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1271, ss. 69-70, 85-86.

²⁷⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1272, ss. 93, 110.

²⁷⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1273, ss. 68, 99.

Tabanlı ve Bozulus			
Mihalıccık Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn	Cihanbeyli Aşireti	Nahiye-i Mihalıccık	Nahiye-i Mihalıccık
Seferihisar Karahisar-ı Naallu		Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn
Sehcanlu Mikailu Kil Atmaatlu Türkanlu Zeyvelu Cemyatlu Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im- makamlığı makarrı		Seferihisar	Seferihisar
Aşiret-i Cihanbeyli Ka'im- makamlığı makarrı Ankara		Aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Karahisar-ı Na'allu aşiret-i Cihanbeyli Ka'im-makamlığı makarrı Ankara	Aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Karahisar-ı Na'allu aşiret-i Cihanbeyli Ka'im-makamlığı makarrı Ankara
		Cihanbeyli-Sehcanlu-Mikailu- Kil-Sencanlu-Atma'atlu- Mozatlu-Türkanlu-Zeyvelü- Cemyatlu	Sehcanlu-Mikailu-Kil- Sencanlu-Atma'atlu-Mozatlu- Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu

Tablo 2: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1858-1862)

H. 1274/M. 1858 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁶ Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Cebel-i Kozan Sahili Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1276/M. 1860 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁷ Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Cebel-i Kozan Sahili Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1277/M. 1861 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁸ Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Cebel-i Kozan Sahili Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1278/M. 1862 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁷⁹ Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara	Ankara	Ankara	Ankara
Nahiye-i Kasaba-i-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir
Nahiye-i Kasaba-i-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ
Nahiye-i Konur ma'a Cır-i Çaşıgır	Nahiye-i Konur	Nahiye-i Konur	Kurupazar
Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Cır-i Çaşıgır	Cır-i Çaşıgır	Konur
Dinek Keskinî nam-ı diğer Ma'den	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Cır-i Çaşıgır

²⁷⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1274, ss. 70, 102.

²⁷⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1276, ss. 72, 137.

²⁷⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1277, ss. 77, 141-142 Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

²⁷⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1278, ss. 80, 142-143. Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

Çubukâbâd	Dinek Keskini nâm-ı diğer Ma'den	Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü
Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Çubukâbâd	Çubukâbâd	Günyüzü
Yörügân-ı Ankara	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den
Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara	Sehcanlu
Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin ma'a Nahiye-i Semerözü	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos
Günyüzü	Günyüzü	Şorba ma'a Nahiye-i Istanos	Çubukâbâd
Beypazarı	Beypazarı	Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara
Kurupazar-ı Na'allu	Kurupazar-ı Na'allu	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin
Ayaş ma'a nevahi Güdül ve Yenicegün	Ayaş ma'a nevahi Güdül ve Yenicegün	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü
Kalecik Keskini	Kalecik Keskini	Günyüzü	Beypazarı
Haymanateyn	Haymanateyn	Beypazarı	Kurupazar-ı Na'allu
Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus	Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus	Kurupazar-ı Na'allu	Ayaş ma'a aşiret-i Mozatlu ve Çalış ve Tobaklu Tabanlı ve Bozulus
Nahiye-i Mihalıccık	Nahiye-i Mihalıccık	Ayaş ma'a nevahi Güdül ve Yenicegün	Mihalıccık
Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümayûn	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümayûn	Kalecik Keskini	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümayûn
Seferihisar	Seferihisar aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Karahisar-ı Na'allu aşiret-i Cihanbeylü Ka'im-makamlığı makarrı Ankara Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Sencanlu-Atma'atlu-Mozatlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu	Haymanateyn	Seferihisar
Aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Karahisar-ı Na'allu aşiret-i Cihanbeylü Ka'im-makamlığı makarrı Ankara		Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus	Karahisar-ı Na'allu
Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Sencanlu-Atma'atlu-Mozatlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu		Nahiye-i Mihalıccık	Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu aşiret-i Cihanbeylü Ka'im-makamlığı makarrı Ankara
		Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümayûn Seferihisar	
		Aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Karahisar-ı Na'allu aşiret-i Cihanbeylü Ka'im-makamlığı Ankara Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Sencanlu-Atma'atlu-Mozatlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu	

Tablo 3: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1863-1866)

H. 1279/M. 1863 Bozok Eyaletine Bağlı Sancaklar ²⁸⁰ Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1280/M. 1864 Bozok Vilayetine Bağlı Sancaklar ²⁸¹ Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1281/M. 1865 Bozok Vilayetine Bağlı Sancaklar ²⁸² Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1282/M. 1866 Bozok Vilayetine Bağlı Sancaklar ²⁸³ Bozok Yeniil Kangırı Kayseriye Cihanbeyli Aşireti Cebel-i Kozan Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara	Ankara	Ankara	Ankara
Nahiye-i Kasaba-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir	Nahiye-i Kasaba-i Zir
Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ	Nahiye-i Kasaba-i Bâlâ
Konur	Konur	Konur	Konur
Cisr-i Çanşnır	Cisr-i Çanşnır	Cisr-i Çanşnır	Cisr-i Çanşnır
Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü
Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den	Günyüzü	Günyüzü	Günyüzü
Sencanlu	Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den ma'a Sencanlu	Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den ma'a Sencanlu	Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den ma'a Sencanlu
Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos	Murtazaâbâd ma'a Nahiye-i Istanos
Çubukâbâd	Çubukâbâd	Çubukâbâd	Çubukâbâd
Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara
Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin
Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü	Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü
Günyüzü	Beypazarı	Beypazarı	Beypazarı

²⁸⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1279, ss. 79, 149-150; Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

²⁸¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1280, ss. 72, 149-150; Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

²⁸² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1281, ss. 70, 177-178; Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

²⁸³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1282, ss. 69, 165-166; Salnamenin fihristinde Ankara eyalet merkezi olarak görünmekle birlikte, idari taksimatın ayrıntılarına girildiği ilerleyen sayfalarda eyalet merkezi Bozok olarak görünmektedir.

Beypazarı	Kurupazar ma'a Na'alluhan	Kurupazar ma'a Na'alluhan	Kurupazar ma'a Na'alluhan
Kurupazar-ı Na'allu	Ayaş ma'a nevhî Güdül ve Yenicegün	Ayaş ma'a nevhî Güdül ve Yenicegün	Ayaş ma'a nevhî Güdül ve Yenicegün
Ayaş ma'a nevhî Güdül ve Yenicegün	Kalecik Keskini	Kalecik Keskini	Kalecik Keskini
Kalecik Keskini	Haymanateyn ma'a aşireti Mozatlu ve Çalış ve Tobaklu-Tabanlı ve Bozulus	Haymanateyn ma'a aşireti Mozatlu ve Çalış ve Tobaklu-Tabanlı ve Bozulus	Haymanateyn ma'a aşiret-i Mozatlu ve Çalış ve Tobaklu-Tabanlı ve Bozulus
Haymanateyn ma'a Mozatlu ve Çalış ve Tobaklu-Tabanlı ve Bozulus	Mihalıccık	Mihalıccık	Mihalıccık
Mihalıccık	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn	Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn
Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümâyûn	Seferihisar	Seferihisar	Seferihisar
		Karahisar-ı Na'allu	Karahisar-ı Na'allu
Seferihisar	Karahisar-ı Na'allu	Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu aşiret-i Cihanbeyli Ka'im-makamlığı makarrı Ankara	Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu aşiret-i Cihanbeyli Ka'im-makamlığı makarrı Ankara
Karahisar-ı Na'allu	Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu aşiret-i Cihanbeyli Ka'im-makamlığı makarrı Ankara		
Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler aşiret-i Yeniil Ka'im-makamlığı makarrı Sungurlu Cihanbeyli 'Ka'im-makamlığı makarrı Ankara			

Tablo 4: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1867-1870)

H. 1283/M. 1867 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁸⁴ Kayseriye Bozok Kangırı Cihanbeyli Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiye	H. 1284/M. 1868 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁸⁵ Kayseriye Bozok Kangırı Cihanbeyli Aşireti Aziziye Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiye	H. 1285/M. 1869 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁸⁶ Kayseriye Bozok Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiye	H. 1286/M. 1870 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁸⁷ Kayseriye Bozok Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiye
--	--	--	--

²⁸⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1283, ss. 74, 166.

²⁸⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1284, ss. 91, 176-177.

²⁸⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1285, ss. 97, 181.

²⁸⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Hicri 1286, ss. 130, 199-200.

Ankara	Ankara	Ankara	Ankara
Ma'a Nahiye-i Zir ve Bâlâ ve aşiret-i Cihanlu Ankara	Ma'a Nahiye-i Zir ve Bâlâ ve aşiret-i Cihanlu Ankara	Nahiye-i Bâlâ ma'a İstanos ve Murtazaâbâd	Beypazarı
Ayaş	Ayaş	Zir	Ayaş
Beypazarı	Beypazarı	Nahiye-i Çubukâbâd	Ma'a Akköprü Seferihisar
Seferihisar	Seferihisar	Beypazarı	Haymana
Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Akköprü	Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Akköprü	Nahiye-i Mihalicçık	Kalecik Keskin
Koru-yu Hümâyûn	Koru-yu Hümâyûn	Nahiye-i Kurupazar-ı Na'allu	Bozok sancağı Bozok Çorum Budaközü Maden
Kurupazar-ı Na'allu	Kurupazar-ı Na'allu	Nahiye-i Karahisar-ı Na'allu	Kayseri Sancağı Kayseriye
Çubukâbâd	Çubukâbâd	Ayaş	
Karahisar-ı Na'allu	Karahisar-ı Na'allu	Nahiye-i Yabanâbâd	
Dinek-i Keskin	Dinek-i Keskin	Nahiye-i Şorba	
Kalecik-i Keskin	Kalecik-i Keskin	Seferihisar	
Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Sungurlu nam-ı diğer Budaközü	Nahiye-i Günyüzü	
Günyüzü	Günyüzü	Nahiye-i Yörük	
Şorba	Şorba	Haymana ma'a aşireti Börenk/Burenk ve Türkanlu	
Tabanlı ma'a Nahiye-i İstanos	Tabanlı ma'a Nahiye-i İstanos	Nahiye-i Tabanlı ma'a aşiret-i Cemyatlu ve Atma'atlu	
Murtazaâbâd	Murtazaâbâd	Nahiye-i Sehcanlu ma'a Nevkanlu ve Mudanlu/Modanlı, Mikalillu aşiretleri	
Yörügân-ı Ankara	Yörügân-ı Ankara	Kalecik Keskin ma'a aşireti Sebkhanlı	
Konur	Konur	Nahiye-i Dinek Keskin	
Cihanbeyli aşireti	Cihanbeyli aşireti	Nahiye-i Konur	
Aşiret-i Sehcanlu	Aşiret-i Sehcanlu		
Aşiret-i Seykahanlu	Aşiret-i Seykahanlu		
Aşiret-i Atma'atlu	Aşiret-i Atma'atlu		
Mikaililü	Mikaililü		
Aşiret-i Cihanlu	Aşiret-i Cihanlu		

3. 1871 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE ANKARA

1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi²⁸⁸ taşra idaresini 1864 Nizamnamesine göre daha kapsamlı hale getirmişti. Söz konusu nizamnamede idare ve belediye meclislerinin ve nahiye idaresinin görev ve yetkilerini açıklamaktaydı.²⁸⁹ 1871 Nizamnamesi ile taşra idaresi önceki nizamnamedeki gibi vilayet-sancağ-kaza-nahiye ve köyler şeklinde kalmış; vilayeti vali, sancağı mutasarrıf, kazayı kaymakam, nahiyeyi müdür ve köyü da muhtar idare edecekti. Bu nizamname nahiyenin idari yapısıyla ilgili detaylı bilgileri de kapsamaktaydı.²⁹⁰

Valinin görev yetkileri biraz daha genişletilmişti. 1871 Nizamnamesinin Ankara’da uygulanması sırasında Vezir Hamdi Paşa, defterdar Eyüb Efendi, müfettişte Süleyman Şefik Efendi idi. Ankara Vilayeti sınırları Ankara Sancağı; kazaları Ankara, Beypazarı, Ayaş, ma’a Akköprü, Seferihisar, Haymana, Kalecik Keskini; Bozok Sancağı kazaları Bozok, Çorum, Budaközü, Maden; Kayseri Sancağı kazası Kayseri ‘den oluşmaktaydı.²⁹¹

3.1. Yeni Vilayet Düzenine Geçiş

Osmanlı Devleti’nde taşra idaresinde merkezi otoritenin etkisinin yok denecek kadar az olması ve taşradaki düzensizliklerin önlenbilmesi için 1863 senesinde Fuad Paşa’nın başkanlığında Mithat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa’nın da

²⁸⁸ 1871 idare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi için bkz. *Düstur*, I. Tertip, C. I, 1289, ss. 608-651; Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin ...*, ss. 69-99.

²⁸⁹ Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilayet İdaresinin Esasları*, ss. 56-75.

²⁹⁰ Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, s.140; Yeni düzenleme ile birlikte kaza ve köy arasında kurulan nahiye için bkz. İlber Ortaylı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetimler”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı Ve Yerel Yönetimler*, İstanbul 2005, s. 79.

²⁹¹ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1287, ss. 141, 219.

bulunduğu bir komisyon oluşturuldu. Ve bu komisyonun kararları doğrultusunda hazırlanan nizamname Tuna Vilayeti'nde uygulanması kararlaştırılmış ve 8 Kasım 1863 tarihli resmi gazetede yayınlanmıştı.²⁹²

Tuna Vilayeti Nizamnamesi olarak bilinen 1864 nizamnamesinin öncelikle bir yerde uygulanarak tecrübe edilmesi gerektiğini düşünen merkez, bunun için Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti'ni oluşturmuş ve vilayetin başına da o dönemde Niş Valisi olan Mithat Paşa'yı atamıştı.²⁹³ Mithat Paşa vilayet nizamnamesi doğrultusunda Tuna vilayetinde önemli başarılar elde etmişti.²⁹⁴ Tuna Vilayet nizamnamesinin uygulanmasından elde edilen başarılar bu nizamnamenin diğer bölgelerde de uygulanmasını hızlandırmıştır. Bunun doğrultunda 1865'ten itibaren Balkanlarda, Anadolu ve Arabistan'da eyaletler kaldırılarak yerine livalardan oluşan yeni vilayetler kurulmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin genelinde yeni taşra yapılanmasının uygulanmasına ise 1867 senesinde çıkartılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile başlanılmıştı.²⁹⁵ 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi, 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin ilanına kadar devletin bütününde uygulanmıştır.

²⁹² Takvim-i Vekayi, 7 Cemaziyelahir 1281; Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Ankara 1992, ss. 253-271.

²⁹³ M. Tayyib Gökbilgin, "Mithat Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, (MEB) İstanbul 1987, ss. 270-282.

²⁹⁴ Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, ss. 168-181.

²⁹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, TTK Ankara 1998, s. 156; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın İstanbul 1985, s. 61;

3.2. 1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi'ne Göre İdari

Yapılanma

Vilayet-Vali

Vilayet İdare Meclisi

Liva-Mutasarrıf

Liva İdare Meclisi

Kaza-Kaymakam

Kaza İdare Meclisi

Nahiye-Müdür

Nahiye Meclisi

Köy-Muhtar

İhtiyar Meclisi

Yukarıda dikkat edileceği gibi 1871 Nizamnamesi'nde artık aslında birer mahkeme olan Deavi, Temyiz-i Hukuk ve Cinayet ile Ticaret Meclisleri bulunmuyordu. Onlar için ayrı bir nizamname düzenlenmiş ve Nizamiye Mahkemeleri olarak Osmanlı hukuk muamelatı içindeki yerlerini almışlardı.

1871 Nizamnamesi'nde Vilayet Umumi Meclisi'ne yol yapımı ve eğitim-öğretim başta olmak üzere bir vilayeti ilgilendiren hemen her konuda yetki verilmiş durumdaydı. *Vilayet İdare Meclisi*'nin müzakere edeceği hususlar ise idari işler (*umûr-ı idâre*) ve idari davalar (*de'âvi-i idâre*) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı ki idari olarak, her türlü satın alma ve mukavele akdine; yönetmelikleri çerçevesinde öşür ve diğer vergilerin ihalesine; miri ormanların müzayedesine; orman ve maden işlerine; devlet binalarının inşaatına; zaptiye ve gerekli durumlarda istihdam edilen mustahfizların (*ihtiyat askeri*) masrafları gibi vilayetin idaresine dair her türlü

görevle mücehhez hale getirilmişti. 1871 tarihinde ilan edilen Nizamname 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı'na kadar yürürlükte kalmıştı.

Tablo 5: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1871-1874)

H. 1288/M. 1871 Ankara Vilayeti'ne Bağlı sancaklar ²⁹⁶ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1289/M. 1872 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁹⁷ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1290/M. 1873 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁹⁸ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1291/M. 1874 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ²⁹⁹ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası
Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası
-Güdül Nahiyesi	-Güdül Nahiyesi	-Güdül Nahiyesi	-Güdül Nahiyesi
Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası
Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası
-Günyüzü Nahiyesi	-Günyüzü Nahiyesi	-Günyüzü Nahiyesi	-Ma Yörtük Günyüzü Nahiyesi
Kurupazar Kazası	Kurupazar Na'allu Kazası	Kurupazar Na'allu Kazası	Na'allu Han Kazası
Haymana Kazası	Haymana Kazası	Haymana Kazası	Haymana Kazası
-Şeyh Bezenli Nahiyesi	-Şeyh Bezenli Nahiyesi	-Şeyh Bezenli Nahiyesi	-Şeyh Bezenli Nahiyesi
Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası
-Tabanlı Nahiyesi	-Tabanlı Nahiyesi	-Tabanlı Nahiyesi	-Tabanlı Nahiyesi
Çubukâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası
Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası
-Şorba Nahiyesi	-Şorba Nahiyesi	-Şorba Nahiyesi	-Şorba Nahiyesi
Mihalıccık Kazası	Mihalıccık Kazası	Mihalıccık Kazası	Mihalıccık Kazası
-Akköprü Nahiyesi	-Akköprü Nahiyesi	-Akköprü Nahiyesi	-Akköprü Nahiyesi
Zir Kazası	Zir Kazası	Zir Kazası	Zir Kazası

²⁹⁶ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 1, Sene 1288, ss. 35-45, 76.

²⁹⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 2, Sene 1289, ss. 31-42, 64.

²⁹⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 3 Sene 1290, ss. 44-55, 96.

²⁹⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 4, Sene 1291, ss. 48-58, 133.

Tablo 6: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1876-1883)

H. 1293/M. 1876 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰⁰ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1295/M. 1878 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰¹ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1299/M. 1882 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰² Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1300/M. 1883 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰³ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası
Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası
Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi
Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası
Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası	Seferihisar Kazası
Ma Yörük Günyüzü Nahiyesi	Ma Yörük Günyüzü Nahiyesi	Günyüzü Nahiyesi	Günyüzü Nahiyesi
Na'alluhan Kazası	Na'alluhan Kazası	Na'alluhan Kazası	Na'alluhan Kazası
Haymana Kazası	Şeyh Bezenli Nahiyesi	Haymana Kazası	Haymana Kazası
Şeyh Bezenli Nahiyesi	Bâlâ Kazası	Şeyh Bezenli Nahiyesi	Şeyh Bezenli Nahiyesi
Bâlâ Kazası	Tabanlı Nahiyesi	Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası
Tabanlı Nahiyesi	Çubukâbâd Kazası	Tabanlı Nahiyesi	Tabanlı Nahiyesi
Çubukâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası
Yabanâbâd Kazası	Şorba Nahiyesi	Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası
Şorba Nahiyesi	Mihalıcık Kazası	Şorba Nahiyesi	Şorba Nahiyesi
Mihalıcık Kazası	Koru-yı Hümâyûn	Mihalıcık Kazası	Mihalıcık Kazası
Akköprü Koru-yı Hümâyûn Nahiyesi	Zir Kazası	Akköprü Koru-yı Hümâyûn	Akköprü Koru-yı Hümâyûn
Zir Kazası		Zir Kazası	Zir Kazası

³⁰⁰ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 5, Sene 1293, ss. 62-96.

³⁰¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 7, Sene 1295, ss. 67-80, 117.

³⁰² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 10 Sene 1299, ss. 118-132, 295.

³⁰³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1300, ss. 94-116; 161-162.

Tablo 7: Salnamelere Göre Ankara'nın İdari Taksimatı (1891-1907)

H. 1307/M. 1891 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰⁴ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1311/M. 1893 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰⁵ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1318/M. 1900 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰⁶ Kayseriye Yozgad Kırşehir Çorum Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler	H. 1325/M. 1907 Ankara Vilayeti'ne Bağlı Sancaklar ³⁰⁷ Kayseriye Yozgad Kırşehir Ankara Sancağı/ Bağlı Kaza ve Nahiyeler
Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası	Ankara Kazası
Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası	Ayaş Kazası
Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi	Güdül Nahiyesi
Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası	Beypazarı Kazası
Sivrihisar Kazası	Karaşar Nahiyesi	Karaşar Nahiyesi	Karaşar Nahiyesi
Ma Yörük Günyüzü Nahiyesi	Seferihisar yerine Sivrihisar Kazası	Sivrihisar Kazası	Sivrihisar Kazası
Na'alluhan Kazası	Günyüzü Nahiyesi	Günyüzü Nahiyesi	Günyüzü Nahiyesi
Haymana Kazası	Na'alluhan Kazası	Na'alluhan Kazası	Na'alluhan Kazası
Şeyh Bezenli Nahiyesi	Haymana Kazası	Haymana Kazası	Haymana Kazası
Bâlâ Kazası	Şeyh Bezenli Nahiyesi	Şeyh Bezenli Nahiyesi	Şeyh Bezenli Nahiyesi
Tabanlı Nahiyesi	Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası	Bâlâ Kazası
Çubukâbâd Kazası	Tabanlı Nahiyesi	Tabanlı Nahiyesi	Tabanlı Nahiyesi
Yabanâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası	Çubukâbâd Kazası	Çubuk Nahiyesi (Merkeze Bağlı)
Şorba Nahiyesi	Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası	Yabanâbâd Kazası
Mihalıccık Kazası	Şorba Nahiyesi	Şorba Nahiyesi	Şorba Nahiyesi
Akköprü Kuru-yı Hümâyûn	Mihalıccık Kazası	Mihalıccık Kazası	Mihalıccık Kazası
Zir Kazası	Akköprü Kuru-yı Hümâyûn(Bir daire şeklinde anılmakta)	(Akköprü Emlak-ı HümâyûnMemurları şeklinde anılmakta)	(Akköprü Emlak-ı Hümâyûn İdairesi şeklinde anılmakta)
Kalecik Kazası	Zir Kazası	Zir Kazası	Zir Nahiyesi (Merkeze Bağlı)
İnallu Ballu Nahiyesi	Kalecik Kazası	Kalecik Kalecik	Kalecik Kazası
Konur Nahiyesi	İnallu Ballu Nahiyesi	İnallu Ballu Nahiyesi	İnallu Ballu Nahiyesi
	Konur Nahiyesi	Konur Nahiyesi	Konur Nahiyesi

³⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11 Mükerrer, Sene 1307, ss. 125-156, 310.

³⁰⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, ss. 158-179; 323.

³⁰⁶ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, ss. 130-176.

³⁰⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, ss. 135-193; 331.

Ankara, Tanzimat'ın ilanından 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar olan sürede 1847-1848 yılları arasında eyalet, 1849-1852 arası Bozok eyaletine bağlı bir sancak, 1855 senesinde yeniden eyalet olmuş, 1856-1866 arasında Bozok eyaletine bağlı bir sancaktı. 1867 senesinden itibaren Ankara vilayet merkezi olmuştur. Görüldüğü gibi 1840-1867 tarihleri arasında kimi zaman sancak iken kimi zamanda eyalet merkezi konumunda olduğundan dolayı Ankara'daki idarecilerde vali-kaymakam olarak değişmiştir. 1864-1908 yılları arasında Ankara Vilayeti'nde 24 vali görev yapmıştır.³⁰⁸

1859 senesinde yapılan bir düzenleme ile bazı eyaletlerin sınırları daraltılmış bazıları da sancağa dönüştürülmüştü. Bu dönemde Ankara'nın idari yapısına baktığımızda sınırlarının değiştiği görülmektedir. Örneğin H.1266-H.1267-H.1268 tarihli Devlet Salnamelerine bakıldığında Ankara'nın Bozok eyaletine bağlı bir sancak olduğunu görmekteyiz.³⁰⁹ Ankara Sancağı, Ankara ma'a nevahi-i Zir ve Bâlâ Nahiye-i Konur, ma'a Cısr-i Çaşnigir, Şorba, Budaközü nam-ı diğer Sunkurlu, Maden-i Dinek nam-ı diğer Dinek Keskin-i, Çubukâbâd, Murtazaâbâd, ma'a Nahiye-i Istanos, Günyüzü, Beypazarı, Ayaş, ma'a nevahi Güdül ve Yenicegün, Kurupazar, Na'alluhan, Karahisar-ı Na'allu, Seferihisar, Bağlu, Kalecik Keskini,

³⁰⁸ 1840-1864 ve 1864-1908 tarihleri arasında Ankara valileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İğdi, *a.g.t.*, ss. 49-55, 97-134; Suavi Aydın-Kudret Emiroğlu-Ömer Türkoğlu-Ergi D. Özsoy, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara 2005, ss. 199-203.

³⁰⁹ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1266, s. 79; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1267, s. 73; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1268, s. 71.

Haymanateyn, Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus ma'a Çukurcak ve Ortakçı Nahiye-i Mihallıccık³¹⁰ kazalarından oluşmaktadır.

1852 senesindeki taşra idari yapılanmasıyla birlikte Ankara'da nasibini almış ve 1853 senesinde Eyalet merkezi yapılmıştır.³¹¹ 1853-1855 seneleri arasında eyalet olan Ankara'ya Bozok, Kangırı, Kayseri sancakları ve Cihanbeyli, Cebel-i Kozan aşiretleri bağlanmıştı.³¹²

1856 senesinde Ankara'nın eyalet merkezi olma durumunda değişikliğe gidilmiş ve Bozok tekrar eyalet merkezi olmuştur. Ankara Sancağı'na Ankara Nahiye-i Kayseriye Zir, Nahiye-i Kasaba Bâlâ, Nahiye-i Konur, ma'a Cısır-i Çaşnigir, Sungurlu nam-ı diğer Dinek, Budaközü, Dinek Keskini nam-ı diğer Ma'den, Çubukâbâd, Murtazaâbâd, ma'a Nahiye-i İstanos, Yörügân-ı Ankara, Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Berçin, Şorba ma'a Nahiye-i Semerözü, Günyüzü, Beypazarı, Kurupazar-ı Na'allu, Ayaş ma'a nevahe-i Güdül ve Yenice Köyü, Kalecik Keskini, Haymanateyn, Aşiret-i Tabanlı ve Bozulus Nahiye-i Mihallıccık, Akköprü nam-ı diğer Kuru-yu Hümayun, Seferihisar, Aşiret-i Yeniil ka'immakamlığı makarrı Sungurlu, Karahisar-ı Na'allu, Aşiret-i Cihanbeyli, ka'immakamlığı makarrı Ankara Cihanbeyli, Sehcanlu, Mikailu, Kil, Sencanlu, Atmaatlu, Mozatlu, Türkanlu, Zeyvelu, Cemyatlu³¹³ kazaları bağlı idi. H. 1272/M. 1856 senesine ait salnamede de

³¹⁰ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1266, s. 79; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1271, ss. 86-87.

³¹¹ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1269, s. 73.

³¹² *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1269, s. 73; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1270, ss. 80-81; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1271, s. 69.

³¹³ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1272, s. 93; *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1276, s. 137.

görüldüğü gibi Ankara'nın kaza sayısında artış olmuştur. 1856-1861 seneleri arasında Ankara'nın kaza sayılarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1861'den itibaren taşrada vali yerine mutasarrıflık kullanılmışsa da 1863'ten itibaren tekrar vali kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Ankara'da bu tarihten itibaren eyalet yöneticisi vali unvanını kullanmıştır.³¹⁴

İdari alanda oldukça önemli olan 1871 Nizamnamesi ile imparatorluk Rumeli'de 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu'da 16 vilayet ve 74 sancak, Afrika'da ise, 1 vilayet ve 5 sancak olmak üzere toplamda 27 vilâyet ve 123 sancaktan oluşmuştu.³¹⁵ 1871 Vilayet Nizamnamesi Nizamiye Mahkemelerinin kuruluşu ve yargı yapılanması bakımından değişiklikleri beraberinde getirmişti. Merkez liva mutasarrıf ve kaymakamlıklarını da kaldıran 1871 nizamnamesi mülki memurların görev ve yetkilerini, idare meclisleri, vilayet umumi meclisi, vilayet, kaza, nahiye ve köy idareleri ve belediye idaresine ait kararları kapsamaktadır.³¹⁶

Yeni nizamnameye göre eyaletlerin adı değişerek vilayet olmuş, vilayetlerin sınırları daraltılarak yeni bir vilayet yapılanmasına geçilmişti. Bu doğrultuda vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar da nahiye ve köylere ayrılmıştı. Bu idari birimlerin en üst merci Vali idi. Dolayısıyla her alt idari yapı bir üste karşı sorumluydu.

³¹⁴ Tanzimat'tan sonra Ankara'da 1840-1864 ve arasında görev yapan mutasarrıf ve valilerin kimler olduğu ve hangi tarihle arasında görev yaptığına değinilmemiştir. Bu konu için Bkz. İğdi, *a.g.t.*, ss. 47-55, 66-69.

³¹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, s. 158;

³¹⁶ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 625-665.

Tanzimat sonrasına göre yetki ve görevleri artırılan Vali, öncelikle hukuki işlerin yerine getirilmesi ve merkezden gelen emir-kararnameleri yerine getirmek, mutasarrıflar ile birlikte vilayet dâhilindeki bütün memurları üst memur-amir vasıtasıyla denetlemek, vilayete atanması gereken memurları seçmek, meclislerin toplantı zamanlarını belirler ve bu toplantıda alınan kararlardan kendi yetkisini aşan durumda konuyu merkeze gönderirdi. Sorumlu oldukları vilayeti teftiş etmekle görevli olan valilerin mali konuda da vergilerin zamanında toplanmasında da görevli idi. Ayrıca eğitim ve bayındırlık hizmetlerinde de okul, hastahane, fabrika açtırmak, yollar yaptırmakla görevli olan vali vilayetin güvenliğinden de sorumluydu. Valiye bütün bu görev ve yetkisinde vali muavini, mektupçu, defterdar, vilayet-i defteri hakani müdürü, emlak ve nüfus müdürü, alaybeyi, ziraat ve ticaret müdürü gibi memurlarda yardım etmekteydi.³¹⁷

4.YENİ VİLAYET YÖNETİMİNDE MECLİSLER

Vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir Vilayet İdare Meclisi, livalarda Liva İdare Meclisi, kazalarda da Kaza İdare Meclisleri vardı. Vilayet İdare Meclisinde tabii üye olarak hakim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru ve bunlardan başka ahali tarafından seçilen ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere dört üye bulunuyordu. Gayrimüslim cemaatlerin ruhani

³¹⁷ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 625-629.

reisleri de bu meclislerin tabii üyeleri arasındaydı. Vilayet İdare Meclisi, mülki, mali, ticari ve zirai konuları görüşür, hukuki sorunlara karışamazdı.³¹⁸

1871 Nizamnamesine göre meclislerin idari görevi, memurlar hakkında gerekli durumlarda soruşturma yapmak, vilayet sınırları içindeki liva ve kaza idare meclisleri ile mahkemeler ve memurlar arasındaki uyuşmazlıkları gidermek, liva ve kaza meclislerinde kurulması istenilen belediye daire ve meclislerinin kararları ile faaliyet ve giderlerini kontrol etmek ve Vilayet-i Umumi Meclisi'nin ve Bâbîâlî'nin onayı ile vilayet vergi gelirlerinin belirlenmesi ve toplanmasıdır.³¹⁹ Meclis-i İdarelerin çalışma usullerinin önemli bir yanı da görüşülecek konuların gündeme vali tarafından alınmasıdır.

1871 nizamnamesiyle birlikte Vilayetlerde olduğu gibi liva ve kazalarda da idare meclisleri oluşturulmuştu. Mutasarrıfın başkanlığında toplanan Liva İdare Meclisi, livaların idari, mali, beledi, eğitim, zirai ve ticari faaliyetleri ile idari anlaşmazlıklarla ilgili meselelerinin görüşülüp neticelendirildiği bir yerdi. Valinin yerine burada görevlendirilen mutasarrıfla birlikte livanın merkezi olan kazanın hâkimi, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri meclisin tabii üyeleri idi. Bunun yanı sıra Liva halkı tarafından seçilen iki Müslüman ve iki gayrimüslim üye meclisin kadrosunu teşkil etmekteydi.³²⁰

³¹⁸Bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin ...*, ss. 254-261; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, ss. 70-89;

³¹⁹ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 641-642.

³²⁰ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 614-644.

Kaymakamın başkanlığında toplanan ve taşra idaresinde etkinliği en az olan Kaza İdare Meclisi Mal Müdürü, Tahrirat Katibi, Kaza Hakimi, Müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslim dört üyeden oluşmaktaydı. Kaza İdare Meclisleri vergiyle ilgili şikâyetlerin görüşüldüğü ilk mercii olması bakımından önemli olup burada çözülemeyen sorunlar Liva İdare Meclisi'ne gönderilirdi.³²¹

Vilayet İdare Meclisleri dışında vilayete özgü bir meclis de Meclis-i Umûmî-yi Vilâyettir. Bu meclis halkın istek ve şikâyetlerini vilayetin yöneticilerine ulaştıran ve danışma görevini de yerine getiren bir yapıya sahipti. Yılda bir defa vilayet merkezinde toplanan Vilâyet Umûmî Meclisi'nin seçimle belirlenmiş kalabalık bir üyesi vardı. 1871 vilayet nizamnamesine göre Meclis-i Umûmî-yi Vilâyet'in görevi ise vilayetin özel işleri olarak belirlenmiştir. Bu özel konular ise yolların bakım ve onarımı, kamu binalarının yapımı ve tamiri; liva, kaza ve köy vergilerinin değiştirilmesi veya vilayetin koyduğu yeni vergiler gibi konular görüşülüp tartışılmaktaydı. Söz konusu meclisin karar alıp uygulama yetkisi yoktu. Bir nevi danışma meclisi gibiydi. Burada konular görüşüldükten sonra gündemdeki konu başlıkları merkeze gönderilerek Padişah ve Sadrazama sunularak karar onlara bırakılırdı.³²²

1871 nizamnamesiyle birlikte taşra idaresinin birimi haline gelen nahiye ile ilgili olarak nahiye yönetimine dâhil olacak köy ve çiftliklerde en az beş yüz erkek nüfus olması gerekmekte idi. Her nahiyeye Vali tarafından belirlenip dahiliye

³²¹ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 644-645.

³²² *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 639-641; Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, ss. 261-268; Bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, ss. 89-97.

nezaretinin de onayladığı bir müdür atanırdı. Her nahiyenin içindeki Köy İhtiyar Meclislerinden gönderilen kişilerle oluşturulan Nahiye meclisine başkanlık eden müdür, vergilerin toplanmasında defterdara yardımcı olur ama muhtar ve İhtiyar meclisinin işleyişine, adli ve hukuki işlere karışmazdı.³²³ Nahiye meclislerinin başlıca görevi, sınırları içinde bulunan köy halkının yardımlarıyla gerçekleştirilecek olan yol yapımı, tamiri gibi bayındırlık hizmetleri, tarım ve hayvancılıkla ilgili bütün nahiye halkını ilgilendiren konuları içermektedir. Nahiye meclisinde yapılan görüşmelerin sonuçları, müdür tarafından kaza kaymakamına iletilirdi.³²⁴

1871 nizamnamesiyle köy yönetimine yeni bir düzen verilerek her köyde seçimle belirlenmiş iki muhtar görev yapacaktı. Müslüman ve Gayrimüslim karışık köylerde her cemaat kendi muhtarını seçecekti. Yine karma köylerde her cemaatin kendi İhtiyar Meclisi olacaktı.³²⁵ Merkezi yönetim tarafından görevden alınabilen muhtarlar devletin yeni karar ve emirlerini duyurmak, vergi toplamak, nüfus kayıtlarını tutmak, su yolu ve çeşmelerin bakımı, okul ve ibadet yerlerinin bakım ve onarımından sorumluydular.

1871 Vilayet Nizamnamesiyle Ankara'nın idari taksimatına baktığımızda eyaletin merkezi ve kazalarının Ankara Sancağı Beypazarı-Ayaş-ma'a Akköprü Seferihisar-Haymana-Kalecik Keskin, Bozok Sancağı kazaları- Bozok-Çorum-Budaközü-Maden, Kayseriye Sancağı-Kayseri olduğunu görmekteyiz.³²⁶

³²³ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 636-638.

³²⁴ *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 645-646.

³²⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 647-648;

³²⁶ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Hicri 1287, s. 219.

Hicri 1288/Miladi 1871 tarihli Ankara salnamesine göre Ankara Vilayeti, Ankara-Yozgad-Kırşehir ve Kayseriye sancaklarından oluşmaktadır. Ankara Sancağı'na Zir Kazası, Ayaş Kazası (Uruş ve Güdül Nahiyeleri), Beypazarı Kazası, Kurupazar Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü), Seferihisar Kazası (Günyüzü), Haymana Kazası (Şeyhbezenli), Bâlâ Kazası (Tabanlı), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi) bağlı idi.³²⁷

1289-1290 tarihli Ankara vilayet salnamelerine göre Ankara'nın idari yapısında bir değişiklik görünmemektedir. Ankara Vilayeti, Ankara-Yozgad-Kırşehir ve Kayseriye sancaklarından oluşmaktadır. Ankara Sancağı'na Zir Kazası, Ayaş Kazası (Uruş ve Güdül Nahiyeleri), Beypazarı Kazası, Kurupazar-ı Na'allu Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü), Seferihisar Kazası (Günyüzü), Haymana Kazası (Şeyhbezenli), Bâlâ Kazası (Tabanlı), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi) bağlı idi.³²⁸

Hicri 1291 (Miladi 1874) tarihinde Ankara Vilayeti'nde Seferihisar Kazası'na bağlı Günyüzü Nahiyesi bu tarihte idari birim olarak kaza olmuştur. Ankara Sancağı Ayaş Kazası, Beypazarı Kazası, Na'allıhan Kazası, Seferihisar Kazası, Ma'a Yörük Günyüzü Kazası, Haymana Kazası, Mihalıccık Kazası, Yabanâbâd Kazası, Çubukâbâd Kazası, Zir Kazası, Bâlâ Kazası'ndan oluşmaktaydı.³²⁹

Hicri 1293 (Miladi 1876) tarihli Ankara vilayet salnamesine baktığımızda Ma'a Yörük Günyüzü'nü Seferihisar kazası'na bağlı Nahiye olarak görmekteyiz.

³²⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 1, Sene 1288, ss. 32-45; Bekir Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, Ankara 2014, ss. 5-18; İğdi, *a.g.t.*, s. 80.

³²⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, ss. 130-176; Koç, *a.g.e.*, ss. 43-54, 74-89; İğdi, *a.g.t.*, ss. 81-82.

³²⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 4, Sene 1291, ss. 48-58; Koç, *a.g.e.*, ss. 120-130.

Salnameye göre Ankara Sancağı Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası, Seferihisar Kazası (Ma'a Yörük Günyüzü Nahiyesi), Na'allıhan Kazası, Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Mihalıccık Kazası (Akköprü Kuru-yu Hümayun Nahiyesi), Zir Kazası'ndan ibaretti.³³⁰

Hicri 1295 (Miladi 1878) tarihli Ankara vilayet salnamesinde Ankara Sancağı Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası, Na'alluhan Kazası, Mihalıccık Kazası (Kuru-yu Hümayun), Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Zir Kazası, Çubukâbâd Kazası, Bâlâ Kazası'ndan oluşmaktaydı.³³¹ Ankara Sancağı'na bağlı olan Haymana Kazası'nın bu tarihte Kayseri Sancağı'na bağlandığı görülmektedir.³³² Bu durum çok uzun süre devam etmemiş, 1297 tarihli devlet salnamesine göre Haymana Kazası Ankara Sancağı'na yeniden dahil olmuştur.³³³

Hicri 1299 (Miladi 1882) tarihi Ankara vilayet salnamesinde Ankara Sancağı Seferihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Zir Kazası, Mihalıccık Kazası, Beypazarı Kazası, Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Na'alluhan Kazası'ndan ibaretti.³³⁴

Hicri 1300 (Miladi 1883) tarihli Ankara vilayet salnamesine göre Ankara Sancağı, Seferihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası, Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Zir

³³⁰ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 5, Sene 1293, ss. 62-71; Koç, *a.g.e.*, ss. 166-175.

³³¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 7, Sene 1295, ss. 70-81; Koç, *a.g.e.*, ss. 223-234.

³³² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 7, Sene 1295, ss. 105-106; Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, ss. 294-295.

³³³ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, Sene 1297, s. 220.

³³⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 10, Sene 1299, ss. 118-133; Koç, *a.g.e.*, ss. 278-293.

Kazası, Mihalıccık Kazası, Beypazarı Kazası, Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Na'alluhan Kazası'ndan oluşmuştu.³³⁵

Hicri 1307 (Miladi 1890) tarihli Ankara vilayet salnamesinde Kal'ecik'in kaza olarak Ankara Vilayeti'ne bağlandığını görmekteyiz. Ankara Sancağı Zir Kazası, Ayaş Kazası, Beypazarı Kazası, Na'alluhan Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü Kuru-yu Hümayun), Sivrihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Kal'ecik Kazası (İnallu Ballu Nahiyesi, Konur Nahiyesi)'ndan ibaretti.³³⁶

Hicri 1311 (Miladi 1894) tarihli Ankara vilayet salnamesinde Ankara Sancağı, Zir Kazası, Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası (Karaşar Nahiyesi), Na'alluhan kazası, Mihalıccık kazası (Akköprü Kuru-yı Hümayun), Sivrihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi), Kal'ecik Kazası (İnallu Ballu Nahiyesi, Konur Nahiyesi)'ndan oluşmaktaydı.³³⁷ Yine aynı salnamede vilayetin nefs-i Ankara kasabasının ve İç nahiye kurasının mahalleleri verilmiştir. Ankara kasabası Baklacı, Papani, İğneci, Belkıs, Emregül, İbn-i Gökçe, Afî, Tulice, Ahi Tuğra, Hacı Bayram, Balaban, Debbağın, Kureyş, Bostani, Akşemseddin, Hocapaşa, İslam Hallac Mahmud, Ali Bey, Hamidiye, Şeyh İzzeddin, Börekci, Ahi Ya'kub, Dellal Karaca, Pazar-ı Ganem, Hoca Hindi-i Müslim, Leblebici, Hatuniye, Hacı Doğan-ı Müslim, Yenice, Helyavi,

³³⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1300, ss. 97-120; Koç, *a.g.e.*, ss. 348-371.

³³⁶ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1307, ss. 125-156; Koç, *a.g.e.*, ss. 409-440.

³³⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, ss. 158-179; Koç, *a.g.e.*, ss. 505-526.

Yakub Harrat, Hacı Halil, Müruri, Hacı İlyas, Boyacı Ali, Hacı Musa, Tekke Ahmed, Halife Bayezid, Hacı Arab, Misafir Fakih, Sultan Alaaddin, Ramazan Şemseddin, Düdiran, Emirler, Öksüzce, Mukaddem, Kul Derviş, Buryacı, Hacı Seyyid, Hacettepesi, İmaret, Erzurum, Keneki, Yusuf Abbas, Mevcud, Akküb, Kçük, Sarrac Sinan, Çeşme, Direkli, Kayabaşı, Kethüda, Kurt, Mihriyar, Çakırlar, Hacı Mansur, Pehlül, Hacı Doğan-ı Gayr-ı Müslim, Yeğen Bey, Vantarin, Hisar-ı Ağniya, Hisar-ı Fukara, Rum Hatuniye, Kazur Ali, Ahi Hacı Murad, Sabuni, Kattani, Molla Büyük, Rum İmam Yusuf, Debbağın, Yeniceçer, Şükriye, Rüstem Na'al, Valtarin, Yeğenbey-i Rum, Hacı Ashab, Boyacı, Leblebici, Hoca Hindi-i Gayr-i Müslim, Hisar-ı Ağniya-ı Ermeni, Hallac Mahmud, Hacı Mansur, Kethüda, Kurt, İmam Yusuf mahallelerinden oluşmaktaydı. İç nahiye ise Bağlum, Pusaklar, Karacaviran, Kçük, Solfasol, Karapürçek, Kayaş, Uzağıl, Üreğil, Arablar, Karaağaç, Mamak, Gülviran, Mirahur, Mühye, Afşar, Karataş, Bursal-ı Eymir, Hacı Abidinpaşa, Balgad, Karakursun, Yalınca, Lodumi, Alacaatlı, Çavundur, Tahir, Güvercinlik, Orman, Ma'cun, El-Gazi, Yuva, Yakacık, İvedik, Ovacık-ı Galaba, Tatlar, Kızılca, Orta, Nenek adlı karyelerden ibaretti.³³⁸

Tablo 8: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Mahalleleri

Afi	Emregül	Hoca Paşa	Papani
Ahi Hacı Murad	Erzurum	İbn-i Gökçe	Pazar-ı Ganem
Ahi Tuğra	Hacettepesi	İğneci	Ramazan Şemseddin
Ahi Ya'kub	Hacı Arab	İmam Yusuf	Rum İmam Yusuf
Ak Şemseddin	Hacı Ashab	İmâret	Rüstem Na'al
Akküb	Hacı Bayram	İslâm Hallac Mahmud	Sabunî

³³⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene1311, ss. 327-328; Koç, *a.g.e.*, ss. 563-564. Ankara sancağına bağlı kazaların mahalle ve köyleri için aynı eserler *Salname-i Vilayet-i Ankara*, ss. 328-335; Koç, *a.g.e.*, ss. 564-569; Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, s. 34.

Ali Bey	Hacı Doğan-ı Gayr-ı Müslim	Kattanî	Sarrac Sinan
Baklacı	Hacı Doğan-ı Müslim	Kayabaşı	Sultan Alaaddin
Balaban	Hacı Halil	Kazur Ali	Şeyh İzzeddin
Behlül	Hacı İlyas	Kethüda	Şükriye
Belkis	Hacı Mansur	Kiçik	Tekke Ahmed
Bostanî	Hacı Musa	Keneki	Tâlîce
Boyacı	Hacı Seyyid	Kul Derviş	Valtarin
Boyacı Ali	Halife Bayezid	Kureyş	Vantarın
Börekci	Hallac Mahmud	Kurt	Yakub Harrât
Buryacı	Hamidiye	Leblebici	Yeğen Bey
Çakırlar	Hatuniye	Mevcud	Yeğenbey-i Rum
Çeşme	Helvayî	Mihriyar	Yenice
Debbağın	Hisar-ı Ağniya	Misafir Fakih	Yeniceçer
Dellâl Karaca	Hisar-ı Ağniya-ı Ermeni	Molla Büyük	Yusuf Abbas
Direkli	Hisar-ı Fukara	Mukaddem	
Düdiran	Hoca Hindî-i Gayr-ı Müslim	Mirûrî	
Emirler	Hoca Hindî-i Müslim	Öksüzce	

Hicri 1318 (Miladi 1901) tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre Ankara Sancağı, Zir Kazası, Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası (Karaşar Nahiyesi), Na'alluhan Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü), Sivrihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Kal'ecik Kazası (İnallu Ballu Nahiyesi, Konur Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi)'nden ibaretti.³³⁹

Hicri 1320 (Miladi 1902) tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre Ankara Sancağı, Zir Kazası, Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası (Karaşar Nahiyesi), Na'alluhan Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü), Sivrihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Haymana Kazası (Şeyhbezenli Nahiyesi), Bâlâ Kazası (Tabanlı

³³⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, ss. 130-176; Koç, *a.g.e.*, ss. 603-629.

Nahiyesi), Kal'ecik Kazası (İnallu Ballu Nahiyesi, Konur Nahiyesi), Çubukâbâd Kazası, Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi)'nden oluşmaktaydı.³⁴⁰

H. 1325/M. 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre Çubuk ve Zir'e idareci olarak birer müdür atanarak merkez vilayete nahiye olarak bağlanmıştır. Ankara Sancağı Ayaş Kazası (Güdül Nahiyesi), Beypazarı Kazası (Karaşar Nahiyesi), Na'alluhan Kazası, Mihalıccık Kazası (Akköprü), Sivrihisar Kazası (Günyüzü Nahiyesi), Hamana Kazası, Bâlâ Kazası (Tabanlı Nahiyesi), Kal'ecik Kazası (Konur Nahiyesi, İnallu Ballu Nahiyesi), Yabanâbâd Kazası (Şorba Nahiyesi)'ndan oluşmuştur.³⁴¹

5. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VİLAYET İDARESİ

Tanzimat döneminde taşra idari alanında oldukça önemli ve köklü gelişmeler yaşanmıştı. Kanun-i Esasi'nin "Vilayat" başlığı altında yazılan bölümünde imparatorluğun mülki idaresi ile ilgili açıklamalar vardı.³⁴² Kanun-i Esasi'ye göre vilayetin yönetiminde valilerin yetkileri genişletilerek vilayet genel meclislerinin önemi üzerinde durulmuştur. Vilayet idaresi ile ilgili olarak Kanun-i Esasi'de yer alan maddeler ile ilgili olarak uygulamalara geçilebilmesi için madde içerikleri ile ilgili nizamnameler çıkarılmaya başlanmıştı.

³⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 14, Sene 1320, ss. 141-186; Koç, *a.g.e.*, ss. 700-725.

³⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, ss. 135-193; Koç, *a.g.e.*, ss. 784-805.

³⁴² *Düştur*, I. Tertip, C. 1, 1289, ss. 4-18; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, ss. 216-218.

5.1. Valilik

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin taşrasını iyileştirmeye yönelik yenilik hareketlerinden daha somut sonuçlar alınmaya başlanmıştı. Taşraya baktığımız zaman vergilerin daha adaletli bir şekilde toplanmaya başlanıldığını ve böylece yerel idarecinin de haksız yere halktan vergi alması engellenmişti.

Eyalet valisi, en yüksek mülki görevli olan müşirler arasından atanmakta idi. 1842 senesinde yapılan bir düzenleme ile görev ve yetkileri yeniden belirlenen valinin geniş askeri, idari ve mali yetkileri dağıtılarak artık sivil memur haline getirilmiş oldu.³⁴³

Yeni düzenleme ile birlikte önceden vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin yetkisi dahilinde olan mali yetkiler artık muhassıllara devredilmişti. Mali konularda bağımsız hareket etmeye hakkı bulunan muhassıllar bağlı oldukları Maliye Nezareti ile doğrudan haberleşme yetkisine de sahiptiler.³⁴⁴ Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı bu durum fazla sürmedi. Fermanın beraberinde getirdiği yeni düzende iltizam sisteminin kaldırılması, idare ve vergi toplama işlerinin ayrılarak farklı kişiler bırakılması dolayısıyla valilerin yetkilerini de sınırlamıştı. Ayrıca eyalet ve sancaklarda açılan meclislerle halkında söz sahibi olabilmesi eski idareciler ve eski düzenden kendi çıkarları için yararlananlar arasında yönetime ve yeni düzene karşı bir memnuniyetsizliği beraberinde getirmişti. Tanzimat'ın uygulanmaya konulmasından memnun olmayan vali, sancakbeyi, yerel eşraf ve taşra idarecilerinin halkı

³⁴³ İğdi, *a.g.t.*, ss. 36-37.

³⁴⁴ Emre Satıcı, 19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 251.

kışkırtmaya başlamaları neticesinde 1840-41 gelirinde büyük miktarda azalmaya neden olmuştu.³⁴⁵ Bunun sonucunda ise 1842 senesinde taşra idaresinde bazı sancaklar birleştirilerek mülki işler valilere, mali işlerde defterdarlara bırakılmıştı. Ankara’da bu yeni düzenden nasibini almış eyaletlerin başında geliyordu.

Valilerin görevi merkez tarafından gönderilen ferman, emir ve yasakların, eyalet meclisinin aldığı kararların uygulanmasını sağlamak, vergilerin duyurulmasını ve toplanması konusunda defterdara yardımcı olmak ve eyalet merkezinde bulunan zabtiye güçleriyle birlikte görev sınırları içinde güvenliği sağlamakla yükümlüydü.³⁴⁶

5.2. Eyalet Meclisi

Tanzimat’ın getirdiği düzenlemelerin taşra idaresinde en önemli hareketi yerel meclislerin kurulmasıdır diyebiliriz. Daha önce bahsettiğimiz gibi çeşitli nedenlerden dolayı kaldırılan muhassıllık meclisleri 1842 senesinden itibaren Memleket Meclisi adını almıştı.³⁴⁷ Taşrada Vali’nin yetkilerini sınırlamak için 1849 senesinde yapılan bir düzenleme ile muhassılı olmayan kaza ve kasabalardaki Küçük Meclis ve muhassılı olan sancak ve kazalardaki Büyük Meclislerin adı “Eyalet Meclisi” ve “Sancak Meclisi” olarak değiştirilmişti. Her iki meclis 1864 senesine kadar faaliyetlerini devam ettirmişti.³⁴⁸ Eyalet merkezindeki meclis Valinin başkanlığında, defterdar, kadı, müftü, Müslüman ve Gayrimüslimleri temsil edilmek için seçilmiş kişilerden oluşuyordu. Eyalet yönetimi ile beraber beledi-sağlık-eğitim

³⁴⁵ Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, ss. 40-41.

³⁴⁶ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin...*, ss. 224-230;

³⁴⁷ Muhassıllık meclisleri ve Eyalet meclisleri için bkz. Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, ss. 264-275, 288-292;

³⁴⁸ Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması”, *Belleten- Yusuf Hikmet Bayur Özel Sayısı*, Ankara 1984, s. 269.

gibi hizmet konularının görüldüğü mecliste aynı zamanda sancak meclislerinin aldıkları kararlarda inceleniyordu. Bu şekliyle Eyalet merkezindeki meclis Meclis-i Vala'nın taşradaki benzeriydi denilebilir. Sancak merkezindeki meclis kaymakam başkanlığında Küçük Meclis olarak toplanırken, kaza merkezlerindeki meclis de kaza müdürü başkanlığında toplanıyordu.

Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı yeni düzenlemelerin uygulanmasında ortaya çıkan sorunları gidermek amacıyla 1849 senesinde çıkartılan bir yönetmelikle Eyalet Meclisleri Nizamnamesi hazırlandı.³⁴⁹ Bu nizamname ile taşradaki yönetimi ilgilendiren yeni kararlar alındı. 15 Ocak 1849'da alınan bir kararla eyalet merkezlerinde bulunan Büyük Meclis adını değiştirerek Eyalet Meclisi, sancak merkezindeki Küçük Meclis de Sancak Meclisi olarak düzenlenerek 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdi.³⁵⁰

1849 senesindeki yeni yapılanma ile meclis, merkez tarafından atanan bir başkan, iki kâtip ve bir üyeden oluşuyordu. Meclis üyelerinin doğrudan hükümet tarafından atanması valinin yetki ve otoritesini azaltmıştı. Valinin mecliste etkinliğinin nerdeyse hiç olmaması bir süre sonra bir takım olumsuzlukların yaşanmasına neden olduğundan, 1852 senesinden itibaren valinin yetkilerini tekrar artırma yoluna gidilmişti.³⁵¹ 1852 senesindeki düzenleme ile idari yapılanmada Eyaletin yöneticisi Vali, Sancağın yerine Liva olarak kararlaştırılan idari birime

³⁴⁹ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, ss. 275-285; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin...*, ss. 218-224.

³⁵⁰ Satıcı, *a.g.t.*, ss. 259-260.

³⁵¹ Musa Çadircı, "Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, ss. 268-277;

yönetici olarak Kaymakam, Kazanın yöneticisi Kaza Müdürü ve Karyeninki de Muhtar olarak belirlenmişti.³⁵²

Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasına öncelikle merkezin yönetiminde olan yakın yerlerde başlanılmıştı. 1840 yılında Ankara Müşiri olan Davut Paşa'nın önderliğinde toplanan Büyük Meclis, Tanzimat'ı uygulamaya çalışmıştır.³⁵³

Ankara Eyalet Meclisi, 1850 senesinde halkın günlük yiyecek maddelerinin sıkıntıya sebep olmadan karşılanabilmesi için gıda maddelerinin fiyatları belirtilerek ölçü ve tartı aletlerinin ayarlarına bakılarak tüketicinin korunmasına yönelik çalışmalarda yapmıştı.³⁵⁴

6. VİLAYET UMUMİ MECLİSİ

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile vilayetlerde Vilayet-i Umum Meclisi oluşturulması kararlaştırılmıştı. Nizamnamenin Vilayet-i Umur-ı Hususiyesi başlığı altında bulunan 27. ve 30. maddelerde söz konusu meclisin nasıl oluşturulacağı, meclisin görevlerinin neler olduğu ile ilgili bilgiler yer almakta idi.³⁵⁵

Günümüzde İl Özel İdaresinin alt yapısı olan “Meclis-i Umumi-i Vilayet” , valinin başkanlığında toplanmaktaydı. Yılda bir defa olmak üzere toplanan meclise

³⁵² İğdi, *a.g.t.*, ss. 40-44.

³⁵³ Davut Paşa'nın müşirliği uzun sürmemiştir. Ankara Eyalet Meclisine yapılan şikâyetler Paşa'nın Tanzimat'ın ilkelerini uygulamak yerine kendi menfaati için halktan haksız yere para topladığı anlaşılmıştı. Bkz. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin ...*, ss. 191, 216.

³⁵⁴ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin ...*, s. 221.

³⁵⁵ Özlem Gülenç İğdi, “Ankara Vilayeti Umum Meclisi'nin 1869 Yılı Kararları”, *Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar*, Ed. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Erçoşkun, Ankara 2012, s. 145.

her sancaktan seçimle belirlenen Müslüman ve Gayrimüslimler üyeler katılmaktaydı. Vilayet Umum Meclisi'ne livalardan da seçilen üyelerin katılımıyla toplanan mecliste Vali, üyelerden gelen istekleri ve sorunları konularına göre gruplandırarak gündeme taşırdı.³⁵⁶ Mecliste daha çok yol yapımı, mevcut yolların korunması, tarım ve ticaret gibi konular görüşülmekte idi. Gündeme alınıp görüşülen konular ve alınan kararlar birer mazbata haline getirilerek vali tarafından hükümete arz ve tebliğ edilir ve merkezden gönderilen emir ve irade-i seniyye üzerine yapılmasına izin verilen konular vali tarafından icra edilirdi.³⁵⁷

13 Şubat-5 Mart 1869 tarihleri arasında Ankara Vilayet Umum Meclisi ilk toplantısını yapmış ve alınan kararlar da 13 Mart 1869 tarihinde kayda geçirilmiştir. Valinin başkanlığında toplanan mecliste defterdar, hakim, müftü, mektubi, muavin ve Ankara'dan 1 Gayrimüslim ve 3 Müslüman aza, Kayseri'den 4 Müslüman aza, Yozgat'tan da 3 Müslüman aza olmak üzere 18 kişiden oluşmuştu.³⁵⁸

Ankara Vilayet Umum Meclisi'nde vilayetteki yolların ve köprülerin oldukça kötü durumda bulunması, vilayet genelinde yetiştirilen tarım ürünlerinin zamanında ve bozulmadan limanlara götürülmemesinden dolayı çiftçilerin zor durumda kaldıkları ilk gündem maddesini oluşturmuştu. Ayrıca Rışvan aşiretinin Yozgat ve çevresine huzursuzluk verdiği, Ankara'da şeker kamışı tarımının yapılabileceğini dolayısıyla Ankara'da bir şeker fabrikasının kurulmasını, Kayseri'de o zamana kadar

³⁵⁶ “Meclis-i Umumi-i Vilayet” ile ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. 1864 Nizamnamesi, ss. 25-80; *Düstur*, I. Tertip, C.I, ss. 613-629; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, Ankara 1985, s. 84; Kılıç, *a.g.t.*, ss. 147-151; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, ss. 261-268;

³⁵⁷ Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, ss. 73-74.

³⁵⁸ BOA- *İrade Şura-yı Devlet*, 14/645, 29 Zilkade 1285.

ziraatı bilinmeyen afyon, kendir, keten ve pamuk tarımının yapılabilmesi için vilayetten buraya bu bitkilerin tohumlarıyla beraber ustalarının da getirilmesi gibi konuları görüşüp kararlar almıştı. Ayrıca vilayet merkezinde yaşanan su sıkıntısına, özellikle yazın hamamların tamamen susuz kalması sağlık açısından oldukça sıkıntılı bir durumdu. Hem Ankara'daki su sorununa hem de Kayseri'deki içme suyu sıkıntısına çözüm bulabilmek için konu mecliste görüşülmüştü. Devletin genelindeki vilayetlerde olduğu gibi Ankara'da da Menafî ve Emniyet sandıklarının açılması ve sermaye konusu da gündeme gelmişti.³⁵⁹ Yapılan görüşme sonucunda alınan kararlar Dâr-ı Şûrâ Nafia'ya gönderilmiş ve burada onaylanan maddelerin vilayet genelinde yapılması için karar alınmıştı.

7. ANKARA SANCAĞI'NDA GÜVENLİK HİZMETLERİ

Eşkinici uygulamasına isyan eden Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir biçimde ortadan kaldırılması ile (Haziran 1826) yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isimli bir ordu kurulmuş, 1834 yılından itibaren Anadolu ve Rumeli'de ordu ve vilayet müşirleri emrinde Redif teşkilatı organize edilmişti.³⁶⁰ Hemen aynı süreçte valilerin kapılarında asker beslemeleri sona erdirilerek, mali ve idari alanda merkezi bir yapılanmaya gidilmeye çalışılmıştı.³⁶¹ Aynı merkezileşme kaygıları Tanzimat Fermanı sonrası da devam etmiş, güvenlik de dâhil birçok görev üstlenecek olan

³⁵⁹ 1869 tarihli Ankara'da toplanan ilk Vilayet Umum Meclisi'nin konu ve kararları için bkz. İğdi, "Ankara Vilayeti Umum Meclisi'nin 1869 Yılı Kararları", ss. 146-155.

³⁶⁰ Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1970-1974, VIII-XII/14-23, ss. 63-75.

³⁶¹ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, (Eski yazıdan aktaran: Yücel Demirel), Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, Cilt 2-3, s. 443.

Zaptiye Teşkilatı kurulmuştu(1840). Sözü edilen teşkilat ilk önce Rumeli taraflarında Edirne, Silistre, Vidin, Niş, Üsküp, Manastır, Selanik eyaletleriyle, Gelibolu Sancağı, Erbaa Kazası; Anadolu tarafında ise Hüdavendigar, Kastamonu, Ankara ve Sivas'ta faaliyete geçirilmişti.³⁶²

Her eyaletin ihtiyacına göre süvari ve piyade olarak teşkilatlandırılan birlikler, öncelikle şehir ve kırsal alanın güvenliğini sağlayacak şekilde organize edilmişti. 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulmasıyla bu birime bağlanan teşkilatın yapısında 1861, 1864, 1869 ve 1870 yılında birtakım değişiklikler yapılmıştı. 1840-1879 yılları arasında kamu düzeninin sağlanması ve güvenliğin temininde önemli bir rol oynayan zaptiye teşkilatı, 1879'da jandarmaya dönüştürülmüştü.

Tablo 9: Ankara merkez sancağı ve bağlı kazalarda görevli zaptiye sayısı:

Ankara Kaza Merkezi ³⁶³ ve nahiyyelerinde	60 piyade	85 süvari
Çubukâbâd	2 piyade	8 süvari
Zir ve Murtazaâbâd	4 piyade	15 süvari
Seferihisar ve Günyüzü	7 piyade	16 süvari
Haymana ve Şeyh Bezenli	2 piyade	15 süvari
Bâlâ ve Tabanlı	7 piyade	16 süvari
Ayaş ve Güdül	6 piyade	21 süvari
Beypazarı	7 piyade	21 süvari
Na'alluhan ve Karahisar	7 piyade	21 süvari
Mihalıccık ve Akköprü	2 piyade	8 süvari
Yabanâbâd ve Şorba	4 piyade	13 süvari
Toplam	108 piyade	239 süvari

1880'li yıllarda ise İstanbul'da bölük düzeyinde kurulan polis birlikleri Ankara'nın da içinde bulunduğu eyaletlerde büyük oranda yaygınlaşmış, Ağustos

³⁶² Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)", Ankara Üniversitesi D. T. C. F Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39, ss. 203-204.

³⁶³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 10, Sene 1299, s.115.

1885'te ilk polis heyetinde 1 komiser ve 5 polis memuru görev almıştı.³⁶⁴ 1900'lü yıllarda içlerinde gayr-ı Müslimlerin de bulunduğu polis memuru sayısında kayda değer bir artış olmuştu.³⁶⁵

8. ANKARA'DA ULAŞIM VE HABERLEŞME

Tanzimat'ın getirdiği yenileşme hareketiyle birlikte başlayan süreçte, sadece yönetimi ilgilendiren idari alanda değil, aynı zamanda dönemin çağdaş devletlerindeki gelişmeler de uygulanma çabasına girilmişti.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte imparatorluk sınırları içinde ulaşım ve haberleşmenin gelişmesi için alt yapı hazırlıklarına başlanılmıştı. Bunun için öncelikle sınırlar dâhilindeki karayollarının ıslahı, demiryolu yapımı, telgraf hatlarının döşenmesi ve posta sisteminin daha verimli olabilmesi için posta teşkilatının kurulmasına öncelik verilmişti.

8.1. Demiryolları

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla gelindiğinde askeri, idari, mali anlamda devletin tamamında denetimi sağlayabilmek için demiryoluna ihtiyaç olduğunu bilmekteydi. Hükümet, Devletin en uzak bölgeleriyle hem haberleşmeyi sağlamak hem de idareyi sağlamlaştırmak istiyordu. İçinde bulundukları ekonomik, sosyal,

³⁶⁴ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 636, Fi 15 Zilkade Sene 1302 Fi 14 Ağustos Sene 1301.

³⁶⁵ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 258.

idari ve askeri sorunların çözümünde demiryolunun katkı sağlayacağı düşünülmekteydi.³⁶⁶

Batı'da demiryolları hızla döşenirken Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilk hat döşenmeye başlamış ve 1890'dan sonra 7500 kilometreye ulaşmıştı.³⁶⁷

1874-1875 yılları arasında yaşanan kuraklıkta mağdurlara hububat, çift hayvanı gibi yardım nakliyesinde yaşanan gecikmeler ve zorluklar İzmit-Ankara arasında ulaşımın hızlı olması için demiryolu yapımını zorunlu hale getirmişti. Bu konuyla ilgili olarak Ankara İdare Meclisi ve Heyet-i Müfettişiye tarafından hazırlanan bir mazbata ile Nafia Nezareti'ne bildirilerek Anadolu Demiryolu'nun Ankara'ya kadar getirilmesi talep edilmişti.³⁶⁸

Hükümet devletin doğusu ile batısı arasında ulaşım ve haberleşmenin hızlı ve güvenli bir şekilde temin edilmesi için en kısa süre içinde demiryolu hattı inşa etmek

³⁶⁶ Merkez İstanbul'un demiryolu ile düşünceleri ve beklentileri için bkz. Serdar Öztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, Ankara 2010, ss. 180-183; Bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), İstanbul 2012, ss. 289-292.

³⁶⁷ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi* (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), C. 2, İstanbul 2006, s. 925.

³⁶⁸ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, İstanbul 2012, s. 308; 20 Ekim 1885, Nr. 641(Muharrem 1303) tarihli Ankara Vilayet gazetesinde halkın Padişaha ve Dahiliye Nezaretine yazdığı dilekçe yer verilmiştir. Dilekçenin içeriği ile ilgili bkz. İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 207; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 667, Fi 12 Zilkade Sene1302 Fi 21 Ağustos Sene 1301; 20 Ekim 1885 Ankara halkı Dahiliye Nezaretine ve Padişaha gönderdikleri bir dilekçe ile demiryolunun yapımını istediklerine dair haber var. Bkz. Ali Satın, "Osmanlı Devri Demiryolu Kronolojisi", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), İstanbul 2012, s. 312.

istemekteydi. Rusya ile yeni bir savaştan çıkılması ve maddi imkânların kötü olmasının yanı sıra devlette teknik bilgisi olan kişi sayısının yok denecek kadar az olmasından dolayı hükümet, projenin uygulanması için İzmir-Aydın, Mersin-Adana arasını İngiliz şirkete, İzmir-Kasaba hattını Fransız şirkete vermişti. İzmit-Ankara hattı da hükümet ve Padişahın izlediği politika gereği Almanlara verilmişti.³⁶⁹

1888 senesinde Deutsche Bank ile Osmanlı Devleti arasında Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının işletilmesi ve bu hattın Ankara'ya kadar getirilmesi konusunda anlaşma yapılmıştı.³⁷⁰ Yapılması istenilen demiryolu ile hükümet, İstanbul'un yıllık buğday ihtiyacının Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan değil artık Orta Anadolu'dan başta Ankara ve civarından karşılanmasını düşünmüştü. Böylece

³⁶⁹ Bkz. H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara 2004, ss. 189-194; İzmit'ten Eskişehir tarıkıyla Ankara'ya temdidi tekrar eden şimendifer hattının mukavelenamesi ile ilgili dersaadetten gelen haberler için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 751, Fi 9 Teşrin-i Sani Sene 304; 5 fasıl ve 30 maddeden oluşan şartname ve fiyat tarifesi için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 770, 3 Şaban Sene 306 Fi 22 Mart Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 772, 17 Şaban Sene 306 Fi 5 Nisan 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 774, 1 Ramazan Sene 306 Fi 19 Nisan Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 775, 8 Ramazan Sene 306 Fi 26 Nisan Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 776, 15 Ramazan Sene 306 Fi 3 Mayıs Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 777, 22 Ramazan Sene 306 Fi 10 Mayıs Sene 305; Demiryolu hattı için Alman kumpanyası teşkil olunacağı ile ilgili haber için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 771, 10 Şaban Sene 306 Fi 29 Mart 305; İzmit-Ankara demiryolu hattının yapılması konusunda Almanya'ya ve Alman sermayesine yaklaşım ve Almanya'nın demiryolu konusundaki tutumu için bkz. Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", ss. 294-304; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2006, ss. 48-50, 109-117, 121-123; Suavi Aydın, "Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış", *Kebikeç*, 11/2001, ss. 56-57.

³⁷⁰ Politikası gereği Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan finans için Deutsche Bank ı görevlendirmesi, Haydarpaşa-İzmit ve İzmit-Ankara arasındaki hattın yapılabilmesi için yapılan borçlanma ile ilgili bkz. Rifat Önsoy, *Mali Tutsaklığa Giden Yol-Osmanlı Borçları 1854-1914*, Ankara 1999, ss. 246-247; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, ss. 98-99, 104, 160; V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul 2008, ss. 140, 142, 146; Demiryolu imtiyazını alan Alfred Kaulla'nın Deutsche Bank ile anlaşması için bkz. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, ss. 119-129.

her yıl buğday alımında dışarıya giden yaklaşık 1 milyon Osmanlı lirasının içte kalması ve İstanbul-Anadolu arasında güçlü ekonomik ilişkilerin sağlanması amaçlanmıştı.³⁷¹

Hükümet, İzmit-Ankara arasında yapılması planlanan demiryolunda kuraklıktan etkilenenlerin maddi olarak zor durumda kalmalarını önlemek için, geçimlerini sağlayabilecek kadar bir ücret ödenmesini kararlaştırmıştı. Kıtılıktan dolayı mağdur olanların hem geçimini temin etmekte hem de bölgede iş imkânı sağlayarak güvenliği bozabilecek davranışlarda bulunmaları da önlenmek istenmiştir. Anadolu Demiryolu'nun Ankara'ya kadar getirilmesi yolundaki çalışmalar 1888-1892 yılları arasında tamamlanmıştır.³⁷² Demiryolu güzergâhı boyunca 16 tünel, birçok köprü ve 180 km'ye ulaşan tepelerin yarılmasıyla yapılmıştı.³⁷³ Ankara-İstanbul arası tren yolculuğu 2 gün sürmekte, yolcular Eskişehir'de konaklamakta idi.³⁷⁴

³⁷¹ Erdal Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kent-içi Sosyal Yapı", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 201; H. Bayram Soy, *almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara 2004, s. 148.

³⁷² Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, s. 126; İzmit-Ankara hattının İnönü-Ankara bölümü de Eylül 1893'te tamamlanmıştır. Ali Satın, "Osmanlı Devri Demiryolu Kronolojisi", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), İstanbul 2012, s. 325; demiryolunun tamamlanmasıyla gerçekleşecek resmi açılış için Avrupa'dan da gelecek misafirlerin olmasından dolayı hükümet, demiryolu güzergâhındaki evlerin ve caddelerin bakımlı ve temiz görünmesi için boya ve temizliğin yapılmasını istemiştir. Bkz. BOA., DH.MKT., 1887/55, 5 Rebiülahir 1309.

³⁷³ Erler, *a.g.e.*, ss. 308-309; Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ...", s. 207.

³⁷⁴ Konaklamakla ilgili olarak bkz. Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, ...", s. 216; 1893 yılında Ankara'ya Ermenileri incelemek üzere demiryolu ulaşımıyla gelmiş olan İstanbul İngiliz Büyükelçiliği ikinci kâtipi C.N.E. Elliot yazmış olduğu raporda İstanbul-Ankara yolculuğunun 24 saat sürdüğünü ve yolculuk hakkında bilgi vermiştir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Ankara... Ankara... bir başkentin doğuşu*, Ankara 2006, ss. 44-45.

Tablo 10: H. 1318 Salnamesine Göre Anadolu Demiryolu Hat Güzergâhı
H.1318 /M. 1900³⁷⁵

Anadolu Demiryolları			
Muvakkıfların Esâmisi	Yekdiğerine Mesâfesi		Târih-i Kûşâd
	Kilometro	Metro	
Lefke	14	70,79	25 Kânûn-ı Evvel Sene 306
Vezirhan	18	773,28	3 Mayıs Sene 307
Bilecik	17	772,56	
Karaköy	16	706,24	
Bozöyük	14	606,22	3 Mart Sene 308
İnönü	16	840,15	
Çukurhisar	14	310,78	27 Mayıs Sene 308
Eskişehir	18	980,45	
Ağa Pınar	22	531,15	
Alpiköy	16	633,50	
Beylikahır	22	81,30	18 Ağustos Sene 308
Sarıköy	31	170,00	
Biçer	26	520,60	16 Teşrin-i Evvel Sene 308
Sazılar	20	448,70	
Beylikköprü	14	317,35	
Poladlı	19	638,50	
Malıköy	34	995,50	19 Kânûn-ı Evvel Sene 308
Sincanköy	29	985,75	
Ankara	25	416,80	
Mecmû' Tûlû 576,835,80			

H. 1318 tarihli vilayet salnamesine göre Anadolu demiryolu güzargâhında 19 istasyon bulunmakta olup birbiri ile arasındaki mesafe hem kilometre bazında hem de metro olarak verilmiştir. Tablodaki bilgilere göre Ankara merkezine en yakın demiryolu istasyonu olan Sincanköy ile arasında 25 km'lik mesafe olduğunu öğrenmekteyiz.

³⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, s. 289.

Padişah, İzmit-Ankara demiryolunun Sivas'ın verimli ve yoğun nüfuslu bölgelerine bağlamak yerine stratejik ve askeri sebepler ileri sürerek ve İzmit-Ankara hattını nüfusu daha az olan Eskişehir-Konya güzergâhından geçmesini sağlamıştı.³⁷⁶

Anadolu Demiryolu hattının Ankara'ya ulaşmasından önce Ankara'dan başta İstanbul olmak üzere birçok yere ticaret ve ulaşım yük hayvanları ile yapılmakta idi. 1880'lerde Ankara'dan İstanbul'a gidecek olan buğday için, develerle 361 km'lik yolu gitmek hem çok masraflı hem de oldukça yorucu idi. Dolayısıyla yolun uzun olması buğdayın veya taşınan farklı bir malın fiyatının da üç katına çıkmasına neden oluyordu. Demiryolu hattının açılmasıyla beraber ulaşımın develerle kervan yoluna göre kolay ve hızlı olması nakliye işlemlerini kolaylaştırmıştı. Demiryolu taşımacılığı ile kervan taşıyıcıları arasında nakliye konusunda fiyat indirimleri olmuş sonunda kervan taşıyıcılar zamanla nakliye işlerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardı.³⁷⁷

Anadolu Demiryolunun Haydarpaşa-Ankara güzergâhı üzerinde Haydarpaşa-İzmid arasındaki bölümü için yıllık kilometre başına 10300 ve İzmid-Ankara arasındaki güzergâh için 15000 frank masraf çıkmıştır. Anadolu Demiryolu hattının Ankara güzergâhının tamamlanması ile birlikte hergün nakliye vagonları ürün taşımaktaydı. Demiryolunda nakliye Ankara Vilayeti ve yakın çevresinde, ürün hasat edildikten sonra özellikle Eylül-Ekim ve Kasım aylarında yoğun olarak

³⁷⁶ Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914, s. 934; Padişahın güzergâh konusundaki görüşleri için bkz. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 127.

³⁷⁷ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", ss. 201-202.

yapılmaktaydı. Hatta bu dönemlerde günlük olarak 60 vagon ürünün nakliye edildiğini bilmekteyiz.³⁷⁸

Demiryolunun Ankara'ya ulaşması vilayette büyük yankı uyandırmıştı. Bununla ilgili olarak Ankara Vilayet Gazetesinde *“Şimendiferlerin te'sisi tarihinden itibaren bu devre-i cedide-i terakkiye dahil olan memleketimizin, aksâm-ı sanayi ve ticaretinde görülen te'sirât-ı hasene cümlesinden derki birkaç seneden beri emlâk ve arazi kıymetinde yüzde otuz, kırk raddesinde ve istasyona civar olan mahallerde yüzde bin ve daha ziyade bir fîkr-i terakki husule geldiği gibi hazine-i celile, ticaret ve ziraat-ı mahalliyede bu nisbetde hisse-yâb feyz ve terakki olmuş ve bu sene vilâyetin umum a'şârında kıyye bir fazla zuhur etmiştir. Şehrin her noktasını tezyin eden mebâni-i aliyye ve asâr-ı nâfi'a ve ba-husus istasyon cihetin iktisâb ettiği hal-i terakki ve ma'muriyyet, terakkiyat-ı hazıra-i memlekete beraat-i istihlâl olmak üzere revnak-ı bahşin uyûn-u mübâhât olunmaktadır.”* diye haber çıkmıştır.³⁷⁹

Demiryolunun faaliyete geçmesiyle Ankara ve civarının, tahıl başta olmak üzere diğer ürünlerinin İzmit, İstanbul'a götürülmesinde kervan taşımacılığını zayıflatmış, nakliyenin teslim gününü kısaltmış, İstanbul'un buğday ihtiyacının dışarıdan değil Anadolu'dan karşılanmasını düzenli bir yapıya bağlamış,³⁸⁰ üretimin artması için yeni tarım arazilerinin açılmasını sağlamış, dolayısıyla hem ürün artmış hem de ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olmuştu. Ama bu durumun ekonomik

³⁷⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, s. 334.

³⁷⁹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 925, Fi 11 Cemaziyelevvel Sene 310 Fi 18 Teşrin-i Sani Sene 1308.

³⁸⁰ Anadolu Demiryolu, hattının döşenmeye başlamasından yaklaşık 10 yıl donra yıllık hububat üretimin 400.000 ton artmasını sağlamış, İstanbul'un tükettiği hububatın %90 artık Anadolu'dan karşılamıştır. İstanbul'daki değirmenciler hububatlarını Rusya, Bulgaristan ve Romanya'dan denizyolu yerine artık demiryolu ile Anadolu'dan temin etmişlerdi. Bkz. Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, s. 935.

açından devlete yararı olmamıştır diyebiliriz. Çünkü demiryolu şirketine 1893-1909 seneleri arasında hazineden ödenen 3.5 milyon Osmanlı lirası, Ankara’da toplanan aşar vergisinden fazla idi.³⁸¹

8.2. Karayolları

Osmanlı İmparatorluğu’nda yol yapımı ve tamiri Tanzimat dönemine kadar devlete ait olmakla beraber, ayrıca tımar, zeamet ve hayır sahipleri de yol yaptırabiliyordu.³⁸²

Osmanlı Devleti’nde uzun bir dönem boyunca ihmal edilen kervan yolları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmıştı. Ticaretin canlanması, kıtlık ve kuraklıklarda gerekli yardımın zamanında yapılabilmesi ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilmesi önemli bir konu idi. Bu dönemde konsoloslukların hazırladıkları raporlar ile birlikte Avrupa’yı gezip görmüş devlet adamlarının da yolların önemini daha iyi anlamaları sayesinde devlet genelinde yeni yolların yapılması ve gerekli yerlerinde onarılması için çalışmalara başlanılmıştı.³⁸³ Denilebilir ki devlet genelinde yol yapımında öncelik, ulaşım ve haberleşmenin hızlanması ile birlikte ticaretin—canlanmasını sağlamaktı. Yolların bakımının yapılabilmesi ve yeni yolların da ulaşımına açılmasını sağlamak noktasında, devlet hazinesi gerekli olan masrafları karşılamak için belirli bir bütçe ayırmaktaydı. İzmir’den Ankara’ya kadar olan posta yolunda bulunan kaldırımların ve köprülerin tamiri için hükümet yaptırmış olduğu keşif sonrasında “... üçer bin gurusu harcırah

³⁸¹ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara’ında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...” s. 202; Ankara Vilayeti’nin 1890-1911 yılları arasındaki aşar geliri % 137 artmıştır. Bkz. Baskıcı, a.g.m., s. 199.

³⁸² Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara 2005, s. 4.

³⁸³ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 205.

ve ikişer bin guruş maaş-ı muvakkit ita ve tahsis olunması...” nı uygun bulmuştu.³⁸⁴

1872 senesinde Ankara'daki yol bakımı için hazineden 150.000 guruş gönderilmişti.³⁸⁵ Yeni yolların yapılması için başlanılan çalışmalar içinde Mösyö Presilk'in keşf ve muayene ettiği yollarla ilgili çizdiği harita ve layihayı dersaadete göndermişti. Layiha ve haritanın ne suretle hazırlandığı konusunda herhangi bir bilgi verilmemesi üzerine dersaadet Mösyö Presilk'e cevap yazmamıştı.³⁸⁶ Yapılacak yollar ile ilgili olarak Dersaadet Ankara'ya,

“Ankara'dan İzmid'e kadar inşasına mübaşeret olunmuş olan şose için iktiza eden üç bin aded temur kazma ve küreğin sürat-i irsali lüzumuna dair alınan telgrafname-i devletleri nafia nezaret-i celilesine gönderilerek bu kerre yazılan cevabda vilayete aid inşaat için bu seneye mahsus olmak üzere tahsis kılınmış olan akçenin mikdar-ı mecmu'ü otuz bin guruşdan ibaret olup istenilen kürek ve kazmaların esman-ı muhamminesi ise doksan altı bin guruşa baliğ olacağından bunun karşılığı mağfur demek olduğu ve mezkur otuz bin guruşa yüz elli bin guruş daha ilavesiyle zikr olunan şosenin inşaatına ibtidar olunmak üzere beş nefer kondüktörün daha izamı hakkında vuku'bulan işar-ı valaları üzerine iş bu inşaata berah olunmazdan evvel ameliyat-ı keşfiyenin icra ve güzergahlarının tayin olunması ve tanzim olunacak harita ve layihalar tedkik ve muayene olunmadıkça oraca ameliyata başlanılır ise andan terettüb edecek mesuliyetlerin nezarete aid olamayacağı beyan ve ifade olunmuş ve vilayat dahilinde yapılacak bu misillü inşaat mesarifinin mahalli ve dair-i belediyesi hasılatından veya diğer suretle karşuluk bulunarak andan tesviyesi iktiza edeceği gibi mezkur kazma ve kürekle esmanının dahi oraca bi't-tedarik tesviyesi

³⁸⁴ BOA, MVL, 569/96, 17 Ramazan 1274.

³⁸⁵ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 67, Evrak No: 242.

³⁸⁶ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 67, Evrak No: 281.

*lazımeden bulunmuş olmağla ol vechile iktizasının icrasıyla istenilen harita ve layihanın dahi serian bi't-tanzim nezaret-i müşarün ileyhaya irsaline himmet buyurulması” ile ilgili olarak bir mektup göndermişti.*³⁸⁷ Yine Ankara ve yakın çevresinde yolların bakımının yapılması ve yeni yolların kullanıma açılması için 1878 senesinde Ankara’ya başmühendis Petroski atanmıştı. Ama yeni yollar yapılmadan önce Tarik Nizamnamesi gereğince bir yere yol yapılmadan bir sene evvel yol yapılacak yerlerin keşif ve masraflarının çıkartılıp merkeze bildirilmesi gerektiğinden başmühendis Petroski hemen yol yapımına başlayamamıştı.³⁸⁸

XIX. yüzyılın ilk yarısında ulaşım karayolu-kervan yolu ile Ankara-İzmir arası 20, Ankara-Bursa arası 10, Ankara-İstanbul arası 12-13, Ankara-Sinop arası 10-12 gün sürmekte idi.³⁸⁹ Ulaşımın uzun sürmesi hem haberleşmede hem asker taşıma hem de yerel ürünlerin bozulmadan götürülmesinde sıkıntıya yol açmaktaydı. Bu doğrultuda 1883-86 yılları arasında Ankara’da karayolu yapımında yoğunluk yaşanmıştı. Ankara’da yolların önemine dikkat çeken ve yol yapım çalışmalarına başlayan Vali Aziz Paşa (1884) döneminde Ankara-Kastamonu yolu ile Yozgat, Samsun ve Kayseri sınırlarına ulaşan yollar açılmıştı.³⁹⁰

³⁸⁷ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 70, Evrak No: 110.

³⁸⁸ BOA.BEOAYN_d_0805, s. 39, Evrak No: 197.

³⁸⁹ Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, İstanbul 1950, s. 84; F.Georgeon, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Ankara’nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Ed. F. Georgeon-P. Dumont), İstanbul 1999, s. 103.

³⁹⁰ Yeni yolların açılmasından duyulan memnuniyet dönemin vilayet gazetesinde yer almıştır. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 587, 30 Haziran 1300.

1881 senesine gelindiğinde Ankara Vilayeti'nde yol yapım çalışmalarında 255 km şoşe yol, 41 adette köprü yapılarak kullanıma açılmıştı.³⁹¹ Ankara Vilayeti'nin karayolları vasıtasıyla Marmara Denizi'ne, Akdeniz'e ve Karadeniz'e bağlantılı olması için yol yapım çalışmalarına ağırlık verildiğini Ankara'da bulunan İngiliz Konsolosu Barnham'ın raporlarından öğrenmekteyiz. Denizlere bağlantıların sağlanması için batı yolu (İzmit'e kadar olması planlanan yol Beypazarı-Nallıhan üzerinden yapılacaktı. Vilayet sınırları içinde bu yolun 167 kilometrelik bölümünün yapımı tamamlanmış), doğu yolu (Ankara-Yozgat arasındaki güzergâhta yolun 229 kilometrelik bölümü tamamlanmış), kuzeydoğu yolu (Yozgat-Çorum güzergâhından Samsun'a gidecek olan 16 kilometrelik yolun yapılması planlanmış) ve son olarak da güneydoğu yolu (Mersin üzerinden Akdeniz'e ulaşımı sağlayacak yol güzergâhının sadece vilayet sınırları içindeki 380 kilometrelik kısmının yapılması planlanmış ama yolların tamamlanması 1886 yılına kadar devam etmişti) güzergâhlarının tamamlanması için harekete geçilmiş ve bu doğrultuda kararlar alınmıştı.³⁹²

Osmanlı Devleti'nde karayollarının yapılması için, 16 yaşından 65 yaşına kadar erkek nüfusun her yıl en az dört gün yol yapımında çalışması zorunluluğu bulunmaktaydı.³⁹³ Ama yol yapımında çalışmak istemeyen Osmanlı vatandaşı birer meci diye ödeyerek bu yasadan hariç tutulabilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi yolların hangi ölçülerde yapılacağına Bayındırlık Bakanlığı karar vermekteydi. Ankara Vilayeti'nde de yol yapım çalışmaları 1 başmühendis ve

³⁹¹ Cabir Duysak, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), İstanbul 2012, s. 40.

³⁹² Bilal N. Şimşir, *Ankara...Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*, İstanbul 2006, ss. 41-43.

³⁹³ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 95; Ankara Valisi Abidin Paşa gibi bazı yöneticiler yol yapım ve onarımında menafi ya da memleket sandıklarından yararlanmışlardır. Bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 89.

dört sancaktan birer mühendisin sorumluluğu altında yapılmaktaydı. Vilayet genelindeki yol yapım çalışmalarında yaklaşık olarak 40.000 kişi çalışmaktaydı. 1880 yılında yapımına başlanan yollar eski kervan yollarından farklı olarak bir arabanın rahatça geçebileceği genişlikte yapılmıştı. Yolun ayrıca daha dayanıklı olması için önce taş döşenmiş ve üzerinden silindir geçirilip sonra üzerine kum ve şışt döşenmişti. Vilayet genelinde 4 farklı yol güzergâhının yapımı aşamasında batı yolunda 76 köprü yapılmışken kuzeydoğu yolunda toplam 415 köprü yapılmış ve bunların 255 tanesi taş iken 160 tanesi de taş ve ahşap malzeme kullanılarak yapılmıştı.³⁹⁴

Abidin Paşa valiliği süresince vilayet genelinde bozuk olan kervan yollarını düzeltmek için önceliği vilayetin ekonomisi için Ankara-İzmit arasındaki yolun bakımına vermişti. Ankara-İzmit arasındaki güzergâhındaki yolun bakım ve inşası için vilayet halkının dört ila yirmi gün çalışmasını istemişti. Abidin Paşa'nın bu uygulaması kendi döneminden sonraki çalışmalara da örnek olmuştur. Anadolu demiryolunun uzantısının Ankara'ya ulaşmasından sonra Abidin Paşa vilayet genelinde gidiş ve gelişleri düzenlemek için daha önce yaptırmış olduğu 500 km'lik yola 120 km daha ilave yaptırmıştı.³⁹⁵

1880 yılında yapımına başlanan karayollarındaki çalışmalar 1888 yılına gelindiğinde “*Ankara Sancağı dahilinde (51700) metro müceddeden ve (262800) metro tamiren Kayseri Sancağında (29500) metro müceddeden ve (183500) metro tamiren ve Yozgad Sancağı dahilinde (71000) metro müceddeden ve (285000) metro*

³⁹⁴ Şimşir, *Ankara... Ankara...*, ss. 42-43.

³⁹⁵ Zeliha Etöz, *19. Yüzyıl Ankara'sında Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilimdalı (Siyaset Bilimi), Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 70.

tamiren ve Kırşehir Sancağı dahilinde (109000) metro tamiren tasviye edilmek üzere...” büyük bölümünün tamamlanmış olduğunu öğrenmekteyiz.³⁹⁶

1892-1893 yılları arasında vilayet genelinde yapılmış ve tamir edilmiş şose yolların toplamı 14000 metro tulunda şose yollar yapılmıştı. Vilayet merkezinde istasyondan hükümet konağına doğru olan güzergâhtaki şose yolun mükemmel derecede yapıldığını, “Anadolu hoteli” adındaki misafırhane önünden ‘Karaoğlu Çarşısı’na olan yolun güzelleştirildiğini ve son olarak da yukarı Yüz ve Koyun Pazarına giden yolun yeniden yapılarak araba ile dolaşmanın kolaylaştırıldığı bilinmektedir.³⁹⁷

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’nin bütününde karayolu ve şose yolların yapımına ve tamirine büyük önem verilmişti. 1891 senesinde vilayet genelinde arabaların rahatlıkla geçebileceği şose yolların toplamda uzunluğu 1.337 kilometreyi bulmuştu. Yol güzergâhlarında toplamda 1.494 adet köprü yapılmıştı.³⁹⁸ 1903 senesinde Ankara Vilayeti’nin geneline baktığımızda karayoluna 27 km daha ilave edildiğini, yine karayolunda 22 km’lik bir yolun tamir edildiğini, köprü ve menfezlerde ise 15 adetinin yeniden yapıldığını, 30 adetinin tamir edildiğini bilmekteyiz.³⁹⁹

³⁹⁶ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 752, 24 Rebiülevvel sene 306 Fi Teşrin-i Sani sene 304.

³⁹⁷ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 928, Fi 8 Cemaziyelahir Sene 310 Fi 16 Kanunuevvel Sene 1308.

³⁹⁸ Bkz. *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 11, Sene 1307, ss. 308-309; Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 205; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 473-474.

³⁹⁹ 1903te Ankara’da yapılan yollar ve menfezlerin sayıları, yapılan bu çalışmalarındaki masraflar için bir tablo bkz. Cabir Duysak, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları”, *Osmanlı’da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), İstanbul 2012, ss. 44-45.

Tablo 11: H. 1318 Salnamesine Göre Turuk ve Me'âbir

H.1318/M. 1900⁴⁰⁰

Turuk ve Me'âbir									
Dâhil-i Vîlâyetde Şimdiye Kadar İnşâ Olunan ve Olunmakda Bulunan Turuk ve Me'âber Ameliyâtını Mübeyyin Cedveldir									
	Mevcud İşlemekte Bulunan Şose	Türâbiyesi Açılmış	Henüz Başlanılmamış	İnşâ Olunan Köprü				Kasis	
				Kargir Köprü	Ahşâb	Mahluz	Mecmû' Açıklık Metro		
	Metro Kilometre	Metro Kilometre	Metro Kilometre	Aded	Aded	Aded	Tülen	Aded	
	275 174			51	1	46	450	332	Ankaradan Na'alluhana kadar
	980 269	648	336 34	67		21	315	238	" Kayseriyeye
	661 136			60		16	195	110	" Yozgada
	44	700 30	300 20	97		5	142	3	" Kengiri hudûduna
	856 29	80	30 64			1	50	5	" Yabanabada
	10	800 7	40						" Haymanaya
		6	3			2	12		" Çubukâbâda
	180 1			7			11		Dâ'ire-i hükümetden şüمندüfer
	240 1			7			9		istasyonuna
	8			4			3	6	Ankaranın Namazgâh cihetinden
		2	600 39						istasyona
	20					3	78	22	Ankara şehrinin etrâfı
	20	425 2	575 22	13	1	7	139		Haymanadan Poladlı istasyonuna
	764 277			145		9	343	29	Mihalıcıkdan Sarıköy
	167 86			45		1	94	84	Beypazarından Mihalıcığa
	35			119			105	16	Kayseriden Samsuna
	500 9			32			30	6	" Mersine
	298 23								" Sivas
	800 102	25	5 200	44		16	130	68	İncesudan Ürgübe
	50 47		17 950	18		3	52	44	Kırşehirinden Nevşehirine
	245 47			3		6	30	21	Yozgaddan Sivas
	367 6			1			1	10	" Sungurluya
	336 25	874 17	2 800	32			37	30	Keskinden Ankara tarikine
	300 5		6	7			9	15	Kayseriden Zencidereye
	970 5			1			1	6	" Develiye
		2							" Tavlasuna
	900 2						2	42	" Talasa
	496 1	504 20		38			41	12	Yozgaddan Soğukoluğa
	591	609 1							İstanos pişgahından Sincanköy
		28	32						istasyonu
	309 2		22 691						Kayseriden Muncesuna
									Kayseriden Kirmire
									Çorumdan Osmancığa
									Ayaş ve Güdül

Hicri 1318 tarihli vilayet salnamesinden elde edilen verilere göre Ankara

Vilayeti'nde o zamana kadar işlemekte olan, toprak olarak kullanıma açılmış ve inşa olunacak yolların hem kilometre hem de metro olarak uzunlukları belirtilmiştir. Yine aynı kaynağa göre Ankara Vilayeti'ndeki inşa olunan ve mevcutta bulunan köprülerin yeri ve sayısı hakkında bilgi sahibiyiz.

⁴⁰⁰ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, s. 287.

Tablo 12: H. 1320 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nde Turuk ve Me'âbirH. 1320/M. 1902⁴⁰¹

Turuk ve Me'âbir

Dâhil-i Vîlâyetde Bulunan Turuk ve Me'âberin Tûl ve Arzlarını ve Meyl-i A'zamlarını ve İ'mâlât-ı Sanâ'îyeyi Hâvi Başmühendislikden Tanzîm Kılınan Cedveldir											
Yolların Arzları		Meyl-i A'zam	Mevcûd İşlemekte Bulunan Şöse	Türâbiyesi Açılmış	Henüz Başlanılmamış	İnşâ Olunan Köprü				Kasis	
Türâbiyede	Şösede					Kargir	Mahluz	Ahşâb	Mecmû' Açıklık Metro		
Metre	Metre		Metre	Metre	Metre	Aded	Aded	Aded	Tülen	Aded	
7	5	8	164275			51	46	1	450	222	Ankaradan Na'alluhana kadar
7	5	8	271643	14524	26795	67	21		315	239	" Kayseriye
7	5	7	135260			67	16		203	110	" Yozgada
6	4	6,5	53476	21724	18700	106	5		147	3	" Kengiri hudûduna
6	4	8	29856	176	64968		1		50		" Yabanabad Çerkeş hudûd
6	4	7		7800	40000						" Haymanaya
6	4	5	11320	6480	6320			3	12		" Çubukâbâda
9	7	6	1180			7			11		Dâ'ire-i hükümetden şüمندüfer istasyonuna
9	7	7	1204			7			9		Ankaranın Namazgâh cihetinden
7	5	7	8000			4			3		istasyona
6	4	7		15500	26106	2			4		Ankara şehrinin etrâfı
5,50	4	8	20000				3		78	22	Haymanadan Poladlı istasyonuna
6	4	8	20000	2425	22575	13	7	1	139		Mihalıcıkdan Sarıköye
7	5	7	277764			145	9		343	29	Beypazarından Mihalıcığa
7	5	7	86167			46	1		105	84	Kayseriden Samsuna
7	5	7	37300			119			105	16	" Mersine
7	5	5	10685		1500	32			30	6	" Sivasa
7	5	8	22298								İncesudan Ürgüb hududuna
7	5	7	103115	20020		46	16		132	68	Kırşehirinden Nevşehirine
7	5	6	47050	17670	280	18	3		52	44	Yozgaddan Sivasa
7	5	8	47245								" Sungurluya
7	5	7	6170		3764	1			1	10	Kırşehirinden Keskin
7	5	7	28443		18201	38			42	42	Kayseriden Zenci Dereye
7	5	7	5140		5630	7			9	15	" Develüye
7	5	2	6222			1			1	6	" Tavasuna
7	5	3	2900				2		42		" Talasa
6	4	5	1845	19841		38			41	12	İzmid caddesinden Sincanköy
6	4	6	591	1609							istasyonuna
7	5	6	8000	20000	32000		1		4		Kayseriden Mencasuna
6	4	8	2840		2260						Kayseriden Kirmire
											Çorumdan Osmancığa
											Ayaşdan Güdüle

H. 1320 tarihli vilayet salnamesine göre vilayetteki toprak ve şöşe olarak

kullanılan yolların durumu, bağlantıları ve uzunlukları net bir şekilde verilmiştir.

Yine aynı salnamede vilayetteki köprülerin oranları ve çeşitleri verilmiş olup

Ankara'nın incelediğimiz dönemdeki ulaşım ağı ve yolların durumu ile ilgi bilgi

sahibi olmaktadır.

⁴⁰¹ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 14, Sene 1320, s. 267.

Tablo 13: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nde Yolların DurumuH.1325/M. 1907⁴⁰²

1296 senesinden bi'l-i'tibâr binüçyüz yirmiiki senesi nihâyetine kadar vilâyet dâhilinde vücuda getirilmiş olan şoseler: Mûlahazât					
Esâmi-i Turuk	Vilâyet dâhilindeki yolların tûl-i umûmisi Metro Kilo	Ma'a-i' mâlât-ı sînâ'îye hitâm bulan şose Metro Kilo	Bilâ i' mâlât-ı sînâ'îye hitâm bulan şose Metro Kilo	Henüz başlanılmayan şose Metro Kilo	Tûl-i umûmîden tesviyeyi-i tûrâbiyesi icrâ idilmiş aksâm Metro Kilo
Ankara-Kayseri	324+960	255+320	52+820	16+825	5+593
Ankara-Yozgad	135+760	113+660	21+600	0+500	
Ankara-İzmid	164+380	164+380	0	0	
Ankara-Kalecik	69+050	69+050	0	0	
Haymana-Poladlı	41+600	41+600	0	0	25+710
Beypazarı-Koyunağıl	60+000	30+510	0	29+490	15+585
Mihalıccık					
Mihalıccık-Sarıköy	21+000	21+000	0	0	
Kalecik-Kengırı	26+200	0	0+600	25+600	14+955
AnkaraÇerkeşGerede	95+000	8+450	21+400	65+150	0+190
Ankara-Haymana	47+800	0	0	47+800	
Ankara-Yahşihan	70+000	0	0	70+000	14+300
Ayaş-Güdül	25+000	0	2+840	22+160	22+160
Sincanköy-Istanos	2+900	2+900	0	0	
Ankara-Cubukabad	19+120	0	11+320	7+800	6+480
Ankara-Etrâf-ı Şehir	9+200	8+000	0	1+200	1+200
Sarıköy-Sivrihisar	41+000		0	41+000	6+674
Babaharmanı- Nümûne Çiftliği	1+790	1+790	0	0	
Ankara-İstanos	1+100	1+100	0	0	
Namazgâh-Istanos	1+200	1+200	0	0	
	37+300	37+300	0	0	
Kayseri-Sivas					

⁴⁰² Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325, s. 346.

Tablo 14: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti Yol DurumuH.1325/M. 1900⁴⁰³

Esâmi-i Turuk	Vilâyet dâhilindeki yolların tûl-i umûmisi Metro Kilo	Ma'a i' mâlât-ı sînâ'îye hitâm bulan şose Metro Kilo	Bilâ i' mâlât-ı sînâ'îye hitâm bulan şose Metro Kilo	Henüz başlanılmayan şose Metro Kilo	Tûl-i umûmîden tesviyeyi-i tûrâbiye kılınan aksâm Metro Kilo
Kayseri-Muncasun	21+690	3+460	0	18+230	18+230
“ Samsun	277+760	277+760	0	0	
Kayseri-Mersin	86+170	86+170	0	0	
Incesu-Başağl	12+180	10+680	0	1+500	
Ürgüb	46+640	28+910	0	17+730	17+730
Kayseri-Develü	6+220	6+220	0	0	
Kayseri-Talas	9+930	6+170	0	3+760	
Kayseriden	10+770	5+140	0	5+630	
Zincidereye	2+200	0+590	0	1+610	1+610
Kayseri'den	44+000	0	0	44+000	1+340
Tavlusun'a	133+130	103+000	1+390	28+740	28+740
Kayseri'den	65+000	23+050	24+000	17+950	10+000
Kirmir'e	115+000	115+000	0		
Develü	47+240	47+240			
Araplıgediği	27+870	0		27+870	27+870
târikine kadar	22+395	5+210		17+180	
Yozgaddan-Sivasa	60+000	21+510		38+490	6+490
Yozgaddan					
Sungurluya					
Yozgad-Kayseri					
Kırşehirden					
Keskine					
Keskin-Yahşıhan					
Kırşehir-Nevşehir					
Çorumdan					
Osmancığa					
Umûm Yekûn	2182+550	1496+375	135+960	549+215	224+857

1879 senesinden 1907 senesine kadar Ankara Vilayeti genelinde yapılan yollar ile ilgili olarak H. 1325 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara'daki yolların metro ve kilometre olarak genel uzunluğu 2182+550'dir. Yapımı biten ve devam eden şose yolların uzunluğu 2180 (metro)+1550(kilometre)'dir.

⁴⁰³ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325, s. 347.

8.3. Posta ve Telgraf Örgütü

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda posta teşkilatı, çok öncelerden beri var olan ama bir türlü engellenemeyen kaçakların yasallaştırılması ile ilgili bir gelişme olduğu kadar, ayrıca devletin genelinde gelir elde etme ve haberleşme işlerine fesadın karışmasını önlemekte başka bir amacdır.⁴⁰⁴

II. Mahmud döneminde posta örgütünün tesisi ile ilgili çalışmalar başlamıştı. Tanzimat'ın ilanından sonra posta örgütünün kurulması yönündeki çalışmalar tamamlanmış ve 1840 tarihinde Posta Nezaretı kurulmuş oldu. Nezaretin kurulmasıyla birlikte hem merkez taşra arasındaki haberleşme daha sağlıklı bir şekilde yapılabilecek hem de tesis edilecek telgraf ağı sayesinde de yurtiçi ve yurtdışı haberleşme kesintisiz olarak sağlanabilecekti. Nezaretin kurulmasıyla birlikte taşralarda postane şubeleri açılmaya başlanmış ve posta müdür ve memurları da görevlendirilmişti.

1849 senesinde Anadolu'da Adana, Bursa, Kayseri, Konya'da olduğu gibi Ankara'da da postane vardı.⁴⁰⁵ Merkez posta müdüriyeti ve meclis-i idare-i vilayet, vilayet merkezinde açılan postanenin bakımını ihale ile vermekteydi. Bunun için vilayet gazetesinde ilana çıkılmakta ihale olunacak yerler ve malzemeler için duyuru yapılmaktaydı.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Bkz. Öztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, ss. 206-207.

⁴⁰⁵ 1849 ve 1868 li yıllar arasında Anadolu'da postane ağı ile ilgili olarak bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, ss. 142-174.

⁴⁰⁶ Vilayet merkezindeki postane ile ilgili yapılan ilan ile ilgili olarak bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1079, Fi 3 Ağustos Efenci 1896 Ruz-ı Hızır 91.

Ankara Vilayeti'nde demiryolunun ulaşımı hızlandırması posta hizmetlerinin işini kolaylaştırmış özellikle de İstanbul'dan haberlerin gelme süresini kısaltmıştı. Vilayet merkezine tren akşamları saat 10'da geldiğinden vilayet posta müdürlüğünce emanet ve postanın sabah saat 3'ten 10.30'a kadar kabul edileceğini vilayet gazetesiyle bölge halkına duyurmuştu.⁴⁰⁷

Kırım Savaşı'ı esnasında Osmanlının müttefikleri olan Fransa ve İngiltere cephelerdeki gelişmelerden haberdar olmak için İstanbul üzerinden telgraf hattı çekmek istemişlerdi. Osmanlı hükümetinin iç çıkarlarına da uygun olan istek doğrultusunda devlet içinde ilk hatta döşenmiş oldu.⁴⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde Telgraf hatlarının döşenmesi Avrupa devletlerinin telgraf hatlarının döşenmesiyle paralellik göstermişti.⁴⁰⁹

Rumeli telgraf hatları döşenmeye devam ederken, Anadolu hattının döşenmesi konusunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1858 senesinde öncelikle Bağdat-Basra hattında telgraf hatlarının yapımı konusunda imzalanan sözleşme ile çalışmalara başlanılmıştı. İngiltere'den gelen mühendislerin önderliğinde başlayan çalışmalarda önce Ocak 1859 senesinde Üsküdar-İzmit arası daha sonra İzmit-Ankara hattının yapılması da Nisan 1860'da tamamlanmıştır. İzmit-Ankara arası hat 75 saatlik bir mesafeyi kapsamıştı.⁴¹⁰ Ankara'da telgraf hatlarının oluşturulmasıyla haberleşmede kolaylık da sağlanmıştı. Telgraf direklerinin zamanla

⁴⁰⁷ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1069, Fi 11 Mayıs Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 94.

⁴⁰⁸ Telgraf, sultanların uzak vilayetlerdeki denetimlerini artırmak için kullandıkları önemli bir araç olmuştur. Öztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, ss. 127-128.

⁴⁰⁹ İlber Ortaylı, “ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, İstanbul 2005, s. 91.

⁴¹⁰ Galanti, *Ankara Tarihi*, İstanbul 1950, s. 62; Funda Başaran, *İletişim ve Emperyalizm Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği*, Ankara 2000, ss. 74-76; Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 203.

işlevini yitirmesi üzerine hem direklerin yenilenmesi hem de tamiratlarının yapılması için ihale usulüne başvurulmaktaydı. Bunun için vilayet gazetesinde ilana çıkılmakta, talip olanların meclis-i idare-i vilayete ve hükümet habercisine müracaat etmeleri istenmekteydi.⁴¹¹

Telgrafla merkezle hızlı yapılan haberleşme sayesinde şikâyetler, istekler daha kolay iletiildiğinden sorunlara çözüm bulmak, makul istekleri yerine getirebilmekte o ölçüde hızlı olmuştur. Ankara halkı bu haberleşme kaynağını oldukça iyi kullanmıştır. 12 Ekim 1885 tarihinde Ankara halkı Padişaha demiryolu hattının Ankara merkezine kadar ulaştırılmasını talep etmiş ve hattın döşenmesi konusunda da kendilerinin gönüllü olarak hazır olduklarını belirten bir dilekçeyi İstanbul'a çekmişlerdi.⁴¹²

İzmit üzerinden Anadolu içlerine döşenen hat ile Ankara, Konya, Sivas gibi önemli Anadolu kentleri ile merkez İstanbul arasında telgraf haberleşmesi sağlanmıştı. Denilebilir ki, telgraf hatları yolların daha düzeltilemediği ve demiryolunun ulaşmadığı her yere daha hızlı ve ucuz olarak döşenmiştir.⁴¹³

Telgraf hatlarının döşenmeye başlanmasıyla birlikte 1864 senesine gelindiği zaman imparatorluk sınırları içinde 76 telgraf merkezi tesis edilmişti. Hızla döşenmesine devam edilen hatlar sayesinde taşra merkez arasında hızlı bir iletişimde başlamış oldu. Telgraf hattının döşendiği yerde inşa edilen telgrafhaneye merkez tarafından müdür ve memur görevlendiriliyordu. Ayrıca 1859 senesinde çıkarılan

⁴¹¹ Telgraf direklerinin yenilenmesi ve tamiri için gazetede çıkan bir ilan bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1073, Fi 22 Haziran Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 49.

⁴¹² Öztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, s. 286;

⁴¹³ Öztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, s. 128.

Telgraf Nizamnamesi ile haberleşmenin ücretsiz olacağı, haberleşmede verilen öncelikler ve görevli memurların uyacakları kurallar belirtilmişti. 1872 senesine kadar iki ayrı kurum olarak faaliyet gösteren posta nezareti ve telgraf örgütü “Posta ve Telgraf Nezareti” adı altında birleştirilmişti.⁴¹⁴ Yeni nezaretin kurulduğu haberi yine telgraf hatları vasıtasıyla birçok bölgeye haber verilmiş ve hazırlanan telgrafname düsturları gönderilmişti. Ankara’ya da Fi 14 Şaban sene 1284 tarihinde çekilen bir telgrafla durumdan haber verilmişti.⁴¹⁵

Telgraf hattı döşenen hem Rumeli’de hem de Anadolu coğrafyasında birçok yerde olduğu gibi telgraf telleri hat güzergâhındaki yerleşim yerlerinde ağaçtan yapılmış direkler ve evlerin çatısına çakılmış olan kancalar vasıtasıyla döşenmişti.⁴¹⁶

1876 senesine gelindiğinde Ankara merkez ile yakın çevresinde Ayaş, Beypazarı ve Nallıhan’da birer tane telgraf merkezi vardı. Nefs-i Ankara’da bulunan telgrafhanede Müdür Zühdü Bey’in başkanlığında 14 memur çalışmakta idi. Ayaş’ta 4, Beypazarı’nı da 5 ve Nallıhan’da da 3 memur bulunmakta idi.⁴¹⁷

Vilayete ilk telgraf hattının döşendiği tarihten 1892 senesine gelindiğinde Ankara ve çevresinde 2.880 km uzunluğunda telgraf hattı çekilmişti. 1891-1907 yılları arasında Ankara postanesinden Türkçe ve resmi olarak 30.300, Türkçe ve resmi olmayan-ücretli olarak 15.216, yabancı ülkelere ücretli olarak giden 1.644,

⁴¹⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, ss. 297-299;

⁴¹⁵ BOA.BEOAYN_d_0804, ss. 5-52, Evrak No: 2538; BOA.BEOAYN_d_0804, s. 55, Evrak No: 3015.

⁴¹⁶ Başaran, *a.g.e.*, s. 80.

⁴¹⁷ Bkz. *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 5, Sene 1293, s. 94; Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 204; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 177;

Türkçe ve ücretli-cevaplı olarak 1.488 telgraf gönderilmiştir. Buna mukabil Ankara'ya Türkçe ve resmi olarak 33.936, Türkçe ve resmi olmayan-ücretli olarak 16.140, yabancı ülkelere ücretli olarak giden 1.992, Türkçe ve ücretli-cevaplı olarak 864 tane telgraf gelmiştir. Telgrafın dönemin şartlarına göre biraz pahalı bir haberleşme aracı olmasından dolayı telgraf ile haberleşme daha çok devletin yaptığı resmi yazışmalarda, tüccarların haberleşmesinde ve bölge halkı tarafından da acil durumlarda kullanılmasına neden olmuştur.⁴¹⁸

9. EĞİTİM

Tanzimat Fermanı'nda eğitim ile ilgili herhangi bir düzenlemenin olmaması üzerine Sultan Abdülmecid, eğitim alanında hemen bir düzenlemeye gidilmesi ile ilgili yayınladığı bir ferman üzerine Meclis-i Maarif-i Muvakkat oluşturulmuştu. Bu meclisin çalışmaları üzerine eğitim ile ilgilenmesi için 1846 senesinde Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur.

1856 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında önemli gelişmelerin yaşanmaya başlamıştı. Islahat fermanı ile eğitim alanında da yenileşmeye gidilmiş, Osmanlı tebaası olarak tanınan bütün dini cemaatlerin kendi okullarını kurma hakkı tanınmış olması Gayrimüslimler açısından önemli bir aşamaydı.⁴¹⁹ Bu dönemde Rum, Ermeni okullarının hızla açılması karşısında merkez, Mekatib-i Umumiye'nin yetersiz kalmasından dolayı, hem maarif sisteminin

⁴¹⁸ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 204.

⁴¹⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1909) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul 2015, s. 67.

gelişmesini desteklemek hem de eğitimin kontrolünü daha iyi yapabilmek amacıyla 1857 senesinde Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasını sağlamıştı.⁴²⁰

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hem merkezde hem de taşrada eğitimin düzene girmesi ilköğretimin de medresenin etkisi altından çıkarılması hedeflenmişti.⁴²¹ Ayrıca Müslüman, Gayrimüslimlerin ve ecnebi okullarının hukuki yönden ortak bir nizamnamede idare edilmesi ve Gayrimüslim cemaatlere yönelik devlet okulları açılması sağlanarak söz konusu cemaatlerin Osmanlılık politikası kapsamında düşünülmüştü.⁴²² 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nde eğitime kaynak ayrılmış ve eğitim ile ilgili her konuda giderler için belirli kaynak tahsil edilmişti.⁴²³ 1872'de Maarif Nezareti eğitimin mali boyutunu düzenlemek için yeniden bir düzenlemeye gitmişti.⁴²⁴ İşte Ankara'da eğitimin finansmanı da söz konusu olan yerel kaynaklardı. Ankara'da

⁴²⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988, ss. 15-16; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, ss. 67, 123-126, 215.

⁴²¹ Maârifî Umûmiye Nizamnâmesi ve önemi için bkz. Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Ankara 2013, ss. 72-75; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşu Ve Dönüşümü*, Ankara 1999, ss. 67-73.

⁴²² Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, ss. 116, 118-123.; Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *TANZİMAT Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2011, ss. 701-706.

⁴²³ Bkz. Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, (Yayına Haz. Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001, ss. 438-439.

⁴²⁴ Eğitimin mali kaynakları ve II. Meşrutiyetin ilanına kadar eğitim alanında yapılan düzenlemeleri ile ilgili olarak bkz. Mustafa Gündüz, *Maariftten Eğitime Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, Ankara 2016, ss. 186-194.

Mekteb-i İdadi'nin inşaatı ve diğer masraflarının yerel kaynaklardan karşılanmaya çalışılmasının yanı sıra vilayete bu konuda devlet hazinesinden de yardım gelmişti.⁴²⁵

Taşra'da devlet okullarının açılması 1850'li yıllarda başlamıştı. 1880'lere kadar askeri okullar ve medreseleri saymazsak vilayetlerde kurulmuş olan en yüksek eğitim kurumları Rüşdiyeler olmuştu.⁴²⁶ Edirne, Bursa, Bosna'da açılan Rüşdiyelerden sonra 1853 senesinde Meclis-i Maarif, Rumeli'de ve Anadolu'da toplam 25 yerde Rüşdiyelerin açılmasını istemişti.⁴²⁷

Tanzimat döneminde açılmaya başlanan Rüşdiyelere 1867 senesine kadar sadece Müslüman öğrenciler alınırken bu tarihten itibaren Gayrimüslimlerinde Türkçe imtihana girmek şartı ile kayıtları yapılmaya başlanmıştı.⁴²⁸

1846 senesinden itibaren açılmaya başlanan erkek Rüşdiyelerden sonra 1859'da kız Rüşdiyeleri, 1875'te de askeri Rüşdiyeler eğitime başlamıştı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar ortaöğretimin ilk aşamasını oluşturan Rüşdiyelerin sayısı 1.328 adetti. İmparatorluk genelinde 536 resmi yani Müslüman, 692'si Gayrimüslim ve 100 adette yabancıların açtığı Rüşdiye vardı.

Kırım Savaşı'ndan sonra başlamış olan Kafkas Türklerinin kitlesel göçü sonrasında muhacirlerin Osmanlı'ya adapte olmasını sağlamak amacıyla Bab-ı Ali, muhacir komisyonunun iskân politikasına göre yerleştirilen grupların eğitimi için

⁴²⁵ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 66, Evrak No: 32.

⁴²⁶ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 94; Mekteb-i Rüşdiye için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2014, s. 166.

⁴²⁷ Anadolu'da açılacak yerlerde Ankara'da bulunmaktadır. Bkz. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 97.

⁴²⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 93; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara 2015, s. 2.

önce mahalle mektepleri açılması için gerekli olan maddi desteği vermişti. Böylece muhacirlerin devlete olan bağlılıklarının güçlenmesi sağlanmış olacaktı.⁴²⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulanabilmesi için Maarif-i Umumiye Nezareti'nin taşrada Vilayet Maarif Meclislerinin kurulması kararlaştırılmıştı.⁴³⁰ Bu meclislerin 1880'lere kadar taşrada düzenli bir şekilde uygulandığı söylenemez.⁴³¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk İdadi Okulu İstanbul'da 1872'de açılmış olup, taşrada İdadilerin açılması ise Abdülhamid döneminde başlamıştı. Kanun-i Esasi'nin ilanıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda kızların eğitimi konusunda ciddi adımlar atılarak kız ve erkek çocukların eşit eğitim hakkı verilmişti.⁴³² 1885'ten sonra Anadolu'nun birçok yerinde açılmaya başlanan İdadi okul Ankara'da da bu dönemde açılmıştı.⁴³³

Ankara Vilayeti genelinde 1894-1895 yıllarında eski usul eğitim veren 1.695 ve yeni usul eğitim veren 397 olmak üzere toplamda 2.092 mekteb-i ibtidaî (ilkokul) bulunmaktadır. 1898 senesinde Ankara Vilayeti'nde 53 medrese, 1899'da 52 medrese ve 1900 senesinde de 55 medrese vardı.⁴³⁴

⁴²⁹ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 107.

⁴³⁰ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 127.

⁴³¹ Örneğin Ankara vilayet merkezinde 1876 senesinde maarif meclisi yok iken vilayet sancakları olan Sivrihisar ve Kırşehir'nde maarif komisyonları vardı. Bkz. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, ss. 129, 131-132.

⁴³² Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara 2013, s. 24.

⁴³³ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 158; Maarif müdürü Ankara'da açılması istenen Mekteb-i İdadi'nin masrafları için ayrılan para miktarının azlığı nedeniyle bu sene livalar maarif varidatının Ankara'ya gönderilmesi istemiştir. Bkz. BOA., MF.MKT., 98/41

⁴³⁴ Medreseler ve müderrisleri için bkz. Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, ss. 209-210.

Tanzimat döneminden itibaren açılmaya başlayan Rüşdiyeler gibi merkez İstanbul olmak üzere imparatorluk sınırları dâhilinde açılan devlet okullarının ve mahalle okullarının ıslahı için düzenli bir gelire ihtiyaç vardı.

Tablo 15: H. 1288 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti’nde Rüşdiye Mektebi

H.1288/M. 1871⁴³⁵

Dâhil-i Vilâyetde Bulunan Rüşdiye Mektebi			
Mevâki’ Ankara	Mu’allim-i Evvel İbrahim Muti’ Efendi	Mu’allim-i Sâni Mustafa	Aded-i Şâkirdân 120
Ayaş	Ali Hıfzı Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	33
Seferihisar		Ali Efendi	22
Beypazarı	Müderri Halil Efendi	Hacı Mehmed Efendi	64
Yozgad	İsa Ruhi Efendi		110
Çorum	Mehmed Ali Efendi	Osman Efendi	83
Kayseriyye	Ali Hazari Efendi	Hâfız Efendi	
Talas	Müderri Ahmed Sa’id Efendi		

1288 tarihli vilayet salnamesine bakıldığında Ankara merkez Rüşdiye Mektebi’nde 120 öğrencinin bulunduğunu, kazalarında ise toplam 312 öğrencinin var olduğunu öğrenmekteyiz. 1873 yılına gelindiğinde Ankara merkez Rüşdiye Mektebi’nde 106 öğrencinin bulunduğunu ve bu sayının 1874, 1876 senelerinde aynı kaldığını bilmekteyiz.⁴³⁶

1873 ve 1880’lerde görülen kıtlık ve Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imparatorluğun mali krize girmesi okul inşaatı, öğretmenlerin ücretlerinin ödenmesini zorlaştırmıştı. 1884 senesine gelindiğinde eğitimin hem yaygınlaşması hem de masrafların karşılanabilmesi için Sadrazam Said Paşa’nın desteği ile

⁴³⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 1, Sene 1288, s. 74.

⁴³⁶ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 3, Sene 1290, s. 91; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 4, Sene 1291, s. 98; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 5, Sene 1293, s. 105.

“Maarif-i Hisse-i İanesi Vergisi” kabul edilerek mali sorunları çözmek amacıyla harekete geçilmişti.⁴³⁷ Eğitim konusundaki maddi desteği taşrada özellikle Rusya’dan göç eden fakat İmparatorluğa uyum sağlayamayan muhacirlerin olduğu yerlerde ve misyonerlerin yoğun faaliyette olduğu sınır ve aşiret bölgelerindeki okullara vermişti.⁴³⁸

1876 senesinde Ankara’da merkez tarafından yaptırılması uygun görünen İnas Rüşdiyesi ve kütüphane binası için Ankara ve yakın çevresinden kurban derilerinin toplattırıldığı ama onun satışından elde edilen gelirin yeterli olmadığından dolayı noksan olan 32750 guruşun vilayet menafî sandığından karşılanması sağlanmıştı. Ayrıca hazırlanan bir defterde görev yapacak olan muallimlerim isim, unvan ve maaşları belirtilmişti.⁴³⁹

Ankara mekteb-i idasi için her sene okulun ve öğrencilerin gıda, gaz, iskarpin, kundura ve mest gibi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla gazetede ilan verilirdi. Söz konusu ilan tarihinden itibaren okulun ihtiyaçlarını kimin ya da kimlerin hangi ücretle karşılayacaklarının belirlenmesi için meclis-i idare-i vilayete başvurular yapılırdı.⁴⁴⁰

Ankara’nın merkez kazasında bulunan İdadî Vali Sırrı Paşa’nın katkılarıyla 1887 senesinde açılmıştır.⁴⁴¹ Ankara Vilayeti genelinde 1900’lü yıllara kadar yabancı Rüşdiye yoktu. Ankara Sancağı’na bağlı kazalarda 6 adet erkek ve 1 adette

⁴³⁷ Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 186.

⁴³⁸ Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 199;

⁴³⁹ BOA.BEOAYN_d_0805, s. 153, Evrak No: 587.

⁴⁴⁰ İlanı konu olan ihtiyaç listesi için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1089, Fi 5 Cemaziyelevvel Sene 1314 Fi 30 Eylül Sene 1312.

⁴⁴¹ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 211.

kız Rüşdiyesi, Çorum Sancağı'na bağlı kazalarda 1 adet kız ve 4 adet erkek Rüşdiyesi, Kayseri Sancağı'na bağlı kazalarda 2 adet erkek Rüşdiyesi, Yozgat Sancağı'na bağlı kazalarda 1 adet erkek Rüşdiyesi ve son olarak da Kırşehir Sancağı'na bağlı kazalarda 4 adet erkek ve 1 adette kız Rüşdiyesi mevcuttu.⁴⁴²

Hükümetin daha çok taşraya yönelik olan eğitimdeki tutumu II. Abdülhamid'in 1890'lı yıllardaki politikası gereğince devlet genelinde yaşayan alevi halkın sünnileştirilmek istenmesine Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Ankara'da da karşılaşıyoruz. Vilayetin Mihalıççık Kazası halkını sünnileştirmek için buraya merkez tarafında dönem şartlarına göre yüksek bir maaşla Rüşdiye okuluna 5 Müslüman öğretmen atanmıştı.⁴⁴³ 1891 senesinde Ankara'da II. Abdülhamid'e izafeten 'Hamidiye' olarak anılan Medres-i Hamidiye'de eğitim anlayışı bakımından yeni usuldü. Söz konusu okulun yapımı için belediyeye ait olan hayvan rüsumu devredilmiştir.⁴⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin özellikle Niş, Sofya ve Rusçuk'taki ıslahhanelerin açılması ve olumlu gelişmeler alınmasıyla birlikte 1868 senesinden itibaren devletin birçok yerinde ıslahhaneler açılmaya başlanmıştı.⁴⁴⁵ Açılan ıslahhanelerde çocuklar

⁴⁴² Ankara Vilayeti genelindeki Rüşdiyeler için bkz. Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri*, ss. 108-110.

⁴⁴³ Bkz. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, ss. 275, 337; II. Abdülhamit'in eğitimdeki politikası için bkz. Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, ss.78-87.

⁴⁴⁴ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁴⁵ Islahhaneler ile ilgili genel bilgiler için bkz. Bekir Koç, "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, Gaziantep 2007, ss. 112-127; Bekir Koç, "Osmanlı Modernizasyonuna İlişkin Bazı Gözlemler, Sanayileşme Çabaları ve Islahhaneler", *Toplumsal Tarih*, S. 176, Ağustos 2008, ss.56-64; Cemil Öztürk, "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhaneler", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, TTK, Ankara

arasında ayırım gözetilmeden okuma-yazma, dericilik, demircilik gibi birçok alanda eğitim verilerek devletin sanayi alanında çalışacak eğitilmiş gücü oluşturulmak istenmiştir. İstanbul’da Mithat Paşa tarafından sanayi mektebinin açılmasından sonra (1868), taşrada da sanayi mekteplerinin açılmasına konusunda çalışmalar başlatılmıştır.⁴⁴⁶ Bu doğrultta taşrada birçok yerde ıslahhaneler açılmıştır.

H. 1289/M. 1872 tarihli Vilayet Salnamesinde Ankara Vilayeti merkezinde ıslahhane müdürü ve idare reisinin görevli bulunduğu bilinmektedir.⁴⁴⁷ Ankara’daki ıslahhane, H. 1293/M.1876 senesine gelindiğinde Ankara Sanayi Mektebi olarak kayıtlara geçmiştir. Vilayet salnamesinde terzi, kaliçe, litoğraf, kunduracı ustaları ve öğrencilerinin olduğunu anlamaktayız.⁴⁴⁸ 1870-1900 yılları arası Ankara Sanayi Mektebi’nin faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

1900 senesinden itibaren okulun adı ‘Hamidi Sanayi Mektebi’ olarak değiştirilmiştir. Okulun masraflarının karşılanması için vilayet idarecileri vilayet

1995; Bayram Kodaman, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Sanayi Mektepleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri 11-13 Temmuz 1977, Ankara 1980, ss. 287-295.

⁴⁴⁶ Islahhanelerden Sanayi Mekteplerine geçiş için bkz. Özkan Keskin, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Y. 14, S. 20, Çanakkale 2016, ss. 67-71; Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi-İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul 2012; Erdoğan Keleş, “II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları”, *History Studies*, Volume 5, Issue 2, 2013, ss. 199-239.

⁴⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 2, Sene 1289, s.30; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 42..

⁴⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 5, Sene 1293, s.60; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 164.

matbaa gelirlerinden bağış dışında büyük ve küçükbaş hayvanlardan alınan zebhiyye resmine zam yapılarak okula verilmesini kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁹

Tablo 16: H. 1325 Salnamesine Göre Hamidî Sanâyi’ Mektebi

H.1325/M. 1907⁴⁵⁰

Hamidî Sanâyi’ Mektebi	
Nâzır Zât-ı Sâmi-i Vilâyet-penâhî	
Nâzır Mu’âvini Sa’di Bey	
Komisyon Hey’eti	
Re’is Şeyh Tayyib Efendi A’zâ Evkâf Muhâsebecisi İsmail Hakkı Bey “ Matba’a Müdürü Sa’di Bey	A’zâ Müdür-i Mekteb Râ’if Efendi “ Müdür Mu’âvini Ahmed Efendi
Hey’et-i İdâre ve Mu’allimîn	
Müdür Râ’if Efendi	Mu’âvin ve İ’mâlât Me’mûru Ahmed Efendi
Mu’allim Mektûbî Mu’âvini Münir Efendi Mu’allim Nâzır Mu’âvini Sa’di Bey	Tarih-i İslâm, İlm-i Ahlak Makine, Cebir, Hendese, Hesâb, Usûl-ı Defterî, İlm-i Eşyâ, Coğrafyâ-yı Osmanî ve Umûmî
Mu’allim ve Mu’âvin-i Sâni Ali Efendi Mu’allim ve Mu’âvin-i Sâlis Sâlih Efendi	Hesâb, Hendese, İlm-i Eşyâ, Coğrafya Ulûm-i Diniye, Kur’an-ı Kerim, Ma’a Tecvid, Arabî, Fârisî
Mu’allim Mektûbî Sermüsevvidi Haydar Efendi “ Süleyman Efendi Resim	Türkçe Kıra’at ve Kitâbet, Hüsn-i Hatt Sâdık Efendi Fransızca
Me’mûrîn ve Müstahdimîn-i Sâ’ire	
İmam Sâlih Efendi Vekilharc İsmail Sandık Emîni Sa’dullah	Sandık Kâtibi Es’ad Efendi Sermubassır Süleyman Mubassır Mahmud
Mevcûd San’atlar	
Mürettiblik, Marangozluk, Nessâclık, Kunduracılık, Arabacılık Mevcûd Talebe 100 Nefer	

⁴⁴⁹ Bekir Koç, “İslahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 20, Ankara 2006, ss.185-196; Keskin, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, ss. 71, 72-73, 76.

⁴⁵⁰ *Salname-i Vilâyet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 74.

1907 senesi Hamidî Sanâyi' Mektebi'nde müdür, müdür yardımcısı, 6 öğretmen görev yaptığı ve öğretmenlerin ders sayısının fazla olduğu görülmektedir. 100 öğrenci bulunan Sanayi Mektebi'nde mürettiblik, marangozluk, nessâclık, kunduracılık ve arabacılık alanlarında da sanat eğitimi verilmiştir. Okuldaki diğer görevliler baktığımızda memur sayısında önceki yıllara göre artış olmuştur.

Tablo 17: 1307 Salnamesine Göre Mekteb-i İdâdî-i Mülkî

H.1307/M. 1891⁴⁵¹

Mekteb-i İdâdî-i Mülkî

Arabî ve Farisî ve Lisân-ı Osmanî Mu'allimi Rık'a Mu'allimi Hendese ve Coğrafya Mu'allimi Resim Mu'allimi Mubassır Serhademe	Hacı İbrahim Efendi Kâsım Nuri Efendi <i>Sâlise 4 O</i> Süreyya Efendi " Mehmed Ali Efendi <i>Mülâzım</i> Süleyman Efendi Mehmed Mes'ûd Efendi
---	---

1891 tarihli vilayet salnamesine bakıldığında Mekteb-i idâdî-i Mülkî'de 4 öğretmen, 1 mübaşir ve 1 hademenin görev yaptığı görülmekle birlikte öğrenciler ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ankara Mekteb-i İdadî'de 1896-97 senelerine gelindiğinde toplamda 64 öğrenci olmak üzere 23 gündüzlü Müslüman, 20 Gayrimüslim öğrenci varken, yatılı ve ücretli olarak 9 Müslüman, 1 Gayrimüslim öğrenci, ücretsiz olarak da 10 Müslüman, 1 Gayrimüslim öğrenci vardı.⁴⁵²

⁴⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11 Mükerrer, Sene 1307, ss. 122-123.

⁴⁵² Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 211.

Tablo 18: H. 1318 Salnamesine Göre Mekteb-i İdâdi Hey'et-i İdâre ve Ta'limiyesi

H.1318/M. 1900⁴⁵³

Mekteb-i İdâdi Hey'et-i İdâre ve Ta'limiyesi	
Müdür Süleyman Bey Mu'âvin-i Sâni Re'fet Efendi	Mu'âvin-i Evvel Muharrem Efendi Mu'âvin-i Sâlis Ömer Fevzi Efendi
Kavânîn Mu'allimi Fransızca, Kimya, Kozmoğrafya, Ahlâk Türkçe Mu'allimi Mevâlid, Ma'lûmât-ı Nâfi'a, Hendese, Makine Mu'allimi Usûl-i Defterî, Kitâbet-i Resmiye, Târih Mu'allimi Hikmet-i Tabi'iyeye, Cebir, Müsellesât, Fransızca Mu'allimi Farişi, Türkçe, Arabî Mu'allimi Coğrafya, Hesâb, Edebiyat Mu'allimi Akâ'id, Arabî Mu'allimi Hüsni Hatt Mu'allimi Resim Mu'allimi Ermenice Mu'allimi	Kemal Bey Süleyman Efendi Muharrem Efendi Re'fet Efendi Ömer Fevzi Efendi Şefik Efendi Hacı İbrahim Efendi Şâkir Efendi İsmail Efendi Kâsım Efendi Hüsnü Efendi 5 M Yunan Muhârebe Madalyası Feyzi Efendi

1318 tarihli vilayet salnamesine göre Mekteb-i İdâdi Hey'et-i İdâre ve Ta'limiyesi'nde 1 müdür, 3 müdür yardımcısı ve 13 öğretmenin görevliği olduğu anlaşılmaktadır. Des çeşitliliğinin fazla olması oldukça dikkat çekmektedir.

Tablo 19: H. 1318 Salnamesine Göre Dârü'l-Mu'allimîn, İnâs Mekteb-i Rüşdisi ve Mekteb-i Hamidiye'deki Görevliler

H.1318/M. 1900⁴⁵⁴

Dârü'l-Mu'allimîn	İnâs Mekteb-i Rüşdisi
Mu'allim Râşid Efendi Hademe Abdullah Ağa Talebe Nefer 12	Mu'allime-i Evvel Münhal Nakış Mu'allimesi Sa'ide Hanım Hademe Ali Ağa
Mekteb-i Hamidiye	
İbtidâ'i Zükûr	İbtidâ'i Zükûr

⁴⁵³ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, s. 91.

⁴⁵⁴ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, s. 94.

Muallim-i Evvel Mehmed Efendi “ Sâni Feyzullah Efendi “ Sâlis Ahmed Efendi Rık’a Mu’allimi Ahmed Münir Efendi Hesâb Mu’allimi Ahmed Efendi Coğrafya Mu’allimi Halil Efendi Hademe Sâlih Efendi	Mu’allim-i Evvel Ahmed Efendi “ Sâni Mustafa “ “ Sâlis Abdülkadir “ Rık’a Mu’allimi Haydar Efendi Hesâb Mu’allimi Ahmed “ Coğrafya “ Halil “
İnâs	İnâs
Mu’allime-i Evvel Ganime Nâdire Hanım Hademe Ali Ağa	Mu’allime Ganime Hanım Hademe Fatma “

1900 senesinde Ankara vilayet merkezinde Dârü’l-Mu’allim’de 1 öğretmen ve 1 hizmetli ve 12 öğrencisi bulunduğunu ayrıca İnâs/Kadın Mekteb-i Rüşdisi’nde 2 öğretmen ve 1 hizmetlinin görevli olduğunu bilmekteyiz. Yine aynı senede Mekteb-i Hamidiye’de zükur ve inâs bölümlerinde toplamda 12 öğretmen ve 3 hizmetlinin görev yaptığını öğrenmekteyiz.

Ankara’da görev yapan valilerle birlikte mevcut okulların eğitim anlayışı da şekillenmiştir. 1907 senesine gelindiğinde Ankara’da eğitim kurumu olarak 1 Mekteb-i İdadî-i Mülki, 1 Hamidi Mekteb-i Sanayii, 1 Darülmuallimin, 1 Mekteb-i Hamidî, 65 sıbyan mektebi ve yarıca Gayrimüslim çocukları için yine kendi cemaatleri tarafından açılmış 8 mektep vardı.⁴⁵⁵

Ankara Vilayeti dâhilinde 1900’lü yılların başında Rum (3) ve Ermeni (2) mektepleri de vardı. Ankara Sancağı’ndaki gayrimüslim mektepler toplamında 824 öğrenci olup bunların 185’i Rum Rüşdiyelerinde ki erkek ve 239’u da kız öğrenci olup, 400 erkek öğrencide Ermeni Rüşdiyelerinde eğitim görmekteydi.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Suavi Aydın vd., *a.g.e.*, s. 212.

⁴⁵⁶ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri*, s. 111;

1900'lü yıllarda Ankara'nın nüfusunun yaklaşık olarak 850 bin olduğu düşünülürse vilayet genelinde de 5 gayrimüslim Rüşdiyesinde 1.094 (712-E/382-K) öğrenci, ve 20 Müslüman Rüşdiyesinde de 913 (831-E/82-K) öğrenci eğitim görmektedir.⁴⁵⁷

10. ANKARA VİLAYET MATBAASI ve VİLAYET GAZETESİ

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nin 9. maddesi gereğince ilk önce Tuna Vilayeti'nde açılan ve daha sonra Ankara'nın da bulunduğu hemen tüm vilayet merkezlerinde yaygınlaştırılan matbaa, valilik özel kalem müdürü olan Mektubi Efendi'nin sorumluluğunda faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁵⁸ Matbaa vilayet resmi evrakı ile yılda bir defa çıkarılan Vilayet Salnamesi dışında, dışarıdan ücreti mukabili getirilen dini veya edebi eserlerin basımını da gerçekleştirmektedir.⁴⁵⁹ H. 1287/M. 1870-71 yıllarında faaliyete geçirildiği anlaşılan vilayet matbaasının önemli uğraşlarından biri de, 1872 senesinde yayımlamaya başlanan Ankara Vilayet Gazetesi'dir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri*, ss. 210-212.;

⁴⁵⁸ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, ss. 51-67, 69-99.

⁴⁵⁹ Murat Tuğluca, *Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 7.

⁴⁶⁰ “*Vilâyet matba'ası seksen yedi târihinde te'sîs ve küşâd olunmuştur. Târih-i mezkûrdan i'tibâren vilâyet nâmına mensûb olmak üzere ihdâs olunub tevfiikihi te'âlâ el-yevm neşr idilmekte bulunan resmi gazete dest-gâh ârâ-yı intişâr olmaya başlamıştır.*” Bkz. *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11 Mükerrer, Sene 1307, s. 108.

Tablo 20: H. 1290/M.1873 Vilayet Matbaası Personeli

H. 1290/M. 1873⁴⁶¹ Yılı Vilayet Matbaası Personeli

Vilâyet Matba'a İdâresi
Müdür Ahmed Efendi
Muharrir Muhammed Yâver Efendi Sâlise
Musahhih Hüseyin Efendi
Mürettib Nuri Efendi
Diğeri Hasan Efendi
Litoğraf Me'mûru Ömer Ağa
Diğeri Rıza Efendi
Refiki Hacı Mehmed Ağa
Diğeri Mehmed Ağa
Anbarcı Tâhir Efendi
Müvezzi Hayrullah Efendi
Şâkird Mes'ud Efendi
Diğeri Mehmed Efendi
Diğeri Seyyid Muhammed Efendi

Diğer vilayet matbaalarında olduğu gibi İstanbul'dan gönderilen matbaa makinesi, hurufat ve birkaç dizgi ustası ile basım işlerine başlayan matbaaya, daha sonraki yıllarda birçok personel istihdam edilmiş ve saatte 1.200 sayfa basabilecek yeni baskı makineleri satın alınmıştır. 1880'li yılların sonlarına gelindiğinde matbaa yıllık 1.900 lira kâra geçmişti. Elde edilen kârla Ankara'daki Dârü'l-Muallimîn'in yanı sıra erkek ve kızlara mahsus iki rüştiye mektebi ile bir iptidaiye mektebinin inşa masrafları karşılanmıştı. Vilayet ıslahhanesinin yapımını da üstlenmiş olan matbaa

⁴⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 3, Sene 1290, s. 43.

idaresi sözü edilen eğitim kurumlarının faaliyetlerini sürdürecektir masrafları da karşılayacak durumdaydı.⁴⁶²

Genellikle dört sayfa olarak ve çarşambaları yayınlanan vilayet gazetesi, Ankara, Kayseri, Yozgat, Çankırı ve Kırşehir sancak ve kazalarına dağıtılmaktaydı. Gazetenin taşrada dağıtılması için öncelikle memurlar abone edilmişti. Sancak ve kazalara dağıtılan gazetelerde yerli halk için adli, idari ve mali konulardan haberler içermesi bakımından oldukça önem arz etmekteydi.

Ankara adını taşıyan gazete 4 sayfadan oluşmaktaydı. İlk yıllarda senelik abonelik bedeli 50 kuruş, 6 aylık bedeli 30 kuruş olup bir nüshası da 50 paradır. Sonraki yıllarda 19 kuruş hesabıyla seneliği 38, 6 aylığı 25 kuruş, bir nüshası 30 para olmuştur. Merkez vilayetten başka diğer mahaller için 12,5 kuruş posta ücreti alınmaktaydı. Müşteri olmak isteyenler merkez vilayette matbaaya, sancaklarda tahrirat müdürlerine, kazalarda tahrirat kâtiplerine müracaat bulunuyordu. Her çeşit ilanda her bir satır için ilk defa da 3 kuruş alınmakla birlikte sonraki ilanlarda pazarlık yapılabilmekteydi.⁴⁶³

⁴⁶² “Mezkûr gazete beher hafta çeharşenbe günleri neşr ve ihrâc olunmaktadır. Matba’a-yı vilâyetin vâridât-ı seneviyesi hiçbir vakit 25 ilâ 30 bin guruşu tecâvüz idememiş iken sâye-i terakkî-vâye-i hazret-i pâdişâhîde çend senedenberü icrâ olunan ıslâhât ve idârece hâsıl olan intizâmât semeresi olmak üzere ahiren Avrupadan sâ’atde bin iki yüz varak tab’ ider mükemmel bir makine ile Dersa’âdetden icâb iden hurûfât ve sâ’ir lâzım gelen edevât celb idildiği gibi matba’anın vâridât-ı seneviyesi de bugün bin dokuz yüz liraya vâsıl olmuş vâridât-ı mezkûrenin fazlasından nâm-ı şevket-ittisâm-ı cenâb-ı hilâfet-penâhiye nisbetle şeref-yâb bir dârü’l-mu’allimîn ile zükûr ve inâsa mahsûs iki mekteb-i rüşdî ve gâyet muntazam bir numûne-i ibtidâiye mektebi küşâd olunarak bunların masarif-i umûmiyesi muntazaman tesviye ve ifâ idilmekde bulunmuşdur. Karîben bir ıslahhâne küşâdı dahi mutasavverdir.”

⁴⁶³ Ankara Vilayet Gazetesi, N. 989, Fi 12 Rebiülevvel Sene 1312 Fi 13 Ağustos Sene 310, Fi 12 Eylül Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 131.

Gazetenin sütun sayıları yıllara göre farklılık göstermiştir. İlk yıllarda sütun sayısı 3 iken sonra 4'e çıkmış, sonra tekrar 3'e düşmüştür.⁴⁶⁴ Gazete ilk yıllarında Çarşamba neşredilip dağıtılırken dağıtımda yaşanan gecikmelerden dolayı Pazartesi günü neşredilmeye başlanmıştır.⁴⁶⁵ İlk sayılarında Mevad-ı Hususiye ve Mevad-ı Umumiye başlıklarından oluşan gazeteye daha sonra ilan, vukuat jurnal, tahrirat bölümleri ve mahkeme ilanları ilave edilmiştir. Sürekli biçim değiştiren resmi, gayri resmi ve ilan başlıklarından oluşan gazete son olarak kısım-ı resmi, kısım-ı gayr-i resmi ve ilan olmak üzere 3 ana başlık ve onların da alt başlıklarıyla basılmıştır. Bu ana başlıklar da ele alınan konular vilayetin tamamıyla ilgili her türlü konuyu işlemiştir.⁴⁶⁶ Gazetenin neşredilmesinden itibaren vilayetin sancak ve kazalarına dağıtımında yaşanan gecikmeler şikâyetlere sebep olmuştur. Gazetenin dağıtımında yaşanan aksaklıklar bu işle görevli olan kişiler ile ilgili işlem yapılmasını gündeme getirmiş ve bu durumda gazetede de yer almıştır.⁴⁶⁷

H. 1293, 1295, 1299, 1300 ve 1307 senelerinde vilayet matbaasında müdür, muavin, gazete muharriri, litoğrafyacı, destgâhcı, merdânaci, tezkire memuru, hesap

⁴⁶⁴ Ankara Vilayet Gazetesi'nin boyutları, sayfa düzeni ve gazete ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tuğluca, *a.g.t.*, ss. 9-23.

⁴⁶⁵ “Şehrimizden livalara çıkarılmakda olan postalar çaharşanba günleri ihraç edilmekte olması ve gazetemizin dahi yine o günlerde neşr olunması cihetle bazı defa postaya yetiştirilememekte olduğundan badema gazetemizin Pazartesi günleri tab' ve neşrine karar verilmiş ve bugünden itibaren o yolda neşriyata mübaşeret olunmuştur.” Bkz. Ankara Vilayet Gazetesi, N. 994, Fi 23 Rebiülahir sene 1312 Fi 10 Teşrinievvel sene 1310 Fi 22 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-i Hızır 171.

⁴⁶⁶ Kısım-ı resmi kısmı kendi arasında vukuat-ı vilayet-evamir ve tevcihat; kısım-ı gayr-i resimde müstehbirât-muktebesât ve mütenevvia ve ilan bölümünde de farklı mahkemelerden gelen ilanlar alt başlık halinde yayınlanmıştır. Ele alınan konu başlıkları için bkz. Tuğluca, *a.g.t.*, ss. 13-14.

⁴⁶⁷ Bkz. Ankara Vilayet Gazetesi, N. 600, 20 Teşrinievvel 1300.

kâtibi memurlar bulunmaktaydı.⁴⁶⁸ H. 1318 tarihli vilayet salnamesinden edinilen bilgilere göre, vilayet matbaası, litoğrafya, hurufat olmak üzere farklı bölümlere ayrılmıştı.⁴⁶⁹ H. 1325 tarihli vilayet salnamesinde litoğraf kalkmış yerine tipograf bölümü gelmişti.⁴⁷⁰

11. TARIM VE HAYVANCILIK

XIX. yüzyıl ortalarına kadar tarım arazisi yönünden zengin olan Ankara'da ulaşım zorlukları nedeniyle tarım fazla gelişmemişti. Geniş tarım arazilerinin olması ve nüfusun büyük bölümünün tarım ve hayvancılıkla uğraşmasına rağmen ekilebilen arazi toplam toprakların 1/7'si kadardı.⁴⁷¹

Anadolu'da taşıma işlemleri, maliyeti çok olan deve ve atlarla yapıyordu. Ağırılığı fazla olan buğday ve arpa gibi ürünlerin hayvanlarla farklı bölgelere taşınması halinde ürünlerin satışından elde edilen kazanç nakliye ücretini ancak karşılayabiliyordu.⁴⁷²

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi Ankara'da da tarımsal verimliliği artırmak için çalışmalar Tanzimat'ın ilanından sonra başlamıştı. 1838'de

⁴⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 5, Sene 1293, s. 60; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 7, Sene 1295, s. 60; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 10, Sene 1299, s. 100; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1300, s. 65; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1307, s. 107; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, s. 136.

⁴⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, s. 88; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 14, Sene 1320, s. 76.

⁴⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, s.70.

⁴⁷¹ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s.198; Ankara ve yakın çevresinde taşıma imkânlarının yetersizliği nedeniyle tarıma uygun toprakların sadece % 20'si ekilebilmekteydi. Bkz. Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, ss. 78-79.

⁴⁷² Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 80.

Ziraat ve Sanayi Meclisi, 1843’de Umur-u Nafia 1843’te Ziraat Meclisi adıyla Maliye Nezareti’ne bağlanmıştı. Maliye Nezareti, tarımdaki sorunları yerinde incelemek üzere eyalet merkezlerine 3 kişiden oluşmuş olan İmar Meclis adı altında heyetler göndermişti. İşte Ankara’da bulunan bu heyetin araştırmaları sonucunda bölgenin hububat tarımına ve dut ağacı ekimine uygun olduğunu görmüş ve halkı toprakları bu şekilde değerlendirirlerse daha çok verim alabilecekleri doğrultusunda bilgilendirmişlerdi.⁴⁷³

Tablo 21: 1311 Salnamesine Göre Vilayetin Zira’iyesine Dair

H.1311/M. 1893⁴⁷⁴

Vilâyetin Mahsûlât-ı Zira’iyesine Dâ’ir 308 Senesine Mahsûs İstatistik Cedvelidir		
Ekilen Arâzi Mikdarı Dönüm	Alınan Mahsûlât Kile	Nev’-i Mahsûlât
2,600,000	11,584,000	Buğday
1,000,000	4,250,000	Arpa
125,000	500,000	Yulaf
200,000	800,000	Çavdar
25,000	200,000	Mısır
150,000	500,000	Darı
10,000	50,000	Kuş Yemi
50,000	2,160,000	Burçak
10,000	250,000	Fiy
20,000	75,000	Bakla
5,000	15,000	Kol
50,000	120,000	Mercimek
10,000	50,000	Fasulye
40,000	110,000	Nohud
	Kıyye	
100	20,000	Kettan
500	30,000	Susam
5[0]0	725,00	Haşhaş
34,500		Afyon
500	50,000	Pamuk
10,000	2,000,000	Pirinc
1,000	250,000	Patata

⁴⁷³ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara’ında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...”, s. 198.

⁴⁷⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 12, Sene 1311, s. 319.

Tablo 22: H. 1311 Salnamesine Göre Vilayetin Mahsûlâtı

H.1311/M. 1893⁴⁷⁵

Dönüm	Kıyye	Nev'-i Mahsûlât
1500	1,000,000	Soğan
250,000	25,000,000	Üzüm
	200,000	Palamut
	100,000	Cehri
	12,000,000	Muhtelif Yaş Meyve
	2,000,000	Muhtelif Kuru Meyve
	1000	İpek Böceği Kozası

H. 1311 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara Vilayeti'nde dönüm bakımından en çok ekilen tarım ürünlerine bakıldığında ilk sırasada buğdayın olduğu görülmektedir. Buğdaydan sonra arpa, çavdar, üzüm, darı ve yulaf dönüm başına ekimi en çok yapılan ürünlerdir. Dönüm başına alınan mahsulâta baktığımız zaman buğday, arpa, üzüm, çavdar, burçak, pirinç, patates, soğan ve mısırın oldukça yüksek miktarda verim alınan tarım ürünleri olduğu anlaşılmaktadır.

1845 ve 1873-74 yıllarında yaşanan kuraklık ve kıtlık neticesinde Ankara ve civarında hayvan sayısında büyük çaplı azalma yaşanmıştı. Özellikle Ankara'nın önemli bir unsuru olan tiftik keçisinin halk için besin kaynağı olarak tüketilmesi keçi sayısının azalmasına neden olmuştu. Tarımın yanı sıra hayvancılıkta da Ankara'da 1880 senesinden başlayarak bir takım tedbirler alınmaya başlanmıştı. 1888 senesinde tiftik keçisinin sayısının çoğalmasını sağlayarak tiftik üretiminin artırılması istenmiş bunun için tiftik keçisinden alınan vergi azaltılmıştı.⁴⁷⁶ Keçi sayısının artırılması için aynı yıl Ankara'da Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi açılmıştı. Çiftlikte tiftik keçisinin ıslah edilerek elverişli ortamı hakkında araştırmalar yapılmış, Çoban

⁴⁷⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, s. 320.

⁴⁷⁶ Vergi oranları için bkz. Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Ankara 1939, s. 63.

Mektebinde de keçinin nasıl yetiştirilmesi gerektiği, nasıl tedavi edileceği öğretilmeye çalışılmıştı. Yapılan bu düzenleme ile tiftik pazarını ele geçiren yabancılarla nasıl rekabet edilmesi gerektiği anlatılmaya çalışılmıştı.⁴⁷⁷

Ankara Vilayeti'nin 1879 senesindeki öşür miktarı 6,4 milyon kuruş iken 1909 senesine gelindiğinde öşür miktarı 20,9'a yükselmiştir.⁴⁷⁸ 1886 senesinde vilayetin hububat aşarından elde edilen gelirin toplamı önceki yıllara göre oldukça fazla olmasında afyon, cehri, kitre ve diğer mahsulün de payı vardı.⁴⁷⁹ Ankara'da vilayet genelinde yetişen ve Avrupa'da bira yapımında kullanılmak üzere oldukça rağbet gören beyaz büyük taneli arpanın ticari olarak ekimi yapılmaktaydı.⁴⁸⁰

Ankara'ya 1892 senesinde demiryolunun gelmesiyle bölge tarım ürünler bozulmadan satılmaya başlanmış ama yeterli derecede olmamıştır. Bölge dışındaki pazarlara giden ürün tarımında yapısal anlamda değişikliğe gidilemediği için ürün fiyatları artmıştı. Ürün fiyatlarının bu atışında demiryolu taşıma ücretinin artmış olması da etkili olmuştur.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s. 198; İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, s. 214.

⁴⁷⁸ Bkz. Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu Ve Tarım 1876-1908*, İstanbul 2008, s. 38.

⁴⁷⁹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 744, 27 Muharemlharam sene 306 Fi 21 Eylül 304; Boya yapımında kullanılan cehrinin değeri 19. Yüzyılın sonlarına doğru nerdeyse yüzde doksan oranında düşmüştür. Bu nedenle tarımla uğraşan yerli halk artık tepelerden cehri toplamayı bırakmışlardır. Bkz. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul 2011, ss. 56-57; Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", s. 969.

⁴⁸⁰ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 997, Fi 12 Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 6; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1009, Fi 4 Şubat Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 90; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1038, Fi 16 Eylül-ü Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 135;

⁴⁸¹ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s. 198.

Anadolu Demiryolu hattının Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte bölgenin geniş kuru tarım alanları genişletilerek buğday, arpa üretimi artırılmış olmasının sonucunda Avrupa pazarları ve İstanbul için Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan tahıl, Fransa'dan da un ithalinin azalmasına neden olmuştu.⁴⁸² Yeni tarım arazilerinde hem ürün çeşidi hem de verimlilik artırılmıştı.⁴⁸³ Doğal olarak ürünlerin fiyatları da artmıştı. Ankara ve civarının ekonomik yönden koşulların değişmesiyle göçte almaya başlamıştı.

Demiryolun gelmesiyle birlikte Ankara'da tahıl ticaretinde büyük bir artış olmuştu. Bunun önemli bir sebebi demiryolu ulaşımı ile birlikte sulama ve taşıma imkânlarının kolaylaşmış olmasıdır diyebiliriz. Ankara'da bulunan İngiliz konsolos raporuna göre Ankara ve yakın çevresinde demiryolu kullanıma açılncaya kadar modern tarım aletlerinin kullanılmadığını hatta bilinmediğini, çiftçinin basit yöntemlerle toprağı hafifçe kazınarak tohumun ekildiğini öğrenmekteyiz. Bahsi geçen rapordan ayrıca demiryolu Ankara'ya doğu yaklaştıkça tarımda daha modern aletlerin savurucu winnower, tane ayırıcı, biçme makinesi, balyalama için gerekli makinelerin ve buhar makinelerinin kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.⁴⁸⁴

Ayrıca demiryolu hattı boyunca modern tarım tekniklerini iyi bilen Dobruca, Bulgaristan gibi Rumeli'den ve Kırım'dan gelen tahıl yetiştiricisi olan muhacirlerin yerleştirilmesi de tarımda verimliliğin artmasına büyük katkısı olmuştu. Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelenler beraberinde Anadolu insanı için tarımda

⁴⁸² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme 1820-1913*, İstanbul 2005, s. 117.

⁴⁸³ 1889-1892 yılları arasında demiryolunun geçtiği bölgelerde artan aşar hasılat oranı için bkz. Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 93.

⁴⁸⁴ Bkz. Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, s. 148.

oldukça modern olan aletleriyle bölge halkına tarımda yeni bir ufuk da açmışlardı.⁴⁸⁵ Özellikle tarıma elverişli hazine arazilerine yerleştirilen muhacirlerden üretimde devamlılığın sağlanabilmesi için on iki yıl boyunca vergi alınmaması kararlaştırılmıştı. Demiryolunun Ankara'ya ulaşmasıyla bölgede tarımsal üretim % 50 oranında artmıştı.⁴⁸⁶

1895 senesinde Anadolu demiryolu güzergâhında bulunan Ankara Vilayeti'nin karyelerinde tarım arazilerinde tohumluk buğdayların bozulması üzerine hükümet bölge halkına Emir Dağı'nın meşhur buğdayından 10000 kilenin dağıtılmasını istemişti.⁴⁸⁷

Demiryolun Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte İstanbul ile olan zahire ticareti her geçen sene bir hayli artmıştır. Örneğin Ankara vilayet gazetesinde bu konu ile ilgili olarak “*Anadolu Demiryolu vasıtasıyla ihraç olunacak zahirenin miktarına gelince Çorum sancağından dörtyüz bin kile ve Yozgad sancağından üçyüz bin kile ve Kırşehir sancağından sekizyüz bin kile ve Ankara Sancağından beşyüz bin kile*

⁴⁸⁵ Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, ss. 143-144.

⁴⁸⁶ Ortaylı, “19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ...”, s. 212; Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (938), Tarihleri çekilmemiş; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 939, Fi 5 Ramazan Sene 310 Fi 10 Mart Sene 309; Anadolu'ya yapılan göçler ve tarımsal yapı üzerindeki etkileri için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme*, İstanbul 2005, ss. 102-103; Başak Kale, “Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye'nin Göçe Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul 2015, s. 165.

⁴⁸⁷ Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1025, Fi 17 Haziran-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 44; Ankara demiryolunun güzergâhında bulunan mahallelerdeki ahalinin elinde bulunan tohumluk buğdayların bozulması sonucu üründen sadece 3-4 hasılat alınabilmekte idi. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (1)1033, Fi 12 Ağustos-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 100; 1894 senesinde de yaşanan kuraklık nedeniyle vilayette tohumluk zahire sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1007, Fi 21 Kanunisani Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 76; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1015, Fi 1 Nisan Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 146; ihtiyaç sahiplerine tohumluk zahire verilmesi ile ilgili olarak bkz. BOA., A.)MKT.MHM, 471/70, 11 Zilkade 1290.

*sene-i haliye hasılatından ve beşyüz bin kilede sene-i sabık mahsulatından ki cem'an iki buçuk milyon kile buğday ve bir buçuk milyon kile arpa sene-i haliye eylül ibtidasında mevcud bulunmuş idise de teşrin-i evvel ve sani aylarında şimendiferler dersaadete bir haylû zahire ihraç edilmiş(tir.)*⁴⁸⁸ olduğuna dair haber çıkmıştır.

Demiryolu hattı güzergâhında tarım faaliyetleri artarken güzergâh dışında kalan yakın merkezde hayvancılık ön plana çıkmıştı. Tren istasyonuna kervanlarla bağlantı sağlayan Ankara'nın doğusunda, güney ve kuzeyinde keçi sayısında artış sağlanmıştı.⁴⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin vilayetlerinde olduğu gibi Ankara'da da Tanzimat'tan sonra kurulmuş olan ziraat müdürlükleri üretim yapan çiftçilerin maddi yardım talebinde bulunmaları halinde onların isteklerini Ziraat meclisine iletmiştir. Yine Tanzimat'tan sonra Ziraat Bankası'nın temelini oluşturan Memleket Sandıklarının kurulmasıyla (daha sonra 1883'te adı Menafî sandığına çevrilmiş) çiftçiye gerek araç-gereç alımında verdiği maddi destek ve gerek te çiftçinin tohum ihtiyacını bölge halkının tarım ürünlerini satılmasından elde edilen paralarla karşılamaktaydı.⁴⁹⁰ Menafî sandığı görevini 1888 senesinde Ziraat Bankası'nın açılmasına kadar devam ettirmişti. Banka açılır açılmaz hemen devletin farklı yerlerinde şube açarak faaliyetine başlamıştır. Ziraat Bankası Ankara merkez şubesinde 1897 senesinde

⁴⁸⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1098, Fi 14 Kanunuevvel Efrenci 1886 Ruz-ı Kasım 38.

⁴⁸⁹ Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s. 214;

⁴⁹⁰ Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, ss.179-181.

yaklaşık 10 milyon guruş sermayesi mevcut olup ayrıca 1,4 milyon guruş da kredi vermişti.⁴⁹¹

Tablo 23: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nin Hayvan Çeşidi ve Sayısı

H.1325/M. 1907⁴⁹²

[İstatistik Cedvelleri]						
Vilâyetin 322 Senesi Ta'dâd Olunan Hayvanât Mevâşisi						
	İnek,Öküz	Manda	Beygir,Kısrak	Ester	Deve	Merkeb
Merkez	15901	2707	2317	178	540	8465
Kazâsı	7871	972	1436	49	52	3668
Sivrihisar	" 10848	813	2536	20	541	3545
Haymana	" 9700	1659	1611	00	967	6512
Kalecik	" 5732	128	417	512	27	3133
Ayaş Kazâsı	" 4270	178	831	360	116	2777
Beypazarı	" 3102	167	676	358	18	2448
Nalluhan	" 3495	222	554	312	113	2053
Mihalık	" 10340	638	1347	1020	0	5223
Yabanâbâd	" 7772	860	1252	11	1148	5579
Bâlâ	"					
Yekûn	79731	8344	12977	2820	3522	43403

1325 tarihli vilayet salnamesindeki verilere bakıldığında Anka vilayetinin tamamında 150797 adet hayvan bulunduğu ve ağırlıklı olarak inek ve öküz sayısının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Hayvan sayısının dağılımına bakıldığında da merkez kazada hayvan sayısının fazla olduğu daha sonra Haymana ve Yabanâbâd Kazalarının geldiğini görmekteyiz.

⁴⁹¹ Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, s. 186.

⁴⁹² Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325, s. 319.

Tablo 24: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Kazalarında Hayvan Çeşidi ve Oranları

H.1325/M. 1907⁴⁹³

	Ağnâm		Çift Hayvanı			
	Tiftik Keçi	Koyun	Kıl Keçi	Öküz	Manda	Beygir ve Ester
Ankara						
Merkez Kazâsı	132860	95258	235	8550	1300	355
Sivrihisâr “	122579	152952	1585	7704	814	504
Haymana “	121570	185934	85	9050	50	50
Kalecik “	68909	41297	1079	3775	80	0
Ayaş “	52818	19888	169	158	73	18
Beypazarı “	76923	30843	164	3255	0	0
Nalluhan “	55606	13841	8234	4761	106	0

Tablo 25: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Kazalarında Hayvan Çeşidi ve Oranları

H.1325/M. 1907⁴⁹⁴

	Ağnâm		Çiftlik Hayvanı			
	Tiftik Keçi	Koyun	Kıl Keçi	Öküz	Manda	Bargir, Ester
Mihalıccık Kazâsı	55022	20505	1285	3156	69	0
Yabanâbâd “	101054	19250	140	15248	241	61
Bâlâ “	77265	112920	3297	13392	201	251
Yekûn	864606	693688	16300	73049	2934	1209

1325 tarihli vilayet salnamesine Ankara Vilayeti’nde tiftik keçisi, kıl keçisi ve koyundan ağnâm 1574594 toplanmıştır. Merkez kaza ile birlikte Haymana, Sivrihisar’da keçi ve koyun sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁹³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 330.

⁴⁹⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 331.

Tablo 26: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Merkez Kazasındaki koyun ve Tiftik Sayısı ve Oranları

H.1325/M. 190 ⁴⁹⁵

306 Senesinden 321 Senesi Nihâyetine Kadar Ankara Merkez Kazânın Koyun ve Tiftik Mikdârını Mübeyyin Cedveldir:		
Sene	Koyun	Tiftik Keçi
.....		
	Aded	Aded
306	17214	13586
307	17338	17503
308	16950	13928
309	17976	22417
310	19135	16583
311	20848	18217
312	21885	22351
313	21258	22614
314	19677	18775
315	19645	18008
316	23016	22694
317	22753	23032
318	23710	21762
319	98981	134450
320[*]	100004	134456
321	90300	122322
Ankara kazâsının 321 senesi öşrü 2132026 ve techizât 127931 guruşdur. [*] İşbu senler zarfında mülga Çubuk ve Zir kazâlarının koyun ve tiftik mekâdiri de merkez kazası yekûnlerine dâhil idilmiştir.		

Bu tabloda 1890-1903 seneleri arasındaki koyun ve keçi miktarlarına baktığımız zaman 1901-1902 ve 1903 senelerinde yoğun olduğu gözükmektedir. Keçi ve koyun miktarının 1892 senesinde oldukça az olduğu dikkat çekmektedir.

XX. yüzyılın başlarında Ankara’da ulaşımın kolaylaşması, ekilebilir arazilerin tarıma açılması ve doğru tekniklerin de kullanımıyla beraber tarımsal verim oldukça artmıştır. 1909 senesinde Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesinin verilerine göre Ankara’da üretim içinde en büyük pay % 71,1’le tahıllara, % 1,1 baklagillere, % 0,4 sınaî bitkilerine ait iken bağ ve bahçe ürünleri % 6,1 ve hayvansal ürünlerde % 21,3’lük bir paya sahipti.⁴⁹⁶ Yine 1909 senesinde

⁴⁹⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 134.

⁴⁹⁶ Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, s. 87;

Anadolu’da çeşitli ürünlere ayrılan tarımsal arazinin oranın baktığımızda Ankara’da % 90.45’inin tahıl, % 1.18’inin sebze, % 0.25’inin endüstriyel bitkilere ve % 8.12’lik bir oranla şarap yapımı için üzüm yetiştiriciliğine ayrıldığını görmekteyiz.⁴⁹⁷

11.1. Tiftik ve Tiftik Keçisi

1869-1870 yıllarından itibaren yaşanan kuraklık ve beraberinde 1874’teki kıtlık nedeniyle Ankara’da tiftik keçi sayısında azalma yaşanmıştı. Bu konu ile hükümet tiftik keçilerinin devamını ve üretimin artmasını sağlamak için bir takım tedbirler almaya başlamıştı. Bu tedbirler arasında tiftik keçilerinden alınan 6 guruş vergi 1874-1880 seneleri arasında 4 guruş olarak alınması kararlaştırılmıştı.⁴⁹⁸ Hükümetin bu durumu yöneltme girişimlerinin yetersiz olmasını fırsat bilen İngilizler açtıkları çiftliklerdeki tiftik keçilerini Güney Afrika’ya göndererek sürünün devamını sağlamışlar ve elde ettikleri tiftik sayesinde de dünyada tiftik pazarını ele geçirmişlerdi.⁴⁹⁹ Kaliteli tiftik keçileri sadece İngiltere’ye değil Amerika’ya ve Avustralya’ya da götürülmüştü.

Ankara sancağı ve yakın çevresinin esas serveti olan tiftik keçilerinin İngilizler tarafından sermayeye dönüştürülmesi bölge halkının zarara uğramasına neden olmuştu. Ama bu üstünlük uzun sürmemiş 1889 senesinde İngilizlerin tiftik keçilerinin cinsi bozulmaya başlamıştı. İngilizlerin tekrar damızlık tiftik keçi istemeleri vilayette tiftikçilik yapan kişilerce iyi karşılanmamış ve bu konuda vilayet

⁴⁹⁷ Bkz. Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, s. 134.

⁴⁹⁸ Bkz. BOA.BEOAYN_d_0804, s. 96, Evrak No: 383.

⁴⁹⁹ Semavi Eyice, *Ankara’nın Eski Bir Resmi*, Ankara 1972, ss. 93-94; Sinan Kuneralp, “Orta Anadolu’da Kıtlık (1873-1875)”, *Tarih ve Toplum*, C. 13, S. 76, Nisan 1990, ss. 54-56; 1889 senesinde İngilizlerin Ankara sancağı ve yakın çevresinden aldıkları tiftik keçilerini Ümid Burnu’na götürmüşlerdi. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 795, Fi 21 Saferülahir Sene 307 Fi 4 Teşrinievvel Sene 305; Ankara keçisinin G. Afrika’ya ve Amerika’ya götürülmesi ile ilgili bkz. Erman Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2003, ss. 152-170.

meclisine İngilizlerin damızlık temin etmelerini men etmek için başvuruda bulunmalarına neden olmuştu.⁵⁰⁰

İngilizlerin Ümid Burnu'nda tiftiği daha ucuza üretip dünya pazarında üstünlüğü ele geçirmesi keçi cinsinin bozulmasıyla sıkıntıya düşmüştü. İşte bu dönemde Ankara'da tiftik keçisi üreticisi ve tiftik üreticileri en iyi tiftiğin bir kıyyesini dokuz guruştan nihayet 12 guruşa hatta 25 guruşa kadar satabilmişlerdi. Tiftik üreticileri bu karlı durumu devam ettirebilmek amacıyla tiftik keçisinin ihracına karşı çıkmışlardı.⁵⁰¹ Aslında 1881 senesinde Padişah fermanı ile Tiftik keçisinin satılması yasaklanmıştı ama yasadışı yollarla dışarıya çıkartılıp satılmasına engel olunamamıştır.⁵⁰² Tabi bu durumun istisnaları da vardı. Buna örnek olarak ihracı yasaklanmasına rağmen İngiltere tebaasından olan Mister George için 500 adet Ankara keçisi temini için Ankara vilayet-i celilesine bir şukka gönderilmiştir.⁵⁰³ 1896

⁵⁰⁰ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 795, Fi 21 Saferülahir Sene 307 Fi 4 Teşrinievvel Sene 305.

⁵⁰¹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 798, Fi 13 Rebiülevvel Sene 307 Fi 25 Teşrinievvel Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 100(34) Fi 19 Ağustos-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 107; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1046, Fi 11 Teşrinisani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 5; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1047, Fi 18 Teşrinsani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 12; Tiftik ticaretinin yasaklanmasının gerekçesi için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 727/6, 17 Şevval 1310; Ankara tüccarı "*Ankara Vilayeti'nin serveti dahiliyesinden en mühimi olan tiftik mahsulünün beher kıyyesinin mukaddimen elli guruşua fûruht olunmakta iken muahharan on-on iki guruşa kadar tedenni etmesi ol vakt dahilden ecanibe damızlık teke ihraç ve irsal olunarak İngiltere...*"ye ihracının yasaklanmasına yönelik Ankara valiliği aracılığı ile hükümete bir dilekçe yazmışlardı. Bkz. BOA, Y..MTV, 126/74, 24 Safer 1313; Konya, Gerede'de kasaplardan alınan tiftik keçilerinin kalitesinin ve neslinin devam edebilmesi için 4 yaşına kadar Ankara'dan çıkarılmamaları için BOA., DH.MKT., 882/42.

⁵⁰² Erman Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2003, s. 148; 1092 senesinde İngilizlerin Ümitburnu'na tiftik keçisi yetiştirmelerinin tiftik ticaretini olumsuz etkilemesinden dolayı Romanya'nın keçi ihracı ile ilgili isteğinin ret edildiğine dair bir belge bkz. BOA, DH.MKT, 504/30; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul 2014, s. 133.

⁵⁰³ BOA, Y.PRK..SRN, 4/96, 29 Receb 1312.

senesinde bir erkek iki dişi tiftik keçisinin Ankara'dan satın alınmak suretiyle Avusturya Saray Hayvanat Bahçesine gitmesi için Padişah tarafından izin verilmişti.⁵⁰⁴

Tiftik keçisinin ıslah edilmesi için vilayet civarında bir çiftlik kurulması ve burada hayvanın cinsinin sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için bu konuda eğitilmiş ve deneyimli bir okulun açılması için hükümetten yardım istenilmişti.⁵⁰⁵

Vilayette kurulması istenen Numune Çiftliği arazisinin yerinin tespiti için ziraat heyetinden Agotan Efendi görevlendirilmişti. Vilayete gelen görevliye yardımcı olmaları için idare meclisi azasından Hacı İbrahim, Hafız Ağa ve ziraat müfettişi Arslan Efendi görevli kılınmıştı. Çiftlik içinde keçi cinsinin ıslahı için de bir Çoban Mektebi ve en uygun olacak orman numunesi tesisi istenmişti.⁵⁰⁶ Yapılmak istenen Numune çiftliği ve ağılı için uygun görülen arazinin alınması için Ziraat Bankası'nın merkez şubesinden yardım alınması görüşülmüştü.⁵⁰⁷ Sadrazam Rıfat Paşa Ankara'da inşa olunmakta olan Numune Çiftliği ve ağılının masrafları için ayrılan bütçenin yeterli olmadığını ve gerekli olan 79.000 gurusun Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretinden karşılanması istemiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ BOA, İ.HUS, 48/111; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul 2014, s. 129

⁵⁰⁵ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 944, Fi 15 Zilka'de Sene 310 Fi 19 Mayıs sene 309.

⁵⁰⁶ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 976, Fi 16 Mayıs Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 12; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1021, Fi 6 Mayıs Efreni 1895 Ruz-ı Hızır 2.

⁵⁰⁷ BOA., BEO., 361/27034, 12 Şaban 1311; inşaatın tamamlanamadığı için acil olarak nakdi yardımın hemen yapılması ile ilgili olarak bkz. BOA., İ.OM., 3/20, 24 Cemaziyelevvel 1313.

⁵⁰⁸ BOA, BEO, 705/52819, 30 Cemaziyelevvel 1313; Numune çiftliği ve ağılı için gerekli olan malzemeler ve miktarlarını (listedeki malzeme miktarlarının toplamı 84055 olarak çıkmıştır) gösteren liste için bkz. BOA., İ.OM. 3/20.

Vilayet gazetesinde çıkan “Numune çiftliği memleketimizin usul-i ziraiyyesini ıslah edecek ve usul-ı cedide-i ziraiyyeyi nazar-ı ahaliye tefhim irâ’e eyleyecek mü’essesât-ı nafianın mühimlerinden olmak haysiyetiyle burasının matlub-u âliyi muvaffak ve mevzu’yla mütenasib bir yer olması ve muhsenât-ı asriyeye bir zîbâl-ı terakkiyat ihtimal olacak olan bu tesis-i nâfîn saye-i teceddüdât vaye-i cenab-ı padişahide sûrat ile saha-i husul ve emâne îsâli vilâyet-i celilecede pek mültezim olduğundan yakında ameliyat-ı lazımeye ibtidar edilmek üzere bulunduğunu beyan ile...” haberle Numune çiftliğinin önemi belirtilmişti.⁵⁰⁹ Tiftik keçilerinin ıslah edilerek verim kaliteleri yüksek olarak yetiştirilmesi amacıyla kurulması istenilen Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi 1902 senesinde açılmıştı.⁵¹⁰ Çoban Mektebi’nin Müdürü Zira’at Müfettişi Manuk Efendi, Müdür Mu’âvini Tahsin Bey ve Kâtibi de Sa’id Efendi idi.⁵¹¹

1907 senesinde Numûne Tarlası ve Çoban Mektebi’nde zira’at müfettişi Mehmed Şevki Efendi, müdür Fu’ad Efendi, Mu’âvin Sa’i Efendi ve Ameliyât Mu’allim Hüseyin Efendi’nin görev yapmıştır.⁵¹²

Çoban Mektebi ve Numune Tarlası uygulamasında çiftçilere en iyi tarım yöntemlerinin uygulamalı olarak öğretilmesi, faydalı ithal olan bitkilerin ekimin

⁵⁰⁹ Numune Çiftliği için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 977, Fi 6 Haziran Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 33; Numune Çiftliği ve Çoban ağılının inşaatı için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(‘)26, Fi 24 Haziran Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 51; Çiflik ve Çoban mektebi ve Ziraat mektebi için yapımında ilana çıkılan hususlar için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(0)34, Fi 19 Ağustos Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 107; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1090, Fi 19 Teşrinievvel Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 168; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1103, Fi 19 Kanunusani Efrenci 1897 Ruz-ı Kasım 74.

⁵¹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşu Ve Dönüşümü*, s. 81; *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 13, Sene 1318, ss. 120-121.

⁵¹¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 13, Sene 1318, s. 100.

⁵¹² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 82.

genişletilmesini sağlamak, hayvan soylarının ıslahı konusunda özellikle de tiftik keçisinin bakımı ve kalitesinin devamını sağlama, ağaç dikimi ve sulama gibi konularda eğitim verilmiştir.⁵¹³

12. NÜFUS

XIX. yüzyılda Ankara'nın nüfus bilgileri hakkında farklı kaynaklar arasında değişik bilgiler vardır. 1834-36 yılları arasında Ankara Sancağının merkez nüfusu 28.000, 1835-37 yılları arasında 15.200, 1861'de 45.000, 1881'de yapılan nüfus sayımına göre 25.595'dir. 1881 tarihli nüfus sayımına göre Ankara merkez sancağının nüfusunun 17.218'i Müslüman iken 5.579'u Katolik (Katolik Ermenilerde dahil), 1.637'si Rum, 725'i Ermeni ve 413' Yahudi, 13' Rum idi.⁵¹⁴ Hicri 1311/M.1893 tarihli Vilayet Salnamesine göre Ankara Kazasının nüfusu 26 bin civarında olup nüfusun 16970'i Müslüman, 2333'i Rum, 825'i Ermeni, 5551'i Katolik, 13' Protestan, 412'si Yahudi idi.⁵¹⁵ Bu sayımdan da anlaşılacağı üzere vilayette Müslüman nüfusun ağırlık olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹³ Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, s. 29.

⁵¹⁴ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın rgtlenmesi ...", s. 195; şimşir, *Ankara...Ankara...*, s. 47; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, ss. 266- 271.

⁵¹⁵ Bkz. *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, s. 321; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 560; Gayrimüslüm nüfusun özellikleri ile ilgili olarak bkz. Etöz, *a.g.t.*, ss. 73-74.

1891’de 27.825, 1892 senesinde demiryolunun gelmesiyle 30.000 civarında, 1900 tarihli Ankara vilayet salnamesine göre de 32.051 kişidir.⁵¹⁶

Tablo 27: H. 1300 Salnamesine Göre Vilayetteki Nüfus Durumu

H.1300/M. 1882⁵¹⁷

Vilâyet Dâhilinde Bulunan Nüfûs-ı Mevcûde İle Kasaba ve Kurâ ve Nevâhinin Mikdârını Mübeyyin Cedveldir								
Ankara Sancağı								
İslâm	Rum Milleti	Ermeni Milleti	Katolik Milleti	Protestan	Yahudi Milleti	Kıbtî Müslim	Ve Gayr-ı Müslim	Esâmî-i Kazâ ve Nevâhi
5967	909	367	2837	12	215	25	11	Ankara Kasabası
2533								Ankara Kurâsı
4160								Ayaş ve Mülhakâtı
5920								Ayaş Kurâsı
2996								Beybazarı Kasabası
5672								Ve Kurâsı
405		292						Na'alluhan
6132						35		Kurâsı
2675		1689						Seferihisar
7703								Kurâsı
40		1135		111				Zir Kasabası
7190								Zir Kurâsı
11240						82		Bâlâ Kazâsı
10482								Haymana Kazâsı
7145								Çubukâbâd Kazâsı
21107								Yabanâbâd Kazâsı
767								Mihalıccık Kazâsı
102134	909	3483	2837	123	215	142	11	Yekûn-ı Ankara

1882 senesine ait vilayet salnamesine göre Ankara kasabasında 5967 kişi Müslüman olup 4576 kişi deGayrimüslüm idi. Gayrimüslimler arasında da Katolik

⁵¹⁶ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara’sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...”, ss. 195, 205; 1320 tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre, vilayetin toplam nüfusu 481 bin civarındadır. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 11, Sene 1300, s. 166.

⁵¹⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 11, Sene 1300, s. 163.

nüfus 909 kişi ile en yoğun cemaati oluşturmaktaydı. Aynı salnamede Ayaş, Beypazarı ve kurâsı, Seferihisar kurâsı, Haymana, Çubukâbâd,, Seferihisar kurâsı, Haymana, Çubukâbâd, Yabanâbâd, Mihalıccık ve Zir kurâsında Gayrimüslim nüfus görünmemektedir.

Tablo 28: H. 1307 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfus Durumu

H. 1307/M. 1889⁵¹⁸

Vilâyet Dâhilinde Bulunan Nüfus-ı Umûmiyeyi Mübeyyin Cedveldir							
Ankara Sancağı							
İcmâl	İslâm	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Esâmi-i Kazâ
31208	22770	1649	700	5551	25	413	Ankara Kazâsı
15465	13429		1800		236		Zir "
21705	21680			25			Ayaş "
18149	18149						Beypazarı "
15088	14298		579	300			Na'alluhan "
16317	16317						Mihalıccık "
29475	25855	200	1500	300	1620		Sivrihisar "
25538	25538						Haymana "
21716	21716						Bâlâ "
17388	17388						Çubukâbâd "
44101	44201						Yabanâbâd "
18161	17900						Kal'ecik "
274311	249241 ⁵¹⁹	1849	4739 ⁵²⁰	6176	1881	414	

1889 tarihli vilayet salnamesinde Ankara merkez ve kaza nüfusunun toplamı 31208'dir. Ankara Kazasında 22770 kişi Müslüman, 8338 kişi Gayrimüslimdir. Beypazarı, Mihalıccık, Haymana, Bâlâ, Çubukâbâd, Beypazarı, Mihalıccık, Haymana, Bâlâ, Çubukâbâd, Yabanâbâd, Kal'ecik Kazalarında Gayrimüslim nüfus

⁵¹⁸ *Salname-i Vilâyet-i Ankara*, Def'a 11 Mükerrer, Sene 1300, s. 310.

⁵¹⁹ [259241]

⁵²⁰ [4579]

görünmemektedir. Katolik cemaati vilayet genelinde en fazla nüfusa sahip kesim olduğunu görmekteyiz.

Tablo 29: H. 1311 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfus Durumu

H.1311/M. 1893⁵²¹

Vilâyet Dâhilinde Bulunan Nüfûs-ı Umûmiyeyi Mübeyyin Cedveldir							
Ankara Sancağı							
İcmâl	İslâm	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yahudi	Esâmi-i Kazâ
261[0]5 ⁵²²	16970	2333	825	5551	13	412	Ankara Kazâsı
14750	14128		218		404		Zir "
21700	21700						Ayaş "
16211	16211						Beypazarı "
18315	17508		807				Na'alluhan "
18538	18538						Mihalıccık "
34902	30889		4013				Sivrihisar "
27108	26999	19					Haymana "
22614	22614						Bâlâ "
21045	21545						Çubukâbâd "
48915	48915						Yabanâbâd "
35162	34683		479				Kal'ecik "
305775 ⁵²³	290700	2352	6345 ⁵²⁴	5551	417	412	

1893 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara Kazasının toplam nüfusu 26105'tir. Müslümanlar 16970 kişi olup Gayrimüslimler 9134 kişidir. Gayrimüslimler arasında Katoliklerin en yoğun cemaat olduğu görünmektedir. Vilayette Ayaş, Beypazarı, Mihalıccık, Bâlâ, Çubukâbâd, Vilayette Ayaş, Beypazarı, Mihalıccık, Bâlâ, Çubukâbâd, Yabanâbâd'da Gayrimüslim nüfusun olmadığı ortaya çıkmaktadır.

⁵²¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, s. 321.

⁵²² [Onlar basamağı silik olduğundan 0 olarak kabul edilmiştir.]

⁵²³ [305275]

⁵²⁴ [6342]

Vilâyet Dâhilinde Bulunan Nüfus-ı Umûmiyi Mübeyyin Cedveldi																				
İcmal	Yekûn		İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Yahudi		Protestan		Kıbtî Gayr-ı Müslim		Mûlahazât			
	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs	Zukûr	İnâs				
33767	16768	16999		11342	11426	1096	1253		545	602	3358	3310		421	401	6	7		Ankara Kazâsı	
18296	9089	9207		7723	7842	9	9		981	1042						366	314		Zir	
24061	11986	12075		11986	12075														Âyaş	
19581	9739	9842		9739	9742														Beypazarı	
15991	8095	7896		7674	7545				421	361									Na'alluhan	
20792	10375	10417		10087	10167									[398 ⁵²⁵]	250				Mihalıcık	
28126	14947	13179		14920	13162	17	17												Haymana	
34244	16777	17467		14760	15194				1906	2200									Sivrihisar	
26932	14196	12736	14[0] ⁵²⁶	96	12736														Bâlâ	
19845	9233	10612		9223	10612														Çubukâbâd	
51382	24851	26531		24851	16531														Yabanâbâd	
38745 ⁵²⁷	19005	19738		18674	19456				331	284									Kal'ecik	
80259	41216	39043		34660	32842	740	756		5346	4958	91	84			142	169	232	234	Yozgad Kazâsı	
52099	26802	25297		20552	20035	271	220		5880	4975					73	46	26	26	Boğazlıyan	
38953	19611	19342		15940	15191	2677	2656		994	895									Ma'den	
141225	70098	71127		45888	45451	9255	10060	13740		14329	442	448			773	839			Kayseriye Kazâsı	
38081	19194	18887		11963	11615	937	889		6135	6132					159	181			Develü	
17348	8506	8842		6733	6525	1750	1917		23										İncesu	
56548	29009	27539		28449	27184	146	120		414	235									Kırşehir	
39702	19426	20276		18542	19407	542	501		291	304					51	64			Keskin	
22427	11823	10604		11823	10603														Avanos	
18162	9270	8892		9266	8889				4	3									Mecidiye	
56342	28503	27839		28089	27493	69	59		326	271	13	9			6	7			Çorum	
66158	34431	31727		32571	30406	862	607		478	360					145	115	375	239	Sungurlu	
45972	23536	22436		23526	22436														İskilip	
31435	15994	15441		15964	15408	3			27	33									Osmancık	
1036472	522479	513993		459186	451104 ⁵²⁸	18374	19064		37842	37014 ⁵²⁹	3904	3851		819	724 ⁵³⁰	1721	17[0] ⁷³¹	633	499	Cümle-i Yekûn

H.1320/M. 1902⁵³²

Tablo 30: H. 1320 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nin Nüfusu

⁵²⁵ [Tablonun bu bölümü silik olduğundan, söz konusu rakam toplam nüfustan inâs nüfusunun çıkarılmasından elde edilmiştir]

⁵²⁶ [Ortakdaki rakam silik olduğundan toplama sırasında söz konusu rakam, 0 olarak kabul edilmiştir.]

⁵²⁷ [38743]

⁵²⁸ [440673]

⁵²⁹ [36994]

⁵³⁰ [651]

⁵³¹ [İcmaldeki 3.basamak eksik olduğundan icmal dışındaki değerlerin toplanmasından elde edilen sonuçtur.]

⁵³² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 14, Sene 1320, s. 268.

1902 tarihli Ankara vilayet salnamesine göre vilayetin genel nüfusu 1036472'dir. Vilayette nüfusun en yoğun olduğu yer Kayseri Kazası'dır. Yine nüfus yoğunluğu bakımından Yozgad, Sungurlu, Çorum, Boğazlıyan, Yabanâbâd kazaları sırasıyla gelmekte olup Ankara merkez kazasının nüfusu 33767 kişidir. Salnameye göre vilayet genelinde Müslüman nüfus (910290) fazla olmakla beraber, büyük çoğunluğunu Ermeni ve Rumların oluşturduğu Gayrimüslim nüfus (126152) da bulunmaktadır. Vilayette Ayaş, Beypazarı, Bâlâ, Çubukâbâd, Yabanâbâd, Avanos, İskilib'de sadece Müslüman nüfus var iken Kayseri, Yozgad, Sungurlu, Boğazlıyan ve Zir'de Gayrimüslim nüfus fazladır.

Tablo 31: H. 1325 Salnamesine Göre Ankara Sancağı Nüfusu

H.1325/M. 1907⁵³³

Merkez ve mülhakât-ı vilâyete â'id nüfûsun erkâmı bin üçyüzdokuz senesi istatistik cedvellerinden alınmış olup âhiren icrâ kılınan tahrîr-i cedîd hitâm bulduğundan tahrîr-i cedîd-i mezkûr mûcibince de tanzîm olunan vilâyetin nüfûs-ı umûmiye cedveli ber-vech-i zîr derc olundu:						
Esâmî-i Livâ ve Kazâ	Yekûn-ı Umûmi	Yekûn		Zükûr ve İnâs	Zükûr ve İnâs	Hâne
		Zükûr	İnâs	Müslim	Gayri Müslim	
Ankara Sancağı						
Merkez Kazası	75366	38362	37004	62055	13311	15842
Ayaş "	25732	13018	12715	25732		4933
Beypazarı "	23157	11553	11604	23157		4622
Na'alluhan "	16912	8584	8328	15989	923	3448
Mihalıcık "	21812	11111	10701	21506	306	4555
Sivrihisar "	35846	18139	17607	31609	4142	7572
Haymana "	33878	17775	16103	33725	153	6878
Bâlâ "	31781	16687	15094	31781		6412
Yabanâbât "	52911	27368	25543	52911		11512
Kalecik "	4625	23187	23072	45554	696	8716
Yekûn	363545	175774	177771	344019	19531	73492

⁵³³ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325, s. 344.

1907 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara Sancağı'nın toplam nüfusu 363545'dir. Merkez kaza en fazla nüfusa sahip yer olup 75366 kişiden oluşmuştur. Vilayet genelin Gayrimüslim nüfusun en yoğun yaşadığı yer olarak 13311 kişi ile merkez kaza gözükmektedir. Ayaş, Beypazarı, Bâlâ ve Yabanâbâd'da Gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

XIX. yüzyıldaki doğu vilayetlerindeki huzursuzluklar nedeniyle mecburi olarak Ankara'ya gelen aşiretler⁵³⁴ demiryolunun bölgeye ulaşmasıyla birlikte yerleşik düzene geçmiş ve tiftikçilikle geçinmeye başlamışlardı. Yine bu dönemde sadece bu aşiretler değil aynı zamanda Rumeli'den gelen muhacirlerin bir kısmı da hat güzergâhı boyunca yerleştirilmişlerdi.⁵³⁵

1860 senesinde Rusya'nın Çerkezistan'ı ele geçirmesiyle ve uyguladığı politika nedeniyle Osmanlı Devleti'ne neredeyse yarım yüzyıl sürececek olacak bir Çerkez göçü başlamış oldu. Gelen muhacirlerle birlikte Osmanlının nüfusu en az 2 milyon artmıştı.⁵³⁶ Ankara mutasarrıfı Rıdvan Paşa'ya Ankara'ya gönderilecek olan Altıkese tebaiyesinden olan 15 hane ve 113 nüfuslu Çerkes muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda yardım istenmişti.⁵³⁷ Muhacirlerin bir kısmının Ankara'ya

⁵³⁴ Ankara Vilayeti'ne yerleştirilen Rışvan/Reşvan ve Afşar aşiretleri ile diğer Kürt aşiretlerinin iskânı ile ilgili maddi yardım konusunda Ankara Valiliği maliye Nazırından istekte bulunmuştu. Bkz. BOA, A.}MKT.NZD, 35/24, 25 Receb 1267; Bozok sancağında iskan ettirilmiş olan Rışvan aşiretinin Ankara'daki iskanları hakkındaki durumu öğrenmek amacıyla Ankara valiliğine gönderilen yazı için bkz. BOA, A.}MKT. MVL, 46/67, 01 Muharrem 1268; BOA, A.}MKT.UM., 96/30, 17 Cemaziyelahir 1268; Rivan ve Afşar aşiretinin yanı sıra Türkanlı aşiretinin Ankara ve civarına iskânı ile ilgili olarak bkz. BOA., HR.MKT., 14/47, 13 Zilkade 1269; BOA., A.}MKT.MVL., 46/67.

⁵³⁵ Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ...", s. 209.

⁵³⁶ Bkz. Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", s. 917.

⁵³⁷ BOA, A.}MKT.MHM., 760/59, 04 Şevval 1277; BOA, A.}MKT.UM., 474/5, 14 Zilkade 1277.

iskân edilmesinde, hanelerinin inşaat ve diğer masrafları hazine-i celile tarafından karşılanmıştı.⁵³⁸

1875 senesinde Ankara Vilayeti'nde ve İzmir sancağında Düzce'ye iskân ettirilen 22 neferlik muhacir memleketlerine iade olunması için yola çıkartılmıştı. Yolculuklarının masrafları iane komisyonunca karşılanacak muhacirlere beş yaşından büyük olanlara üçer, beş yaşından küçük olanlara ise birer buçuk kile zahire verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵³⁹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne büyük çaplı göç hareketi yaşanmıştı. Balkanlarda işgal altına giren yaklaşık 1.230.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştı.⁵⁴⁰ 1878 senesinde Balkanlardan İzmir Sancağı'na gelen muhacirlerin büyük bölümü Ankara'ya gönderilmişti.⁵⁴¹ Ankara'ya gönderilen Boşnak muhacirleri için 1878 senesinde belediye tarafından vilayetin güneydoğusunda Kayseri Kapısı'ndan Hatip Çayı'na inen bölgede yaklaşık 300 muhacirin yaşayabileceği Boşnak Mahallesi inşa edilmişti.⁵⁴²

⁵³⁸ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 3, Evrak No: 201; muhacirlerin iskanı konusunda bazen muhacir ve yerel idareciler arasında sorunlarda çıkmıştır. Örneğin Ankara'ya iskan ettirilecek olan muhacirlerin mahallerinin belirlenmiş olmasına rağmen İshak Efendi ve Hüseyin Bey'in kendileriyle birlikte gelmezlerse kendilerine tahsis edilen mahallere gitmeme konusunda diretmişler ve bu durumda sıkıntıya sebep olmuştu. Bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 182/61.

⁵³⁹ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 103, Evrak No: 884.

⁵⁴⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, İstanbul 2001, s. 33; Ayrıca bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 37-38, 109, 173-174, 201-202, 238; Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1989, ss. 268-269; Kemal Kapat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, ss. 113-119;

⁵⁴¹ BOA. BEOAYN_d_0811, s. 5, Evrak No: 9.

⁵⁴² Etöz, *a.g.t.*, s. 68; 1882-1900 seneleri arasında Osmanlı Devleti'ne yaklaşık olarak 120.000 Boşnak gelmiş ve iskân ettirilmiştir. Bkz. Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, ss. 101, 116-118; Ankara Vilayeti'nde iskan ettirilen Bosna muhacirlerinden oluşturulan köylere

1880’li yıllardan itibaren Anadolu coğrafyasına Balkanlar ve Kafkasya’dan gelen Tatar, Koban, Nogay, Bosna, Çerkez muhacirlerin iskânında dikkatli olunmaya çalışılmıştı.⁵⁴³ İskân konusunda bir komisyon oluşturularak gelenlerin nereye, kaç kişi yerleştirileceği, nasıl yardımda bulunulacağı kayıt altına alınarak yapılmaktaydı.⁵⁴⁴ Muhacir iskân komisyonu Ankara’ya önce toplamında 93 nüfuslu 19 hane göndermişti. Ankara belediyesi de muhacirlere belediye sandığından 500 gurus vererek gelenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yardımda bulunmuştu.⁵⁴⁵

verilen isimler; “Sivrihisar’da Hamid Alasar ve Sarıköy yaylasındaki karyenin Mecidiye ve Kevkem mevkiindeki karyenin Orhaniye ve Kuşçupaz’daki karyenin Hüdavendigâr namlarıyla tesmiyesi husus-ı dahiliyeye...”. Bkz. BOA, A.}MKT.MHM., 514/19, 19 Rebiülevvel 1319.

⁵⁴³ Hükümet muhacirleri takip ettiği siyaset gereği stratejik yerlere örneğin Gayrimüslim nüfusun fazla olduğu yerlere, demiryolu güzergâhlarına, çiftçilikle uğraşanların verimli arazilerin olduğu ve salgın hastalıklardan boşalan yerlere yerleştirmeye gayret etmiştir. Bkz. Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi*, ss. 101-104, 113-114, 116; Kapat, *Osmanlı Nüfusu ...*, ss. 108-113; Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler*, İstanbul 2013, ss. 168, 187; Ankara’ya gelen Bosnalı muhacirlerin iskânı ile ilgili olarak bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 510/5, 11 Rebiülevvel 1318; Demiryolu hattı boyunca iskan edilen Bosnalı muhacirler için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 510/27, 17 Cemaziyelevvel 1318.

⁵⁴⁴ Dersaadet Anadolu’da muhacirlerin iskânı konusunda dikkatli olunması için, iskân komisyonundaki görevlilere, mutasarrıf veya valilere, kaza kaymakamlıklarına ve diğer idare meclisindeki memurlara 5 fasıl-hatime ve 35 maddeden oluşan bir talimatname yayınlamıştı. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N.996, Fi (*) Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 185; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 738, Fi 8 Zilhicce Sene 305 Fi 3 Ağustos Sene 304; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 754, 8 Rebiülahir Sene 306 Fi 30 Teşrinisani Sene 304; 1861 senesinin ilk yarısında Osmanlı Devleti’ne gelen ve iskân ettirilen Kırım Tatar, Nogay ve Çerkez göçmenlerinin hane ve nüfus açısından dağılımı ile ilgili tablo bkz. Kemal Yakut, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri”, *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, İstanbul 2015, s. 128; muhacirlerin iskânı konusunda Osmanlı Devleti’nin tutumu için bkz. İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, ss. 155-236.

⁵⁴⁵ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 947, Fi 23 Zilhicce Sene 310 Fi 21 Haziran Sene 309; Muhacir iskan komisyonunun Ankara Vilayeti’ne gönderdiği muhacirler Bâlâ, Sivrihisar, Kırşehir, Zir, Çubukâbâd, Çorum, Boğazlayan, Maden Kazası, Kalecik, Sungurlu, Nallıhan’a yerleştirilenler ile ilgili olarak bkz.

1890'lı yıllarda göç etmek zorunda kalan Kırım Tatarları ve Nogayların önemli bir bölümü Anadolu içlerine; Ankara, Eskişehir ve Konya'ya iskân ettirilmişti.⁵⁴⁶ 1899 senesinde Ankara'ya gelen Kazan, Romanya ve Bulgaristan muhacirleri 95 hanede 5167 nüfusun Sivrihisar, Bâlâ, Boğazlıyan ve Maden kazalarına, Romanya'dan gelen 28 haneli Musevi cemaatinin de Sivrihisar ve Mihaliccik arasında bulunan Akyük arazisine yerleştirilmesine karar verilmişti.⁵⁴⁷ Gönderildikleri bölgelere yerleşen muhacirler kısa zaman içerisinde bölgenin kaderini değiştirici katkılarda bulunmuşlardı. Beraberlerinde getirmiş oldukları tarım teknikleri ile Anadolu toprağından daha fazla verim alınmasını sağlamışlardı diyebiliriz.⁵⁴⁸

1894 senesinde iskân olunacak muhacirlerin ziraatla uğraşan kesimine miri çiftliklerin ve zamanla tenhalaşan karyelerde konum itibariyle 70 dönümden 130

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 966, Fi 28 Şubat Efrenci 1894 ruz-ı Kasım 104; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 969, Fi 21 Mart Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 135; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 993, Fi 10 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 159; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 994, Fi 22 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 171; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 995, Fi 29 Teşrinievvel Efrenci 1894 ruz-ı Hızır 178; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 997, Fi 12 Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 6; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(°)22, Fi 5 Ağustos Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 93; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1040, Fi 30 Eylül-ü Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 150; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1041, Fi 7 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 156; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1042, Fi 14 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 123; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1045, Fi 4 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 184; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1047, Fi 18 Teşrinisani Efrenci 189 Ruz-ı Kasım 12; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1053, Fi 13 Kanunisani efrenci 1896 Ruz-ı Kasım 68; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1083, Fi 31 Ağustos Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 119; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1097, Fi 7 Kanunuevvel Efrenci 1896 Ruz-ı Kasım 31;

⁵⁴⁶ Ankara'da muhacirlerin iskân ettirildiği boş araziler için bkz. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, ss. 164, 166; Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", ss. 916-918; 1894 senesinde 450 hane olarak Ankara'ya gelen Tatar muhacirinin vilayetteki boş arazilere iskanı ile ilgili olarak bkz. BOA., İ.DH., 1317/43, 29 Cemaziyelevvel 1312.

⁵⁴⁷ BOA, DH.MKT., 2309/86, 22 Şevval 1317.

⁵⁴⁸ Yakut, "Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri", ss. 131-132.

dönüme kadar arazi verilebileceği Dersaadet tarafından kararlaştırılmıştı.⁵⁴⁹ Ankara Vilayeti genelinde muhacir iskânına elverişli 94 mevkide 803600 değerli arazi olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁰ İskân ettirilen muhacirlerin büyük bölümü tarımla uğraşsa da gelen muhacirlerin bir bölümü de beraberinde getirmiş oldukları sermayeleri ile ticaretle uğraşabilmiş, yaşadıkları yerde girişimciler arasında yer alabilmişlerdi.⁵⁵¹ Vilayete gönderilen muhacirlerin bölgede yerleştirilmeden önce belediye tabibi ve sıhhiye müfettişi tarafından muayeneleri yapılmakta idi.⁵⁵²

1894 senesinde yapılan istatistikte vilayette zikir ve inas 850242 nüfus, 55929 hane, 2625 karye, 5 liva, 23 kaza, 16 nahiye var olduğu bilinmektedir. Nüfusun 431950 zikir, 418292 inastır. Gayrimüslim nüfusun 20855'i Ermeni, 7600' Katolik, 2652'si Protestan, 413'ü Yahudidir. 303540 nüfus Ankara Sancağı'nda

⁵⁴⁹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 996, Fi (*) Teşrinisani Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 185; BOA., A.}MKT.MHM.510/24; “*Bosnalı muhacirlerinde en ziyade muhtaç ve fakir olanlara minder ve yorgan ve mahrûkât i'tâsı için altmış altı bin beş yüz gurusun sarfa lüzum gönderildiği muhacirin-i islâmiye komisyon-u âlisine vuku' bulan müraca'at üzerine cevaben gelen telgrafnamede makam-ı sâmi cenâb-ı hidiv a'zâmler arz-ı keyfiyet buyulduğu bildirilmiştir.*” Bkz. BOA., A.}MKT.MHM, 512/2; 33 hanede 178 kişi Ankara'ya gelen Çeçen muhacirlerinin ihtiyacının mal sandıklarından giderilmesi bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 524/21.

⁵⁵⁰ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1017, Fi 8 Nisan Efreni 1890 Ruz-ı Kasım 153; Ankara'ya yerleştirilen muhacirler için Sivrihisar ve Haymana civarında Karakapu, Bezirhane, Yağlıpınar, Hacımuradlı ve Çubukâbâd'da ikamet edebilecekleri birer ev inşa edilmişti. Bkz. BOA., Y.MTV., 291/138; Ankara'nın farklı yerlerinde muhacirler için yapılan evlerin inşaat masraflarının hükümetçe karşılanması isteği için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 515/13, 16 Cemaziyelahir 1319.

⁵⁵¹ Kırım'dan ve Balkanlar'dan gelirken mal varlıklarını satabilen muhacirler arasında sermayeleri ile aldıkları altınları Osmanlı Devleti'ne getirebilenler Ankara gibi yerleştirildikleri yerlerde ticari faaliyetlerde bulunmalarını sağlamıştır. Bkz. Başak Kale, “Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul 2015, s. 166.

⁵⁵² *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1040, Fi 30 Eylül-ü Efreni 1895 Ruz-ı Hızır 150.

mevcud olup bunlardan 287451'i Müslüman, 1604'ü Rum, 8003'ü Ermeni, 5551'i Katolik, 406'sı Protestan 413'ü Yahudi ve 1 kişide Kıbtî vardı.⁵⁵³

Demiryolunun Ankara'ya ulaşmasından sonra vilayet nüfusunun 677.000-700.000 arasında olduğu bilinmektedir. Nüfusun dağılımı ise 256.000 Müslüman, 1896 Rum, 1841 Ermeni, 5609 Ermeni Katolik, 109 Ermeni Protestan, 478'i de Musevi olduğu görülmektedir.⁵⁵⁴

13. ANKARA'DA TİCARET

Her esnaf ve zanaatkârın başında kendi aralarındaki ilişkiyi düzenleyen bir yönetici bulunmaktaydı. Bu yönetici çalışanların sayısını, alacak-verecekli durumları düzenleyerek vilayette üretim faaliyetlerinin düzenli bir şekilde devam etmesini sağlamaktaydı.⁵⁵⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha önceki dönemlerde olduğu gibi Ankara'da Müslüman ve Gayrimüslim esnaf ve zanaatkârlar arasında kesin çizgiler olmamakla birlikte genellikle Ermeniler ticaret, sarraflık, muhasebecilik, tiftik keçisi yetiştiricisi, Rumların da ticaretle uğraşırken Yahudilerin tuhafiyecilik, hırdavatçılık ve kırtasiyecilikle uğraştığı bilinmektedir.⁵⁵⁶ Müslümanlar ise genellikle kasapçılık, demircilik, eyercilik, tütüncülük ve semercilikle uğraşmışlardı. Bunun yanı sıra her iki kesimin beraber icra ettikleri meslekler de vardı. Bunlar ayakkabıcılık, nalbantlık,

⁵⁵³ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 980, Fî 28 Haziran Efrençî 1894 Ruz-ı Hızır 54.

⁵⁵⁴ Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ...", s. 209.

⁵⁵⁵ Etöz, *a.g.t.*, s. 94.

⁵⁵⁶ Rumlar ve Ermeniler 16. Yüzyıldan itibaren Ankara'da tiftik ve yün ticareti ile birlikte uğraşmışlardır. Bkz. Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul 2005, ss. 41, 49.

terzilik ve kuyumculuktu. Kuyumculuk ve gümüş işlemeciliğinde Müslümanlar daha çok yerel yani geleneksel motifleri kullanırken Gayrimüslimler ise Avrupai tarzda desenli takılar yapmışlardı.⁵⁵⁷

1871 (H. 1288) tarihli Ankara vilayet salnamesine göre Ankara’da 2 boyahane, 2 bezirhane, 1 çamaşırhane, 27 han, 1841 dükkân, 19 değirmen, 47 debbağhane, 2 dink, 1 selhhane, 2 şali karhanesi, 3 sof cenderesi, 23 fırın, 49 kahvahane, 1 karhane, 6 kireçhane, 2 kırıışhane, 27 kiremithane, 3 mumhane, 38 mağaza vardı.⁵⁵⁸

1893 (H. 1311) tarihli vilayet salnamesine göre Ankara’da 32 han, 2173 dükkân, 50 mağaza, 21 fırın, 11 değirmen, 8 yağhane, 9 kiremithane vardı. 1895 (H. 1312) tarihli salnameye göre 2173 dükkân, 50 mağaza, 21 fırın, 11 değirmen, 1 banka vardı. 1900 (H. 1318) tarihli salnameye göre han, dükkân, fırın, değirmen, yağhane ve kiremithane sayılarında değişme olmamış kasaplar için kesilen hayvanların temizlenmesi için kurulan 1 selhhane bulunmaktaydı. 1902 (H. 1320) tarihli salnameye göre Ankara’da 33 han, 2188 dükkân, 260 mağaza, 21 fırın, 12 değirmen, 8 yağhane, 10 kiremithane, 1 selhanenin yanı sıra 1 kıraathane ve 1 tane de un fabrikası açılmıştı.⁵⁵⁹ 1907 (H. 1325) tarihli salnameye göre ise kıraathanelerin sayısı 19’a çıkmış diğer işyerlerinin sayısı aynı kalmıştı.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Etöz, *a.g.t.*, s. 96.

⁵⁵⁸ Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 14, Sene 1320, s. 136; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 731.

⁵⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 15, Sene 1325, s. 133; Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, s. 819; Birsan Edanur Yıldırım, *Ankara Sancağı’nın Tarihi Coğrafya*

1876-1907 seneleri arasındaki işyerlerinin sayısal değerlerine bakıldığında ticaret ve sanata konu olanların tamamının el işçiliğine dayalı küçük bireysel işletmeler olması dikkat çekicidir.⁵⁶¹

13.1. Ankara'nın İthalatı ve İhracatı

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticareti sınırlı olmasına rağmen ithal edilen ürünlerin önemli bir kısmını da yerli üretim malları ile rekabet eden mallar oluşturmuştu. XIX. yüzyılın ortalarına kadar durum bu şekilde devam etmişken artık yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış ve sanayileşmesini iyice tamamlamış olan Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'nin yerel üretim mallarını ve Osmanlı pazarlarını ele geçirmeye başlamıştı.⁵⁶²

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Ankara'nın ihracatı için tiftik ön sırada yer almaktaydı. Ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte ürünlerin bozulmadan kısa sürede götürülmesi ihraç ürünlerinin buğday, arpa, çavdar, yulaf, afyon, yün, ipek kozası, pamuk, zamk, keten tohumu, kenevir, tütün, haşhaş, balmumu, deri, halı ve kilim, taze meyve gibi ürünlerin çeşitlenmesini sağlamıştı.

1877-1878 yılları arasında Ankara'nın İngiltere ile olan ticari ilişkilerine konu olan tiftik miktarı 1877 senesinde 1.190 .000 iken 1878 senesinde 998.000'e düşmüş, afyon 1877 senesinde 30.000 iken 1878 senesinde değeri çok fazla değişmemekle birlikte 42.200'e çıkmış, boya sanayisinin en önemli malzemelerinden olan ünnap

Bakımından Yerleşme ve Nüfus (1871-1907), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 60.

⁵⁶¹ Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁶² Zeynel Özlü, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Kır ve Kent Hayatı Bolu-Göynük Örneği*, Ankara 2007, s. 129-130; Bkz. Muhiddin Tuş, "XIX. Asır Ortalarına Doğru Sivas'ın İktisadi Yapısı", *Prof: Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ 1996, s. 282.

1877 senesinde 500 çuval iken 1878 senesinde değeri çok değişmemekle birlikte 400 çuvala düşmüş ve kitre’de 50 kasa iken 1878 senesinde 30 kasaya düşmüştü.⁵⁶³ İngiltere ile olan ihracatta ünnap’ın miktarındaki düşüşün sebebi de İngiltere’de demirden elde edilen boyanın sanayide kullanılmaya başlanmış olmasıdır.

1883 senesinde Ankara sancak merkezinin İngiltere’ye ihraç ettiği ürünlere baktığımız zaman koyunyünü miktar bazında ilk ama değer bazında ikneci sırada yer alırken miktar bazında ikinci sırada olan tiftik değer bazında ilk sırada yer almaktadır. Koyunyünü ve tiftiğin dışında İngiltere’ye ünnap, kitre, tilki, yaban tavşanı, vaşak, kırkılmış tiftik keçisi, koyun ve kuzu, karakeçi, afyon, manda ve öküz derisi ihracatı da vardı. 1883 senesinde Ankara’nın İngiltere’den ithal ettiği ürünlerin başında Manchester basması yer almaktaydı.⁵⁶⁴

Demiryolunun ulaşımı kolaylaştırması ile tahıl 1893’ten itibaren Ankara’dan İstanbul’a, Londra ve Marsilya’ya ihraç edilir hale gelmişti. 1890’lara kadar devam eden tiftik ihracı tahıl ihracının oldukça gerisinde kalmıştı. Dünya pazarında tahılın az olmasından dolayı yaşanan sıkıntıda Ankaralı üretici karlı çıkmış, tahıl fiyatlarını artırmıştı.⁵⁶⁵ Tahıl fiyatlarında bu yükselme Ankara ve civarında arpa ve buğday ekimi için yeni tarım alanlarının açılmasını da beraberinde getirmişti. Tarımın yeni ve verimliliği artıracak tekniklerle değil eski usullerle yapılması üretimde beklenen artışı sağlamamıştı. Ankara’nın buğdayı İstanbul’a giderken, arpa ise İstanbul ve

⁵⁶³ 1877-1878 yılları arasında İngiltere’ye ihraç edilen Tiftik, Afyon, Ünnap ve Kitre ile ilgili tablo için bkz. Etöz, *a.g.t.*, s. 87.

⁵⁶⁴ 1883 senesinde Ankara sancağının İngiltere’ye olan ihracatı için bkz. Etöz, *a.g.t.*, s. 88.

⁵⁶⁵ Amerika’dan Avrupa’ya kadar olan birçok yerin kuraklıktan kötü bir şekilde etkilendiği ve Avrupalı tüccarın şimdiden tahıl almak için Ankara ve Konya’ya gelmeye başladığı ile ilgili olarak bkz. BOA., Y.PRK.UM., 39/64.

İzmit limanları vasıtasıyla İngiltere, Fransa'ya ihraç edilmekteydi.⁵⁶⁶ Demiryolunun gelmesiyle birlikte Ankara ve yakın çevresinden nakledilen tahıl miktarı 34 bin ton iken on yıl sonra nakledilen tahıl miktarı 187 bin tona ulaşmıştı.⁵⁶⁷

Ankara vilayet gazetesinde “Terakki-i Sanayi” başlığı altında vilayetin asıl geçim kaynağı olan tiftik fiyatının oldukça düşmesinden bahsedilerek halkın maddi olarak büyük bir kayba uğramış olduğu anlaşılmaktadır. 923 numaralı vilayet gazetesinde; bir zamanlar Ankara Vilayeti ve yakın çevresi için büyük gelir kaynağı olan tiftik ticareti bitme noktasına gelmiştir. Bunun en büyük sebebinin de tiftik keçisinin Ankara dışına yasal veya yasal olmayan yollarla çıkartılarak başta Avrupa olmak üzere birçok yere götürülerek neslinin devamının sağlanmış olmasıdır. Ankara'dan edarik edilen damızlıklar sayesinde kaliteli tiftik keçisi yetiştirilmiştir. Dolayısıyla yeni tiftik keçi sürüleri ile daha ucuza elde ettikleri tiftiği tekstil sanayisinde kullanmışlardı. Bütün bu sebeplerden dolayı Ankara'da bitme noktasına gelen kaliteli ve güzel olan sof ve şali tiftiğinden erkek ve kadın çorapları, eldivenler, şapkalar, bayan etekleri ve şalları yerel küçük ve eski tezgâhlarda az da olsa üretilmekteydi. Her ne kadar hükümet yeni tezgâh alımlarında yerel halka yardım

⁵⁶⁶ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...”, s. 200; Osmanlı Devleti'nin 1897 senesinde genel olarak ihraç ve ithal ettiği mallar ile ilgili bir tablo için bkz. Anadolu Demiryolu, hattının döşenmeye başlamasından yaklaşık 10 yıl sonra yıllık hububat üretimin 400.000 ton artmasını sağlamış, İstanbul'un tükettiği hububatın %90 artık Anadolu'dan karşılamıştır. İstanbul'daki değirmenciler hububatlarını Rusya, Bulgaristan ve Romanya'dan denizyolu yerine artık demiryolu ile Anadolu'dan temin etmişlerdi. Bkz. Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, s. 951.

⁵⁶⁷ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...”, s. 202; 1893 ve 1911 yılları arasında Ankara- Haydarpaşa arasındaki ticarete konu olan ürünler ve oranları için bkz. Ortaylı, “19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi”, s. 213.

etmişsede vilayetin sanayi alanında nasıl kalkınacağı merak edilmekte olduğunu anlamaktayız.⁵⁶⁸

Ankara Vilayeti'nin 1890'lı yıllara kadar en önemli gelir kaynağı tiftik ve koyunyünü ihracatı üzerinden alınan ağnam ve tarım ürünlerinden alınan aşar miktarı oluşturmaktaydı. Vilayetin önemli gelir kaynaklarından gelen miktarının bir bölümünden vilayette görevli bulunan memurların maaşları ödenmekte ve büyük bir bölümünde Duyunu Umumiye verilmekte olduğundan vilayetin ihtiyaçları için oldukça az bir meblağ kalmakta idi.⁵⁶⁹ 1890 senesinde Ankara Vilayeti'nde kilo bazında en çok verim sırasıyla buğday, arpa, burçak, çavdar, mısır, yulaf, fiğ, mercimek, nohuttan sonra üzüm, yaş meyve kuru meyve, soğan, patates gelmekteydi.⁵⁷⁰

1325 tarihli ilayet 1904 senesi salnamesine göre Ankara Vilayeti'nin başlıca ihraç ürünleri olarak buğday, arpa, tiftik, deri, kıl, keten tohumu, yumurta ve yaş meyvadır. 1904 ve 1906 seneleri arasında yapılan ihracattaki verilere göre 49931,60 guruş ve 1905 senesi hâsılâtından 60899,75 guruş fazla gelir elde edilmiştir.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 923, Fi 12 Rebiülahir Sene 310 Fi 21 Teşrinievvel Sene 1310.

⁵⁶⁹ Etöz, *a.g.t.*, s. 89.

⁵⁷⁰ 1890 senesinde Ankara Vilayeti'nde tarım ürünü rekolteleri ile ilgili olarak bkz. Koç- Baskıcı, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, s. 334.

Tablo 32: H. 1325 Salnamesine Göre Zahire Nakliyatı

H.1325/M.1907⁵⁷²

Cedvel- 10 Ankara-Beylikahur Kısımında Vâki' Mevâkıfın Zâhire Nakliyatı			
Fazlası	Vagon	Vagon	Vagon
Ankara	2754	3166	412
Sincanköy	303	441	138
Malıköy	183	268	85
Poladlı	539	871	332
Beylikköprü	3	5	2
Sazılar	19	27	8
Bıçer	18	49	31
Sarıköy	31	39	8
Beylikahur	57	101	44

1325 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara demiryolu hattı üzerinde bulunan istasyonlarda zahire nakliyatı sırasında önceki yıllara göre trenin vagon sayılarında fark edilebilir bir şekilde artış olmuştur.

Balkanlardan gelen muhacirlerden demiryolu hattı güzergâhına yerleştirilenlerin kullandıkları dört tekerlekli arabalar ile Anadolu çiftçilerinin kullandıkları iki tekerlekli kağnılara göre daha fazla yükü daha kolay taşıyabilmeleri ticarete ulaşım şartlarını değiştirmiş ve ihracatın hızlanmasını sağlamıştı.⁵⁷³

1893 senesinde demiryolu sayesinde Ankara-Haydarpaşa hattında 51.389 ton hububat, 469 ton yumurta ve 2581 ton da meyve ihracatı yapılmıştı. Yine aynı yıl

⁵⁷² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, s. 338.

⁵⁷³ Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi*, s. 103.

Haydarpaşa'dan Ankara'ya 775 ton şeker, 1434 ton petrol ve 1847 ton da manifaktür ihraç edilmişti.⁵⁷⁴

Ankara Vilayeti yerel ürünlerini sadece yurtdışına değil aynı zamanda devletin farklı yerlerine de ihraç etmekteydi. Vilayet, İngiliz kaynaklarına göre 1883 senesinde yurtdışına 325.000 sterlin değerinde ürün verirken devletin farklı bölgelerine 172.000 sterlin değerinde yerel ürün satmaktaydı.⁵⁷⁵ Deutsch Bank'a ilk demiryolu imtiyazının 1888 senesinde verilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti ile Almanya'nın arasındaki ticaret hızla artmaya başlamıştı.⁵⁷⁶ Demiryolu imtiyazıyla birlikte demiryolu hattı boyunca ticaret konusunda daha rahat hareket edebilmişti.

1870'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak içinde bulunduğu zor durum nedeniyle Avrupa'dan fazla ithalat yapması giderek zorlaşmaktaydı. Bu nedenle artık tüketim mallarını yerel kaynaklarla devlet içinde yapılması gereği ortaya çıkmıştı. Bu konuda yapılacak çalışmalar neticesinde devletin birçok vilayetinde imalathaneler açılmaya başlanmıştır. 1886-1887 seneleri arasında Ankara'da 4 tane imalathanenin var olduğunu biliyoruz.⁵⁷⁷ Anadolu'da başta Kastamonu olmak üzere Konya, Sivas vilayetleri karşılaştırıldığında Ankara'daki imalathane sayısının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. 1890'lara gelindiğinde artık dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tarımsal üretim ve ürün fiyatları artmıştı. İngiltere'den alınan iplik makineleri ile artık Osmanlı Devleti fabrika ipliği üretmek için tesisler açılmaya başlanmıştır.

⁵⁷⁴ Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Ankara 2004, ss. 115-116.

⁵⁷⁵ Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", s. 955.

⁵⁷⁶ Güven, *a.g.e.*, ss. 446.

⁵⁷⁷ Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, s. 190.

Ankara Vilayeti'nde 1899 senesinde buhar veya su gücüyle çalıştırılacak iplik fabrikasının kurulması yönünde hükümet imtiyaz vermişti.⁵⁷⁸

Demiryolunun gelmesiyle birlikte Ankara ve yakın çevresinden nakledilen tahıl miktarı 34 bin ton iken on yıl sonra nakledilen tahıl miktarı 187 bin tona ulaşmıştı.⁵⁷⁹ Vilayet genelinde tahılın özellikle de buğday üretimindeki artışın en büyük nedeni yeni tarım arazilerinin açılması ile ilgili idi.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Ankara ihtiyacı olan tekstil ürünlerini kendisi üretirken artık yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta İngiltere olmak üzere ihtiyacı olan tekstil ürünlerini dışarıdan karşılamaya başlamıştı.⁵⁸⁰ Ankara Vilayeti'nin ithalatında öncelikle pamuklu ve daha ucuz olan yünlü dokumalar, Amerikan bezi daha sonra da madeni araç ve gereçler, tuhafiye ürünleri, kahve, şeker, petrol ve petrol ürünleri ve ilaç yer almaktaydı. Tekstil ürünleri, madeni araç ve gereçler İngiltere, Almanya ve Fransa'dan ithal edilirken petrol ve petrol ürünleri Rusya'dan, şeker de Avusturya'dan ithal edilmekte idi.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılım Ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, ss. 76-77.

⁵⁷⁹ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s. 202; 1893 ve 1911 yılları arasında Ankara- Haydarpaşa arasındaki ticarete konu olan ürünler ve oranları için bkz. Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s. 213.

⁵⁸⁰ Avrupa'nın malların Osmanlı Devleti'nde birçok pazarda satılmaya başlamasıyla yerel üretim yapan birçok esnaf iş yapamaz hale gelmiş ve zamanla da yok olmaya başlamıştı. Bkz. Özlü, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁸¹ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılım Ve Direniş*, ss. 67-68; Etöz, *a.g.t.*, s. 88; Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", ss. 200-201; Osmanlı Devleti'nin İzmit-Ankara demiryolu hattının imtiyazını Almanlara vermesi beraberinde Almanya ile olan ticari ilişkilerin de artmasını sağlamıştı. Bkz. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme*, s.78; Anadolu demiryolu hattı ve Bağdat demiryolu hattı sayesinde Almanya'nın Osmanlı

Ankara ithalat ürünlerinde 1890'lı yıllara ilk sırada yer alan İngiltere ile olan ticari ilişkilerinde artık durgunluk yaşanmış bunun da en önemli nedenin Alman tüccarlarının daha aktif çalışması sebep olmuştur diyebiliriz.

14. ANKARA'DA SOSYAL HAYAT

August Tapınağı eserlerini araştırmak ve onları incelemek üzere 1861 senesinde Ankara'ya gelen bir araştırmacıya göre o yıllarda Yahudiler, halk arasında en fakir kesimi temsil etmekte, maddi durumu iyi olan halkın şehir merkezi dışında bağ evlerinin bulunduğunu, bağlarının nasıl olduğunu ve buralarda su kıtlığının yaşandığını, Türklerin-Rumların ve zengin halkın bağ evlerinin şehrin hangi tarafında toplandığını canlı bir şekilde tasvir etmiştir.⁵⁸²

1879 senesinde Ankara'ya atanan İngiliz viskonsolosu Gavin Gatheral'ın Ankara Vilayeti'nin nüfus, ticaret, endüstrisi, tarım, bayındırlık, arazi mülkiyeti gibi çok geniş konuları kapsayan bir rapor hazırlamıştı. Bu rapora göre Anadolu coğrafyasında Ankara Vilayeti'nin iklimi ve toprağı tarım ve hayvancılık için gayet iyi olduğunu, bağ-bahçe işlerinin yaygın olduğunu, Türklerin çoğunlukla sivil memur bir kısmının da çiftçilik, hayvancılık ve farklı zanaatlarla uğraştığını, ticaretin Gayrimüslimlerin elinde bulunduğunu, İngiltere-Avusturya-Fransa ile ticari faaliyetlerinin yoğun olduğu öğrenmekteyiz. Yine bu rapordan Ankara evlerinin ve

Devleti ile olan ticaret hacmi de büyümüştür. Bkz. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul 2014, ss. 106, 134.

⁵⁸² Perrot Charles, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1864-adlı eserdeki Ankara ile ilgili yerlerin çevirisi için bkz. Hülya Tufan, *Ankara'da Üç Ay*, İstanbul 1994, ss. 269-278; Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s. 204; Sevgi Aktüre, "1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam", *Tarih İçinde Ankara II*, Ankara 2001, ss. 50-51.

sokaklarının bakımsız olduğunu, kanalizasyon sisteminin bulunmamasına rağmen insanların Ankara'nın havasından dolayı gayet sağlıklı olduklarını bununda nedeni olarak vilayetin oldukça yüksek bir rakım bulunmasının etkisi olduğunu belirtmişti.⁵⁸³

1882 yılında Ankara'da bulunan Britanyalı Birham'ın raporuna göre Ankara'da Müslüman nüfus geçimini tarım, hayvancılık ve geleneksel sanatlarla temin ederken Gayrimüslim nüfus özellikle Ermeniler noter, avukat, tabip gibi meslekler icra ederek ayrıca tiftik ticareti, iltizam işleri ve teknik zanaatlarla sağlamaktaydı.⁵⁸⁴ Yine bu rapordan vilayette Gayrimüslimlerin nüfusları ve iktisadi durumları nispetinde idareye Müslümanlarla eşit biçimde katıldıkları anlaşılmaktadır. Gayrimüslim halk Anadolu'nun diğer vilayetlerine göre Ankara'da Vilayet idare ve kaza meclislerinde, temyiz divanı ve belediye meclislerinde yarı yarıya üye oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁸⁵ 1890 senesinde vilayette Gayrimüslimlere ait olan 14 adet ibadethaneleri vardı: 4 Ermeni Katolik kilisesi, 2 Rum Ortodoks Kilisesi, 2 Ermeni Gregoryen Kilisesi, 1 protestan Kilisesi, 1 Yahudi Sinagogu, biri kadınlara özel 2 Ermeni Manastırı, 1 Ermeni Gregoryen Manastırı, 1 Rum Ortodoks Manastırı bulunmaktaydı.⁵⁸⁶ Bundan şu sonucu çıkartabiliriz vilayette Gayrimüslim her cemaat ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmekteydi.

1893 tarihinde Ankara'da bulunan bir İngiliz konsolosunun hazırladığı rapora göre; Ankara'da bulunan Türk köylüsünün giyiminin ucuz ve sade olduğunu ayrıca köylünün kıyafetlerinin 1 İngiliz lirası ile 1 lira 10 shilling arasında satıldığını, yaz-

⁵⁸³ Şimşir, *Ankara...Ankara...*, ss. 32-38.

⁵⁸⁴ Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ...", s. 210.

⁵⁸⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul 2008, ss. 131-132.

⁵⁸⁶ Feridun Büyükyıldız, *Başka Kent Ankara*, Ankara 2009, s. 124.

kış gri ve tabii renkli pamuklu ürünleri kullandıklarını, dış kıyafet için İngiltere’de özellikler Türkler için dokunan renkli basma kumaşlardan dikildiğini, düğün ve bayramlarda kadın erkek herksin Bursa veya Halep işi kaba dokuma ipekli kıyafetler giyildiğini, erkeklerin fes taktığını, Türklerin yumuşak deriden çizme ve onun üstüne de sert malzemedan yapılmış ayakkabı giyerken Gayrimüslimlerin ise Avrupalı çizmeye rağbet ettiklerini öğrenmekteyiz.⁵⁸⁷ Yine raporda Ankara’nın bembeyaz evlerle kaplı bir tepeden oluştuğunu, sokaklarının dik ve sarp olsa da kaldırım döşenmiş olduğunu da öğrenmekteyiz.⁵⁸⁸

Vilayet merkezinde yaşayan yerli halkın nerede ise tamamının bağı veya bahçesi vardı. Merkeze yakın olan Etlik, Keçiören, Büyük Esat, Ayrancı, Dikmen ve Çankaya gibi yerlerde bulunan bağlar halkın kendi ihtiyaçlarını karşıladığı mekânlardı. Bahçeler ise vilayete yakın yerlerde olduğu gibi mahalle aralarında da olabiliyordu. Bağlarda başta üzüm olmak üzere çeşitleriyle Ankara armudu, elma, ayva, dut, kayısı, muşmula, erik, ceviz gibi meyve ağaçları ayrıca patates, havuç, turp, soğan gibi çeşitli sebze yetiştiriyorlardı. Bu meyve ve sebzeleri yazlık-kışlık zamanlarda tüketmek için kurutarak aile bütçelerine katkı sağlıyorlardı. Bağlarda yetişen kaliteli üzümlerden şarap ve rakı yapan çoğunluğunu Gayrimüslimlerin oluşturduğu yerli halk ürettiklerini de kendileri tüketmekte idi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Yavuz, “19. Yüzyıl Ankara’ında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...”, ss. 203-204; Bağ evlerinde yetiştirilen sebze ve özellikle meyveler aile bütçelerine bir kaynak sağlamaktaydı. Bkz. Aktüre, “1830’dan 1930’a Ankara’da Günlük Yaşam”, s. 53; Avrupa’dan gelen ithal ürünler Ankara ve civarına 1870’li yıllara kadar sınırlı sayıda gelirken bu durum artık değişmeye başlamıştı. Bkz. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme*, s. 139.

⁵⁸⁸ Şimşir, *Ankara... Ankara...*, s. 45.

⁵⁸⁹ Bkz. Aktüre, “1830’dan 1930’a Ankara’da Günlük Yaşam”, s. 53; Etöz, *a.g.t.*, s. 90.

Ankara’da yaşayan Gayrimüslim nüfusun büyük bölümü gündelik yaşam ve sosyal ilişkilerinde gayet rahat davranmakla birlikte yerli ve yabancı kişilerle olan yoğun ticari ilişkilerinden ötürü bölge halkının güvenini kazanmışlardı. Gayrimüslimler arasında Vilayette ekonomik durumu en iyi olan kesim Rumlardan oluşmakta idi. Rumların gelir düzeyinin iyi olduğu bağ evlerinden anlaşılmaktadır. Ticaretle uğraşan ve ekonomik düzeyi iyi olan diğer bir kesimde Ermenilerdi.⁵⁹⁰

Ankara’da Gayrimüslimler arasında her etnik yapının ayrı bir yapılanması vardı. Kendi aralarındaki sorunları aralarında oluşturdukları konseylerde çözmeye, Vilayet Meclisinde gündeme getirilecek konulara ortak karar vermeye çalışıyorlardı. Gayrimüslim nüfus arasında en kapalı grubu Yahudiler oluşturmaktaydı.

Vilayet merkezinde halk arasındaki ilişkilerde etnik ve dini kimlik halkın birbiriyle ilişkilerini engelleyecek bir yapıya sahip değildi. Her iki kesimin birbiriyle olan ticari ilişkileri, bağ-bahçe ve ev satışları gibi etmenlerle birlikte hem Müslüman hem de Gayrimüslimler arasında komşuluk ilişkileri de vardı. Kısacası denilebilir ki Ankara vilayet merkezinde halk arasında ‘cemaatler-üstü’ bir ilişki vardı.⁵⁹¹ Her ne kadar cemaatler bir biri ile genellikle iyi anlaşmış olsalar da Ermeni ve Katolikler mezarlık konusunda anlaşmazlık yaşamışlardı. Ankara valiliğine 1854 senesinde şikâyetle bulunan Ermeniler, Katoliklerin mezarlıklarındaki taşlara zarar verdiğini bu sorunun çözümünde yardım istemişlerdir.⁵⁹² Mezarlığın her iki cemaat tarafından ortak kullanılmasından dolayı her birinin hak iddia etmesi sorunun çözümünü zorlaştırmakta idi. Ermeniler ve Katolikler arasındaki sorunun Ankara Valiliği

⁵⁹⁰ Etöz, *a.g.t.*, s. 74.

⁵⁹¹ Etöz, *a.g.t.*, s. 81.

⁵⁹² BOA., HR.MKT., 236/85, 9 Şaban 1274;

tarafından Katoliklere de vilayet merkezinde mezar yeri gösterilerek çözümlenebileceğine dair görüşler valiliğe sunulmuştu.⁵⁹³

Ankara Vilayeti'nde buğdayın kalitesine göre (â'lâ-evsat-mahlut), arpa, ekmek, kahve, şeker, sabun, gaz yağı, koyun-kuzu-sığır eti, pide, soda, tiftik, yün, cehri, kitre, mazi, afyon ve gazyağı sandığı fiyatları belediye tarafından gönderilen bir cetvelle her hafta halka gazete vasıtasıyla duyurulmaktaydı.⁵⁹⁴ Gazetede çıkan fiyat cetvellerine baktığımız zaman aynı ürünler ortalama aynı fiyatlarda satılmış değişiklik bazen olsa da dikkat çekici miktarlarda olmamıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle II. Abdülhamid'in döneminde Ankara'da sivil memur sayısı bir hayli artmıştır. Ankara'da bulunan ordu birliğinin asker sayısı fazla olmamakla birlikte iç ticareti canlandırması bakımından vilayette önemli bir unsurdur.⁵⁹⁵

Ankara'da Sultan II. Abdülhamid döneminde oldukça fazla Hayrat yaptırmıştı. Tabii bunun önemli bir nedeni izlemiş olduğu politikadır. Vilayette

⁵⁹³ BOA., HR.MKT., 252/67, 15 Muharrem 1275; BOA., HR.MKT., 285/65, 20 Ramazan 1275.

⁵⁹⁴ Vilayetin bir haftalık fiyat cedvelleri listesi için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 981, Fi 4 Temmuz Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 52; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 982, Fi 18 Temmuz Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 75; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 983, Fi 25 Temmuz Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 82; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 984, Fi 2 Ağustos Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 89; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 986, Fi 22 Ağustos Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 110; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 987, Fi 27 Safer Sene 1312 Fi 17 Ağustos 1310; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 989, Fi 12 Eylül Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 131; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 990, Fi 19 Eylül Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 138; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 992, Fi 3 Teşrinievvel Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 152; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 993, Fi 10 Teşrinievvel Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 159; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 997, Fi 12 Teşrinisani Efreni 1894 Ruz-ı Kasım 6; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 998, Fi 19 Teşrinisani Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 13; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 999, Fi 26 Teşrinisani Efreni 1894 Ruz-ı Kasım 20; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1001, Fi 10 Kanunuevvel Efreni 1894 Ruz-ı Kasım 34.

⁵⁹⁵ Aktüre, "1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam", s. 53.

kendisine ait çiftliklerin bulunması oldukça önemli başka bir nedendir. Padişah Balkanlardan gelen muhacirlerin bu çiftliklere yerleştirilmesine izin vermişti. Dolayısıyla buralarda alt yapı hizmetlerinin karşılanmasını ve çiftliklerine yakın köylerde cami ve okulda yaptırtmasını istemiştir.⁵⁹⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen seyyahların tasviri doğrultusunda Ankara, evler kerpiç ve ahşap malzemeden yapılmış, bakımsız bir görüntüye sahip olduğu anlaşıyor. Abidin Paşa'nın 8 yıl süren valiliği döneminde vilayetin daha bakımlı olması için çalışılmış olduğu bilinmektedir.⁵⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin diğer birçok vilayetinde olduğu gibi Ankara vilayet merkezinde şose yolların yenilenmesiyle birlikte arabaların dolaşabildiğini biliyoruz. Ankara merkezinden tren istasyonuna ve yakın çevrede bulunan bağ-bahçe ve mesire yerlerine mesafelerine göre halk araba kiralayabilmekteydi. Tabii mesafeler ölçüsünde de uygun ücret ödenmekte idi. Kiralanan araba sahiplerinin araba numaralarını ve ücret tarifesini yazılı olarak müşterinin rahatça görebileceği bir yere koyması gerekmekte ve bu durumu da belediye görevlilerinin takip etmesi yönünde talep vilayet meclisince belediye meclisine iletilmişti.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Padişahın Ankara'da yaptırdığı Hayratların diğer vilayetlere göre oranı için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul 2013, ss. 147, 186-187.

⁵⁹⁷ Bkz. Musa Çadırcı-Özlem Gülenç İğdi, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ankara Valileri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012, ss. 436-440.; Tanzimat'ın ilanından sonra ev yapımında ahşap yerine yangınlara karlı daha dayanıklı olması için taş kullanılmaya başlanmışsa da bu durum istisnai bir durum olarak kalmıştır.

⁵⁹⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1069, Fi 11 Mayıs Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 94.

15. ANKARA SANCAĞI'NDA BELEDİYE DAİRELERİ

1853-56 Kırım Savaşı sürecinde 1854 tarihli “Şehremaneti Nizamnâmesi” ile başlayan Osmanlı Devleti’ndeki modern belediye daireleri kurma uğraşları, 1857 tarihinde ilan edilen “Devâ’ir-i Belediyeden Altıncı Dâ’ire İtibâr Olunan Beyoğlu ve Galata Dâ’iresinin Nizâm-ı Umûmisidir” adını taşıyan düzenleme ile ilk fiili tecrübesini yaşamıştır. Daha sonra yayımlanan “Zokaklara Dâ’ir Nizamnâme (1859)” ve “Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi (1863) ile de daha yaşanabilir kentler konusunda önemli hukuki çalışmalara imza atılmıştır.⁵⁹⁹

Osmanlı taşrasında ilk defa 1865 yılında Tuna Vilayeti’nde kurulan belediye meclisleri yani daireleri 25 Temmuz 1867 tarihinde yayımlanmış olan *Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâ’ire-i Belediye Meclislerinin Sûreti Tertîbi ve Me’mûrlarının Vezâ’ifi Hakkında Talimat* ile *Dâ’ire-i Belediye Meclisi’nin Vezâ’ifi Umûmiyesi Hakkında Talimat*’la hızla ülke geneline de yaygınlaştırılmıştır.⁶⁰⁰

Aynı süreçte Ankara’da da faaliyete geçirilen belediye dairesi nizamnamesindeki kuralına uygun biçimde bir başkan ve altı üyeden oluşturulmuştu.

⁵⁹⁹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ...*, ss. 1-7.

⁶⁰⁰ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin...*, ss. 7- 8. Osmanlı belediyeciliği konusunda bkz., İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, TODAİ, Ankara 1974; Erkan Serçe, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye 1868-1945*, İzmir 1998; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, 4 Cilt, İstanbul 1338.

Tablo 33: Ankara Sancağı Ankara Kazası Belediye Meclisi

H. 1288/M. 1871⁶⁰¹

Ankara Sancağı Ankara Kazası Belediye Meclisi
Re'is Hacı Ömer Ağa Mehmed Efendi Hâfız Hasan Efendi Ahmed Ağa Mustafa Efendi Hacı Ülfet Efendi Memleket [Tabibi] İsberaki Kâtib Hüseyin Efendi Sandık Emni Hâfız Mehmed Efendi

Modern belediye idaresi kurulmadan önce farklı alanlardaki ihtiyaçları halk veya bazı gruplar karşılamaktaydı. Örneğin mahallelerin temizliği konusunda çarşıların temizliğine esnaf yardım ederken meydanların temizliğini ise acemioğlanlar yapmaktaydı.⁶⁰²

Ankara’da modern anlamda belediyecilik ile ilgili olarak H. 1288 tarihli vilayet salnamesiyle Belediye Meclisi’nin varolduğunu öğrenmekteyiz. Vilayet salnamesine göre Ankara Vilayeti’ndeki Belediye Meclisinde başkan haricinde sekiz meclis azası bulunmakta olduğunu görmekteyiz.

⁶⁰¹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def’a 1, Sene 1288, s. 37.

⁶⁰² M. Emin Yolalcı, “Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik”, *TÜRKLER*, C. 13, s. 739.

Tablo 34: H. 1289 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

H. 1289/M. 1872⁶⁰³

Belediye Meclisi	
A'zâ	Re'is Hacı Ahmed Ağa
	Mehmed Efendi
	Hâfız Ahmed Efendi
	Hâfız Efendi
	Hacı Ahmed Ağa
	Kâtib Hüseyin Efendi
	Sandık Emîni Hâfız Efendi

H. 1289 tarihli vilayet salnamesine göre Belediye Meclisi, reis Hacı Ahmet Ağa ve 6 azadan oluşmaktaydı.

Tablo 35: H. 1291 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

H. 1291/M. 1874⁶⁰⁴

Beledî Meclisi	
	Re'is Rıza Efendi
	Mu'âvin Hüseyin Efendi
	Kâtib İbrahim Efendi
	Refiki Ali Bey
	Belediye Sandık Emîni Peter Efendi

H. 1291 tarihli vilayet salnamesine göre Rıza Efendi'nin başkanlığında toplanan Belediye Meclisi'nde 4 aza görev yapmaktaydı.

Kanun-i Esasi'nin 112. Maddesine bağlı olarak 1877 senesinde yayınlanan Vilâyat Beledi Kanunu ile belediyelerin görev, belediye meclislerinin kuruluş ve

⁶⁰³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 2, Sene 1289, s. 33.

⁶⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 4, Sene 1291, s. 46.

üyelerinin seçilmesi usullerini ve belediyenin gelirlerini belirlemiştir.⁶⁰⁵ 1877 senesinde Dersaadet Belediye Kanunu çıkartılmış ve bu yapıyla Cumhuriyet'e devrolmuştur.⁶⁰⁶

Tablo 36: H. 1299 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Meclisi

H. 1299/M. 1882⁶⁰⁷

Belediye Meclisi			
Re'is		Hacı Süleyman Refik Efendi	Sâlise Beşinci Mecidi
		Memleket Tabibi Liyonkoski Efendi Mavi Ağa Hacı Muhammed Ağa Hacı Halil Ağa Hacı Rif'at Efendi Sa'dullah Efendi Hacı Mustafa Ağa Hacı Andonik Efendi Yovanaki Efendi Aslangül Bedros Efendi Baloğlu Apik Efendi Yahudi Yasef Efendi	Kâ'immakâm-ı Askerî Başkâtib Mustafa Fevzi Efendi Sandık Emni Ohannes Efendi Kâtib-i Sâni Remzi Efendi Mülâzım Ali Efendi Kalfabaşı Hacı Kivork Ağa Sermüfettiş İbrahim Ağa Tulumbacı Hacı Abdurrahman Çavuş Kivork Ağa Diğeri Mustafa Ağa

H. 1299 tarihli vilayet salnamesine göre Belediye Meclisi, Reisi Hacı Süleyman Refik Efendi olup 22 üyeden meydana gelmiştir.

⁶⁰⁵ T.C. DAHİLİYE VEKALETİ MAHALLİ İDARELER UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, İstanbul Holivut Matbaası 1933, s. IV; Sadık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınlarından Seri: III Sayı: 3, İstanbul R. Zeliç Basımevi 1946, ss. 54-64.

⁶⁰⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. 3., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 21, İstanbul 1995, ss. 1428-1429; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985, s. 146.

⁶⁰⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 10, Sene 1299, s. 96.

Tablo 37: H. 1300 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

H. 1300/M. 1883⁶⁰⁸

Belediye Dâ'iresi	
Re'is Hacı Süleyman Refik Efendi Memleket Tabibi Liponfoski Efendi	<i>Sâlise M 5</i> <i>Kâ'immakâm-ı Askerî</i>

H.1300/M. 1883⁶⁰⁹

A z â	Mavi Efendi
	Hacı Mehmed Ağa
	Hacı Halil Ağa
	Hacı Rif'at Efendi
	Sa'dullah Efendi
	Hacı Mustafa Ağa
	Hacı Andonik Ağa
	Yovanaki Ağa
	Aslangül Bedros Efendi
	Baloğlu Apik Efendi
Başkâtib Mus[ta]fa Fevzi Efendi	
Sandık Emni Ohannes Efendi	
Kâtib-i Sâni Süleyman Efendi	
Kalfabaşı Kigorak Ağa	
Sermüfettiş Ahmed Ağa	
Tulumbacıbaşı Hacı Abdurrahman Ağa	
Çavuş Sâlih Ağa. Mustafa Ağa. Kigorak Ağa. Diğer Kigorak	

H. 1300 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara Vilayet Belediye Dairesi

Reisi Hacı Süleyman Refik Efendi, 11 aza ve 11 farklı görevliden oluşmuştur.

⁶⁰⁸ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1300, s. 59.

⁶⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 11, Sene 1300, s. 60

Tablo 38: H. 1307 Vilayet Salnamesine Göre Dâ'ire-i Belediye

H. 1307/M. 1891⁶¹⁰

Dâ'ire-i Belediye					
Re'is Hacı Süleyman Refik Efendi		Sâniye 4 M			
A'zâ	Hacı Ârif Efendi Mavi Ağa Sa'id Efendi Hacı Mehmed Ağa Yovan Efendi Cevzi Efendi	Sâlise	4 M		Hacı Mehmed Efendi Apik Efendi Mehter Artin Ağa Kiryaku Ağa
				A'zâ	

H.1307/M. 1891⁶¹¹

Başkâtib Refiki Sandık Emni Kalfabaşı	Mustafa Efendi Agob Efendi Petru Efendi Kigorak Ağa
--	--

H. 1307 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara Vilayeti Belediye Dairesi'nde Reisi Hacı Süleyman Refik Efendi, 10 aza ve başkâtib, kâtip, sandık emini ve kalfabaşı görev yapmaktaydı.

⁶¹⁰ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 11, Sene 1307, s. 120.

⁶¹¹ Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 11, Sene 1307, s. 121.

Tablo 39: H. 1311 Vilayet Salnamesine Göre Dâ'ire-i Belediye

H. 1311/M. 1893⁶¹²

Dâ'ire-yi Belediye			
A'zâ	Re'is Hacı Süleyman Refik Efendi <i>Sâniye 4 M</i>		A'zâ
	Hacı Mehmed Efendi	5 M	
	Hacı Mustafa Efendi		
	Yovan	"	
	Bedros	"	
	Ortenal Cozi	" 5 M	
	Başkâtib Ahmed	"	
	Refiki Agob	"	
Tulumbacıbaşı Abdurrahman Ağa 5 M			
Hacı Mehmed Ağa			
Hacı Rif'at Efendi			
Hacı Mehmed Efendi			
Apik Efendi			
Sandık Emmini Bedros Efendi			
Kalfabaşı Hacı Kivork Ağa			

H. 1311 tarihli vilayet salnamesine bakıldığında Ankara Belediye Dairesi Hacı Süleyman Refik Efendi başkanlığında 11 aza ve 3 farklı görevliden oluşmuştur.

Tablo 40: H. 1318 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

H. 1318/M. 1900⁶¹³

Belediye Dâ'iresi		
Re'is	Hacı Ziya Bey	<i>Mütemâyiz</i>
Başkâtib	Ahmed Efendi	
Sandık Emmini	Agob	"
Ser Müfettiş	Hacı Abdurrahman Ağa	5 M

H. 1318 tarihli vilayet salnamesinde vilayet Belediye Dairesinde başkanın dışında bir başkâtib, bir sandık emini ve bir tanede başmüfettiş vardı.

⁶¹² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 12, Sene 1311, s. 147.

⁶¹³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, s. 98.

Tablo 41: H. 1320 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

H.1320/M. 1902⁶¹⁴

Belediye Dâ'iresi		
Re'is Hacı Ziya Bey	<i>Mütemâyiz</i>	Sandık Emmini Agob Efendi
Başkâtib Ahmed Efendi		Sermüfettiş Hacı Abdurrahman Ağa 5 M

H. 1320 tarihli vilayet salnamesindeki bilgilere göre Belediye Dairesi Hacı Ziya Bey'in başkanlığında bir başkâtib, bir sandık emini ve bir tanede başmüfettiş bulunmaktaydı.

Tablo 42: H. 1325 Vilayet Salnamesine Göre Belediye Dâ'iresi

H.1325/M. 1907⁶¹⁵

Belediye Dâ'iresi		Madalya
Re'is Hacı Ziya Bey	<i>Mütemâyiz</i>	Sandık Emmini Agob Efendi
Başkâtib Ahmed Efendi		Sermüfettiş Abdurrahman Ağa 5 M <i>İftihar, Yunan</i>

H. 1318, 1320 senelerindeki gibi 1325 senesi vilayet salnamesinde de vilayet Belediye Dairesinde Reisin dışında başkâtib, sandık emini ve başmüfettiş bulunmaktaydı.

16. ANKARA'DA SAĞLIK HİZMETLERİ

Osmanlı Devleti'nde medreselerde belirli bir seviyede tıp dersleri verilmekte olup, saray teşkilatında hekimbaşı ve hekimler görev yapmaktaydı. XVII. yüzyılda

⁶¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 14, Sene 1320, s. 88.

⁶¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 15, Sene 1325, s. 82.

imparatorluğun bazı yerlerinde bulunan dârü's-şifa ve bimar-hânelerde görevli hekimler olduğu bilinmektedir.⁶¹⁶

Klasik dönem olarak adlandırılan zaman diliminden modern anlamda belediyeçiliğin kurulması aşamasına kadar olan dönem içinde vilayetlerde sağlıkla ilgili konulara serbest çalışan doktorlar ve eczacılar ilgilenmekte idi. XVII. yüzyılda sağlıkla ilgili ihtiyaç devletin açtığı hastaneler ve esnaf örgütü içinde bulunan hanlarda ikamet eden yolcular ve bölge halkın sağlık sorunları ile ilgilenen serbest çalışan özel hekimler tarafından karşılanmakta idi.⁶¹⁷ Ankara Vilayeti'nde de durum bu şekildeydi.

1840 senesinden itibaren Osmanlı Devleti'nde hastaneler açılmaya başlanmışsa da Anadolu'nun birçok noktasında daha sonraki yıllarda tesis edilebilmişti. Askeri Tıbbiye'nin mezun vermesiyle birlikte sadece Redif askerlerine hizmet vermek amacıyla da olsa Ankara'da askeri bir hastane açılmıştı. "Tababet-i Belediyenin İcrasına Dair Nizamname"si ile belediyeler bulundukları yerde yaşayan halkın sağlık alanındaki ihtiyaçları için çalışmaya başlamıştı.⁶¹⁸ Mekteb-i Tıbbiye'nin mezun vermesiyle birlikte merkezde olduğu gibi taşrada da birçok yere doktor atanmıştı. Ankara'da bulunan memleket tabibi Tatos'un tıp ilmine tam hakim olamadığı gerekçesi görevden alınarak yerine yeni mezunlardan Nikola Danyali atanmıştı.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, s. 213.

⁶¹⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında ...*, ss. 213, 214-216.

⁶¹⁸ Nizamnamenin metni için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, C. 4, İstanbul 1330-1331, ss. 7-9; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, ss. 215-216.

⁶¹⁹ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 12, Evrak No. 1290.

Ankara Valisi Abidin Paşa valiliği döneminde Ankara’da halkın su sorunu ile ilgilendiği gibi sağlıkla ilgili sıkıntısına da çözüm bulmak için çaba sarf etmişti. O zamana kadar vilayette bulunan yerli ve yabancı özel doktorlar ve belediye doktorları vasıtasıyla bölge halkı tedavi olmaktaydı. Askeri hastanenin dışında yerli halkın sağlık sorunları ile ilgilenecek bir hastanenin olmaması sebebiyle Abidin Paşa yerli halkın tedavi olması gerektiği durumda yatması için Gureba Hastanesi’ni yaptırmak için çalışmaya başlamıştı.⁶²⁰ Abidin Paşa’nın hastane için faaliyetleri vilayet gazetesinde,

“Guraba Hastahanesi

Şehrimizde mukaddimen inşasına teşebbüs olunub yalnız esasi vaz’ edilen ve iktiza eden meblağ tamamıyla temin ve tedarik olunmasına ve araya bir takım mevâni dahi haylûlet etmeesine mebni haliyle terk edilen guraba hastahanesinin masarif-i lazıme-i inşaiyyesinden bir kısmı bu kere cenab-ı belediyeden tedarik ve istihsar olunduğu gibi kusûr kısm-ı külliyesi dahi vali-i ali-i vilayet devletlü Abidin Paşa hazretlerinin teşvikat-ı celile-i hamiyetperveraneleri semeresi olarak bilcümle memurin vilayetin bilittihad öşr-i maaşlarını mezkûr hastahanenin ikmal-i içün kemal-i memnuniyetle terk ve teberru etmeleriyle temin buyrularak bimennehu teali inşaata mübeşşeret olunmak üzere zikr olunan hastahane çend gün evvel mevki münakazaya vaz’ edilmiş ve bir takım fukarayı garibanın tedavisine mahsus ve mmütehassır olan bir emr-i hayrın husul olması yolunda vukua gelen himmet asr-i hamiyet ve bilveche sezavar takdir ve memnuniyet olmağla bu babda iane-i nakdiyede bulunan zevat-ı kiramın

⁶²⁰ Etöz, a.g.t., s. 70; Guraba Hastanesinin yapımı için bkz. Ankara Vilayet Gazetesi, N. 636, Fi 15 Zilkade Sene 1302 Fi 14 Ağustos Sene 1301.

esamisi berveche zir derc-i sahife-i şükran ve iftihar kılındı.”⁶²¹ sözleri ile yer bulmuştu.

Abidin Paşa, hastanenin yapımı için yerli halktan ve idarecilerden nakdi yardım talebinde bulunarak en kısa zamanda dönemin şartlarına göre teşekkülü bir hastane yapmak amacıyla idi.⁶²² Guraba hastanesinin inşasında kereste, taş ve diğer gerekli malzemelerin tedarik edilmesi için vilayete gelen kira arabaları ve iki veya dört tekerlekli arabalardan, yük taşıyan develerden, kömür ve kereste taşıyan manda ve öküz arabalarından alınan meblağ hasta giderlerinin karşılanması için aktarılmıştı.⁶²³ Nakdi olarak yapılan meblağların yeterli gelmemesi nedeniyle hastanenin yapımı yaklaşık on yıl uzamış ve hastanenin tamamlanması da Vali Memduh Paşa döneminde olmuştur. “... *Hastahanenin inşasına bundan on sene evvel mübaşeret ve altı sene mukaddem itmamına gayret edilmiş isede her nasılsa reside-i had nihayet olamamış idi... devletlü Memduh Paşa hazretlerinin muvaffakiyet-i fehimanelerine kalmış olmalıdırki, müşârünileyh hazretleri vilâyetimizi teşrif-i asafaneleriyle beraber hastanenin esbab-ı ikmal ve küşadını piş-i nazar-ı itinai devletlerine almışlar ve avn ve inayet bari ve lütuf-u celil şehriyari ile elhak-ı muvafakiyet olmuşlardır....*”⁶²⁴

⁶²¹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 762, Fi 5 Cemaziyelahir Sene 1306 Fi 25 Kanunisani Sene 1304.

⁶²² Nakdi yardım için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 762, Fi 5 Cemaziyelahir Sene 1306 Fi 25 Kanunisani Sene 1304; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 763, 13 Cemaziyelahir Sene 1306 Fi 1 Şubat Sene 1304; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 768, 18 Recep Sene 1306 Fi 8 Mart sene 1305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 772, Şaban 17 Sene 1306 Fi 5 Nisan Sene 1305.

⁶²³ Guraba hastanesi için gerekli maddi desteğin sağlanması için bkz. BOA., DH.MKT.,1/48; BOA., BEO., 56/4167, 11 Safer 1310; hastanenin ihtiyaçlarının karşılanması için vilayetteki araBâllardan dühuliye vergisinin alınması ile ilgili olarak bkz. BOA., İ.DH., 1302/20, 2 Şaban 1310.

⁶²⁴ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1042, Fi 14 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 123.

Ankara’da Gureba hastanesinin açılmasıyla birlikte bir ay zarfında Ankara Sancağı’ndan gelen 16 asker, 1 kimsesiz tedavi olmuştur. Doktor Vasilaki Efendi’nin her gün saat altıdan yediye kadar hastanede hazır bulunduğunu ve hastaneye gelecek olan kişilerin belirtilen saatte hastanede hazır bulunmaları için vilayet gazetesinde hastane müdürünün ilanı dahi vardır.⁶²⁵

17. DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

17.1. Kuraklık ve Kıtlık

Osmanlı Devleti 1845 ve 1874 yıllarında iki büyük kuraklık ve sonucunda da kıtlık yaşamıştır. Yaşanan kuraklıklar Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde olduğu gibi Anadolu’da Ankara’da, Konya’da ve Bursa’da etkisini göstermişti. Kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık bölgenin tarımsal faaliyetlerinin büyük ölçüde düşmesine ve dolayısıyla tahıl ürünlerinde pahalılık yaşanmasına, hayat şartlarının zorlaşmasına neden olmuştu.

Anadolu coğrafyasında kuraklık, 1839 senesinde ilk belirtilerini göstermiştir. Bu durum karşısında Ankara yerel idaresi tarafından hükümet depolarında bulunan hububat halka dağıtılmıştı. Yerel idare böylelikle hububattaki fiyat artışını durdurmak istemişti. Yerel idare tarafından “ateş-i samansuz kuraklık” olarak adlandırılan 1845 senesindeki kuraklık ve kıtlık Ankara suyunun çekilmesine neden olmuştu. Bunun üzerine halkın istekleri doğrultusunda Ankara suyu üzerine bir bent inşa edilmişti. Bir önceki sene yağışın az olmasından kaynaklanan üretimin azlığı ve

⁶²⁵ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1051, Fi 30 Kanunuevvel Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 54.

1845 yazınında oldukça sıcak geçmesinden ötürü bölge halkının bir önceki senenin mahsullerini bitirmiş olmaları kıtlığın yaşanmasına neden olmuştu. Yaşanan kıtlık neticesinde Ankara ve çevresi diğer bölgelerden yardım talebinde bulunmalarına neden olmuştu. Yöre halkının ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda hükümetten de yardım talebinde bulunulmuştu. Ankara’da yaşanan kuraklık ve neticesinde kıtlık karşısında hükümet Ankara’nın yanı sıra Bursa ve Bolu’ya da yardım edilmesi için çalışmalara başlamıştı. Hem diğer bölge halkının hem de hükümetin kıtlığın olumsuzluklarını giderme çalışmaları yeterli olmamış açlık nedeni ile Ankara ve çevresinde hem insan hem de hayvan ölümleri yaşanmıştır. Kuraklık nedeniyle oldukça zorlaşan yaşam şartları nedeniyle Ankara’nın kuraklıktan etkilenen sancak ve kazalarından vilayet merkezine göç hareketi yaşanmıştı.

1845 senesi kuraklığında bölge idarecileri ve halkın isteği üzerine hükümet, Ankara ve yakın çevresi için tahıl üretim yerleri olarak bilinen başta Amasya, Zile, Çorum, Yozgad, Sivas olmak üzere diğer bölgelerden de hububat satın alınarak ihtiyacın karşılanabileceğini ve toplanan hububatın da söz konusu yerlerden Samsun, Amasya, Çorum, Sivas ve Yozgad üzerinden Ankara’ya getirilmesi için çalışmalara başlamıştı. Hububatın yakın bölgelerden satın alınması fiyatların yükselmesine neden olmuştu.⁶²⁶ Kuraklık yıllarında sadece hububat yardımı değil aynı zamanda nakdi para, Bozok ve Ankara emval vergisinden temin edilen paradan da 750. 000 kuruş kredi yardımı ve merkezin isteği doğrultusunda Belediye Sandığı, Emniyet Sandığı, Menafi Sandığı ve Mal Sandığı gibi kuruluşlarda kuraklıktan etkilenenlere

⁶²⁶Kıtlık ortamında hububat ve gıda maddelerinde arz-talep dengesi bozulmuş, ürünlerde fiyat artmıştı. Hükümet bu sorunu çözmek için Rumeli başta olmak üzere birçok yerden ucuz fiyata hububat temin etme yoluna gitmiştir. Bkz. Erler, *a.g.e.*, ss. 316-328.

nakdi yardımda bulunmuştur.⁶²⁷ Kuraklık mağdurlarına merkezin yardımda bulunması hazinenin gelirlerinin azalmasına neden olduğundan taşrada yönetim birimlerinde olan aşar hasılatına devlet mağdurlara yardım amaçlı el koymuştu.⁶²⁸

1845 ve 1846 senelerinde İmar Meclis memurlarının kuraklık sonrasındaki Ankara'daki durumu yerinde değerlendirmek için merkez kaza ve köyler de halkın sosyo-ekonomik durumunu özetleyecek rapor hazırlamışlardı. Bu rapora göre bölgedeki tiftik üretim kalitesinin artırılarak Ankara'nın tekstil endüstrisini geliştirme ihtiyacındaki önemini belirterek Ankara ve köylerine yüksek kalitede İspanyol koyununun gönderilmesini istemişlerdi.⁶²⁹

Osmanlı Devleti'nde etkisini gösteren bir diğer kuraklık ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmıştır. 1869-1870 yılları arasında havaların oldukça sıcak geçmesi nedeniyle çiftçi ürün alamaz duruma gelmişti. Ankara Vilayeti'nde 1873-1874 senelerinde kış aylarının çok sert geçmesi ve kuraklığın etkisinin devam etmesi yöre halkının tohumluk buğday stoklarını tüketmek zorunda bırakmıştı.⁶³⁰ Osmanlı

⁶²⁷ Menafi ya da Memleket Sandığının kuruluş amacı ve kurulması için bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin ...*, ss. 338-339; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, ss. 88-89; Menafi Sandığının ziraatla uğraşanların ve aynı zamanda kuraklık gibi bir felakete uğrayanlara yardım etmektedir. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 752, 24 Rebiülevvel Sene 306 Fi Teşrinisani Sene 304.

⁶²⁸ Erler, *a.g.e.*, ss. 194-196, 338-339.

⁶²⁹ Yonca Köksal, "Imperial Center And Local Groups: Tanzimat Reforms In The Provinces Of Edirne And Ankara", *New Perspectives On Turkey*, İstanbul 2003, s. 133. İmar memurlarının bölgeye giderek halkın durumu ile ilgili detaylı rapor vermesi hükümetin sorunlara karşı yeni politikalar üretmesini de kolaylaştırmıştı.

⁶³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Tunçer, *Ankara (Angora) Şehri Merkezi Gelişimi (14.-20.Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001, s. 64; Erler, *a.g.e.*, s. 328. 1875 senesinde Ankara'da 1873-74'te yaşanan kuraklıkla ilgili raporlar hakkında bkz. Yavuz, "19. Yüzyıl

Devleti'nin birçok bölgesinde kuraklık yaşanmasına rağmen ortaya çıkan kıtlıktan en çok etkilenen yer Ankara ve Konya olmuştur.⁶³¹ Oldukça zor şartlar altında geçen kış mevsiminden sonra yaşanan kuraklık neticesinde söz konusu yerlerde elde edilen ürün önceki yılların onda biri kadardı. Hükümet bölge halkının ihtiyacını karşılamak için çalışmalara başlamasına rağmen nakliyatla karşılaşılan zorluklar nedeniyle zahire zamanında getirilememiştir.⁶³² Halkın kıtlık nedeniyle iyi beslenememeleri bünyelerinin zayıf düşmesine ve beraberinde de salgın hastalıkların gelmesine ve yaklaşık 18.000 insanın ölümüne neden olmuştur.⁶³³ Anne ve babaları kıtlıktan dolayı vefat eden çocuklar, askeri kışlada ihtiyaçlarının giderebilmek için toplanmıştı. Ama çocuklara kışlada sağlıklı bir ortam sağlayamamaları üzerine bir ıslahhanenin kurulmasını istemişler fakat gerekli para olmadığı için yapılamamıştır.⁶³⁴ Daha sonra Ankara'da aileleri vefat eden 100 kadar çocuk Ankara Valisi tarafından bakılmaları için yerli ailelere verilmiş ve ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanmıştı.⁶³⁵

1878 senesinde Ankara'da daha önce de kurulmak istenen ıslahhanenin ve ayrıca bir hastanenin yapılması ve yangınlar için tulumbaların alınması gündeme gelmiş ve masraflarının karşılanması konusunda merkez ile Ankara arasında yazışmalar olmuştur. Ankara vilayet-i celilesine Fi Gurre-i Muharrem Sene 87 tarihli vilayet gazetesinde yer alan bir haberde **Ankara'da yapılması düşünülen ıslahhane ve**

Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ...", s. 206; 1874 senesinde yaşanan kıtlık nedeniyle Ankara halkına dağılan zahire ile ilgili bkz. BOA, A.}MKT.MHM., 463/81, 21 Receb 1290.

⁶³¹ Erler, *a.g.e.*, s. 151.

⁶³² Hükümet Ankara halkının zahire ihtiyacının karşılanması için gerekli olan paranın toplanması için Ankara Valiliği'ne izin vermesi ile ilgili olarak bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 465/71, 10 Şaban 1290.

⁶³³ Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Ankara 2005, ss. 257-258; Şimşir, *Ankara... Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*, s. 31; Erler, *a.g.e.*, s. 163.

⁶³⁴ Bkz. BOA.BEOAYN_d_0804, s. 108, Evrak No: 372.

⁶³⁵ Erler, *a.g.e.*, s. 156.

hastanenin yapılması ve yangın tulumbalarının alınması konusunda toplanması düşünülen vergi miktarının fazla olmasından dolayı hastanenin belediye tarafından yapılması istenmiş olduğunu görmekteyiz. Kuraklık yıllarında karşılaşılan durum nedeni ile bir ıslahhanenin yapılmasının zorunlu bir ihtiyaç olduğu ve bunun içinde alınacak olan verginin, hayır sahipleri ve menafî sandığından gelecek olan yardımlar ile hemen inşaaata başlanılması için çalışmalara hız verilmiştir.⁶³⁶

1874 senesi kitleğiyle beraber Ankara kaza ve sancaklarından Ankara merkeze doğru bir göç hareketi yaşanmıştı. Ankara merkezine yaklaşık olarak 4000 kişi göç etmişti.⁶³⁷ Ama Ankara'nın yakın çevresinden yapılan göçler sonucunda umduğunu bulamayan halk yeniden göçe hazırlanmış ve Adana, Bursa, Kastamonu, Sivas, Gümüşhane, Samsun, Tokat, Erzurum, Düzce, Bergama, Adapazarı, İzmit, İstanbul ve Halep'e yaklaşık olarak 30.000 kişi gitmişti.⁶³⁸ İstanbul'a giden Ankaralıların barınma sorunu ortaya çıkmış, hükümet barınma sorununu çözebilmek için eskiden suçluların tutuklanıp çalıştırıldıkları İplikhane yani açık cezaevi bölgesine yerleştirmeyi uygun bulmuştu. Doğal olarak bu çözümde yeni bir soruna neden olmuştu.⁶³⁹ 1875 yılına gelindiğinde kuraklık etkisini fark edilebilir şekilde azaltmış olmasına rağmen Ankara ve yakın çevresinde çiftçilerin 1873-74 yıllarında diğer bölgelere göç etmesi nedeniyle üretimde istenilen düzeyde gelişme sağlanamamıştı. Şartların düzelmesiyle Ankara'daki çiftçiler patates, pirinç gibi ürün yetiştirmeye ağırlık vermişlerdi.⁶⁴⁰

⁶³⁶ BOA.BEOAYN_d_0805, s. 37, Evrak No: 6.

⁶³⁷ Erler, *a.g.e.*, ss. 142-145, 157, 160, 177-178.

⁶³⁸ Erler, *a.g.e.*, s. 181, 202-209.

⁶³⁹ Erler, *a.g.e.*, ss. 179-180.

⁶⁴⁰ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 734, 29 Haziran 1304.

Kıtlık nedeniyle Ankara merkez ve yakın çevresinden diğer bölgelere giden göçmenlerin bir kısmı zamanla geri gönderilmişti. Öncelikle İstanbul’da barınma konusunda sorun yaşayan mağdurların İzmit üzerinden gönderilmesine başlanılmıştı. İstanbul’dan sonra Sivas, Amasya, Erzurum, Bursa’daki göçmelerin iadeleri başlamıştı. Kuraklıktan etkilenen bu ailelerin iadesi yerel idareciler tarafından tasvip edilmese de söz konusu kişilerin tarım yapabilmeleri ve geçinebilmeleri için hububat ve çift hayvanı verilmişti.⁶⁴¹

Bölge halkının zor şartlar altında hayata tutunmaya çalışmaları neticesiz kalmış birçok insan açlık nedeniyle ölmüş, hayvanlar telef olmuştu. Ankara’nın sancak ve kazalarında yaşanan kıtlıkta yaklaşık 627.290 kişinin açlık nedeniyle yaşam-ölüm arasında tehlikeli bir sınırdaki olduğu tespit edilmiş, söz konusu kişilere yardım edilebilmesi için bölgedeki idareciler durumu hükümete bildirmişlerdi. Kuraklık ve kıtlık neden olduğu üretim kaybı ile meydana gelen göç, ölüm karşısında hükümet yardımında bulunmak amacıyla harekete geçmişti.⁶⁴² Hükümet Konya’da olduğu gibi Ankara içinde hemen hububat temin etmeye çalışarak bölge insanını zahiresiz bırakmak istememiştir. Hükümet sadece hububat yardımı değil aynı zamanda askeri birliklere ait olan depolardaki kıyafet ve orduya ait nakliye hayvanlarını da vermişti. Diğer bölgelerden kuraklık mağdurları için toplanan her türlü yardım ihtiyaç sahiplerine ulaşması için nakliyeye başlanılmıştı.⁶⁴³ Yapılan yardım kampanyalarında yolsuzlukların çıkması ile merkez harekete geçerek nakdi yardımların “İane Musabin Komisyonu”nun tesis edilerek burada toplanmasını, taşrada da İstanbul’dakine benzer komisyonların oluşturularak yardımların

⁶⁴¹ Yapılan yardımlar için bkz. Erler, *a.g.e.*, ss. 187-192, 198-202.

⁶⁴² Erler, *a.g.e.*, ss. 162-163, 194.

⁶⁴³ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 83, Evrak No: 1085.

mağdurlara sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamıştı.⁶⁴⁴ Dersaadet'in Ankara'da yaşanan kuraklıkla ilgili çalışmalarını Fî 4 Cemaziyelahir sene 291 tarihinde Ankara Vilayeti'ne göndermiş olduğu bir mektupta daha iyi anlayabiliriz.

“Ankara vilayeti dahilinde kahtdan mesab olan fukara-yı ahaliye meccanen tevzi’ ve i’ta kılınmak üzere Dersaadet iane komisyonu tarafından mübayaa olunub kol ağası ...Hasan Tahsin Efendi’ye tevdî’en rapor-ı mahsûsa tahminen üç bin çuval yani yüz elli bin kıyye dakik ile bunun mesarîf-i nakliyesine mahsuben sevk memuru saadetlû Ali Paşa’ya bin beş yüz aded osmanlı yüzlük altunu irsal kılınmıştır iane komisyon-ı mahsusı tarafından bi'l-mübayaa ve yahud mahal-i saire ianesi olarak bi'l-vasıta gönderilecek olan erzakın suret-i sevk ve tevzii mevad-ı atıyyeye tevfi ken cereyan edecektir evvelen gönderilen erzak İzmid’e vasil oldukda erzakı oraya getüren memura makam-ı mutasarrıfî ve sevk memuru paşa tarafından bir makbuz senedi verilüb dersaadet iane komisyonuna irsal kılınacaktır saniyen erzakın İzmid’den kangı mevkiilere gönderilmesi lazım geleceği vilayet-i celileriyle bi'l-muhabere kararlaştırıldıktan sonra memur-ı mahsusı marifetiyle ve sürat-i mümkün ile sevkine ibtidar olunacak ve memur erzakı gönderdiği mahallin hükümeti tarafından ...olmak üzere meclis-i idareden teslimini müşir bir mazbata alacak ve bu mazbata dersaadet iane komisyonuna gönderilecektir. Salisen ber vech-i bala hükümet-i mahalliyeye teslim kılınan erzak mahal-i redif zabitanından bazı zevat ile ahalinin intihab edecekleri zatlardan mürekkeb olarak teşkil kılınan komisyon marifetiyle ahaliden fakir olanlara meccanen ve aynen taksim ve tevzi’

⁶⁴⁴ Yapılan nakdi yardımlar için bkz. Erler, a.g.e., ss. 211-220; Kıtık yıllarında merkezin kurduğu komisyonlar için bkz. a.g.e., ss. 340-348; iane komisyonunda görevli olan memurların Ankara ve Kastamonu’daki ihtiyaç sahiplerini belirleyebilmek için yol masrafları ile ilgili olarak bkz. BOA.BEOAYN_d_0804, s. 91, Fi ‘4 Recep Sene 91.

kılınacak ve tevzi‘ hususunda kemal-i adaletle hareket olunacaktır tevzi‘atın tafsilat ve müfredatını mübeyyin ziri mazbatalı defterleri dersaadet iane komisyonuna gönderilecektir rabian iane komisyonunun irsal edeceği erzakın ücret-i nakliyesi ianat-ı hasıladan verileceği cihetle ...zevk olunan iane erzakının saat hesabıyla kıyyesi her kıyye nakl olunmuş bulunur ise akçesi verilerek defter-i müfredatı dersaadet iane komisyonu tarafına gönderilecektir mevad-ı meşruhaya tevfikan icrayı icabına ve iktiza edenlere ol vechile talimat itasına himmet ve itina kılınması siyakında terkim-i senaveriye ibtidar kılındı efendim.”⁶⁴⁵

1874 yılındaki kıtlık sonucu yaşanan açlık Ankara ve yakın çevresinde salgın hastalıkların (tifüs, sıtma, humma, bağırsak ve mide hastalıkları) ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu hastalıkların tedavi edilmesi için merkez İstanbul’dan Ankara’ya doktor, eczacı ve tıbbi malzeme gönderilmişse de yapılan yardımlar yetersiz kalmıştır. Hastaların düzenli bir şekilde tedavi edilebilmesi için uygun hastanenin olmayışı nedeniyle süvari ve piyade kışlaları kullanılmıştı.⁶⁴⁶

Kıtlık nedeniyle halkın idareye karşı isyan ve gelen yardımları yağmalamaya dönük olabilecek hareketini önlemek amacıyla bölgede asayişin sağlanmasına dikkat edilmişti.⁶⁴⁷ Ankara ve yakın çevresinde kıtlıktan etkilenen muhacir ve halkın Kastamonu-Samsun’da hırsızlık ve gasb gibi suçlar işlemesine engel olunmak

⁶⁴⁵ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 90, Fi 4 CA Sene 291.

⁶⁴⁶ Erler, *a.g.e.*, ss. 167-168.

⁶⁴⁷ BOA., A.}MKT.MHM., 552/16.

istenmişti.⁶⁴⁸ Askeri birlikler sayesinde Ankara ve civarında güvenliği bozucu olayların yaşanmasına engel olunmuştu.

Ankara ve yakın çevresine yapılmak istenen hububat yardımının istenilen ölçüde yapılamamasının en büyük nedeni ise Osmanlı ulaşım ağının, yollarının elverişsizliği idi.⁶⁴⁹

Ankara'nın hububat ve hayvan ihtiyacı merkez tarafından fiyatların Anadolu'ya göre düşük olmasından dolayı Rumeli'den karşılanmaya çalışılmıştı.⁶⁵⁰

Temin edilen hububat İstanbul'dan İzmit limanına buradan da katırlarla ve demiryolu vasıtasıyla Ankara'ya yola çıkartılacaktı. İzmit-Ankara arasında hububat karayolunda develerle taşındığı için maliyeti oldukça yüksekti. Ankara Vilayeti idarecileri, hem yardımın zamanında taşınması hem de maliyetli olan kara taşımacılığından kurtulmak için İzmit-Eskişehir ve Eskişehir-Ankara arasında demiryolunun yapımını hükümetten talep etmişlerdi.⁶⁵¹

Kıtlığın devam etmesi üzerine hükümetin aldığı bir kararla 1873 senesinde Ankara Vilayeti'nde zahire ihraç yasağı uygulanmaya başlanmış ve bu konuda yabancı devletleri sefaretlerine bildirilmiştir.⁶⁵² Ama bu durum sadece yabancı devletler için geçerli idi. Çünkü Ankara'da hububatın eksikliğine çare olunması için Ankara'daki tacirlerin Ankara halkı için diğer bölgelerden zahire temin edebilmesi

⁶⁴⁸ Bkz. Erler, *a.g.e.*, ss. 170-173. Yapılan yardımlar esnasında karşılaşılan yolsuzluklar için bkz. *a.g.e.*, ss. 222-228.

⁶⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erler, *a.g.e.*, ss. 234-238.

⁶⁵⁰ Bkz. Erler, *a.g.e.*, ss. 264-273.

⁶⁵¹ Erler, *a.g.e.*, s. 273.

⁶⁵² BOA., A.}MKT.UM., 219/19, 15 Rebiülahir 1272.

gerekli idi.⁶⁵³ Ankara'ya çevre bölgelerden hububat yardımı yapılması konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştı.⁶⁵⁴ Yardım için Ankara ve İstanbul'da oluşturulan komisyonlarda bazen yardım konusunda tartışmalar yaşanmıştı. Çorum civarından yapılması istenilen tahıl yardımına tarlalarında çekirge yumurtalarının görülmesinden dolayı Çorum halkı katılmak istemiyordu. Çorum'daki yerel idareciler ve halkı kıtlık yaşanma ihtimalinin olduğunu düşündüklerinden dolayı bölgeden yapılacak yardımları da satın almak istemişti.⁶⁵⁵ Nakliye işleri oldukça pahalıya mal olan hububat, Rumeli haricinde Mısır hidivliği, İstanbul, Bursa, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Gümüşhane, Aydın-İzmit'ten de yapılmıştır.⁶⁵⁶ Ankara'ya ve çevresine yapılan yardımlarla ilgili olarak

“...Ankara'nın iki yüz kırk bin ve Kenkırının yüz bin keyl zahireye ihtiyacı bulunduğu anlaşıldığından Ankara için ol mikdar zahirenin hemen dersaadetce bi'l-mübayaa İzmid tarikiyle sevk ve irsali hususunda maliye nezaret-i celilesine ve Kenkırı için lüzumu olan yüz bin keyl zahirenin vilayetin emanetde kalan aşarı hasılatından tedarik ve sevkiyle zehayir-i mezkurenin mahallerince erbab-ı iktidare akçesiyle ve muktedir olmayanlara ilca-yı maslahata göre tavizen veyahud meccanen ita kılınması zımında icab-ı halin icrası hususunun savb-ı devletlerine havalesiyle veraber iane malından Ankara ve Kenkırı için Erzurum'dan mübayaasına ve bir taraftan dahi sevkine teşebbüs edilen iki bin yedi yüz çift hayvanın ihtiyacına adem-i

⁶⁵³ Erler, a.g.e., ss. 352-353; mahsulatin ve tohum eksik olmasından dolayı halka yapılacak olan yardım ile ilgili bkz. BOA.BEOAYN_d_0804, ss. 99-100, Fi 23 Şaban Sene 92.

⁶⁵⁴ Ankara'daki kuraklık nedeniyle vilayet merkez ve yakın çevresine Yozgad, İzmit ve Sivas'tan zahire yardımı yapılması uygun bulunmuştu. Bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 469/30, 9 Şevval 1290; BOA., A.}MKT.MHM., 494/18, 16 Şevval 1304.

⁶⁵⁵ Şimşir, *Ankara... Ankara... bir başkentin doğuşu*, s. 40.

⁶⁵⁶ Erler, a.g.e., ss. 252-290.

kifayeti cihetiyle taraf-ı hükümet-i seniyyeden on bin çift hayvan mübayaa ve irsali vesailinin istihsali hakkında dahi nezaret-i müşarün ileyhaya vesaya-yı lazım icrası encümen-i mahsus-ı meşveretde tezkere ve tensib olunmuş ve bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi dahi ol merkezde müteallik ve şeref sudur buyurularak keyfiyet nezaret-i müşarün ileyhaya bildirilmiş olmağın iktiza-yı halin icrasıyla zehayir-i mezkurenin erbab-ı ihtiyac yoluyla itası ve bu babda işe bir guna fesad karışdırılmaması vesailinin tamamen istihsaline nasb-ı nefis-i ihtimam buyurulması siyakında şukka”⁶⁵⁷

Ankara’da kuraklığın etkisiyle su sıkıntısı ortaya çıkmış dolayısıyla da değirmenler çalıştırılmamıştır.⁶⁵⁸ Bu durum da un ve ekmek fiyatlarının yükselmesine neden olmuştu. Mağdurlar için Ankara’ya gönderilen hububatın işlenememesinden dolayı halk ekmek yapamamıştı.⁶⁵⁹

Kıtlığın bir sonucu olarak yardımların zamanında yapılabilmesi için şoşe yolların önemi artmış ve bu konuda çalışmalara başlanılmıştı. Nakliye işlemlerinin deve, katır gibi yük hayvanlarıyla yapılması ve bu masraflarında yardım yapan yerel idare bütçelerinin zayıflamasına sebep olmuştu. Bu nedenle hükümet yardım için yapılan nakliye masraflarını mevcut gelir kaynaklarından karşılamak zorunda kalmıştı.⁶⁶⁰

Ankara Vilayeti yaşanan kıtlık dönemlerini tam atlatamamışken 1887 senesinde yaşanan kuraklıkta vilayet halkı oldukça zor durumda kalmıştı. Vilayet

⁶⁵⁷ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 93, Evrak No: 147.

⁶⁵⁸ Yaşanan kuraklığın etkisiyle su sıkıntısı ortaya çıkmış, dolayısıyla da değirmenler çalıştırılmamıştır. Bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 451/25, 2 Safer 1290.

⁶⁵⁹ Erler, *a.g.e.*, s. 325.

⁶⁶⁰ Erler, *a.g.e.*, ss. 300, 311;

halkının içinde bulunduğu durum gazetede “*Bu sene Ankara ve mülhakatınca güz mevsimi kurak gittiğinden zîrâ ber-vechi matlub güzlük tohumlarını ekememişler ve her ne kadar kanun-u sani ibtidasından yirmisine kadar biraz kar düşmüş ise de deryadan katre mesabesinde olduğundan arazice bir faide bi intac edememiş ve kış dahi olmaması hasebiyle zîrâ ümid ve intizarlarını mevsim-i baharda talik eylemişler ve mayıs nihayetlerine kadar devam eden kuraklık ahaliyi bir havf ve telaşa ilka ederek ol vakit bazı zîrâ çiftlerini bozup hayvanlarını satarak zahire tedariki kaydına ve murabahacılar zahire idhar ile yüksek fiyat ile satmak çaresini aramağa çalışmışlar idi.*

... ramazan-ı şerif içinde dolu ile karışık bardak boşalırcasına şiddetli inen ve saatlerce devam eden fırtına merkez sancağı ile Kayseriye sancağı mezruatının bir kısmını ve bağ ve bahçeleri harab etmişti.

Ankara civarında bulunan bağlarda her sene her türlü meyve yetişmekte ve şehir halkı bağlara dökülmekte iken bu sene kaht ve afatdan naşı bağ sahipleri bağlara gitmeden sarf-ı nazar etmişlerdir.”⁶⁶¹ şeklinde ifade edilmişti. Merkezden bölgeye durumu teftiş etmesi, kime ne kadar yardım yapılması gerektiğinin sağlıklı bir şeklide belirlenebilmesi için Yusuf Bey Efendi vilayete gönderilmişti. Hem Yusuf Bey’in raporları hem de yardım için toplanacak komisyonların (Sancak ve Kaza Komisyonları, Zabitan-ı Redif memurlarının) uyması gereken bir talimatnameye vilayet gazetesinde değinilmişti.⁶⁶² Vilayet genelinde yapılacak olacak yardımın

⁶⁶¹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 719, Fi 29 Rebiülevvel Sene 1305 Fi 2 Kanunuevvel Sene 1303.

⁶⁶² *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 709, Fi 14 Zilkade Sene 1304 Fi 22 Temmuz Sene 1303; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 711, Fi 5 Zilhicce Sene 1304 Fi 12 Ağustos Sene 1303;

Ankara kasabasının iç nahiyesinden, Tellioğlu'ndan, Yozgad'da Çavuşoğlu'ndan, Kızılıkoca nahiyesindeki ambarlardan karşılanması istenmişti.⁶⁶³

1887 senesine gelindiğinde Ankara kasabasında mültezim ve tüccarın elinde bulunan zahire miktarının 20 bin küsur keyl İstanbul'dan ibaret olduğunu vilayet gazetesinden çıkan bir haber vasıtasıyla anlamaktayız. Gazeteye göre “...*lakin mevcut zahiremiz ber vech-i meşruh iki aylık idareden ibaret olduğuna ve gelecek sene harman vaktine ise daha on iki ay bulunduğu mebni bu otuz para fiyatın muhafazası iki ay kadar kabil olub andan sonra Yozgad ve Bolu ve izmid sancaklarından istenilen zahire gelse dahi bedelat-ı mübayaasıyla ilavesi icab eden ücray-ı nakliye hasebiyle umum ahali için ekmeğin kıyyesi otuz paradan olmak üzere şimdiki fiyatın muhafazası imkânsızlığından başka zahirenin külliye fıkdanı veyahud terkiyat-ı azimeye uğrayacağı anlaşıldı. Onun için yine fitranın tahammüllerinden fazla yükden sıyanetleri esbabı temin olan malı ve evliye-i mezkûreden gelecek zahireden başka tüccar vasıtasıyla dahi haricden birçok zahire celbi tariki tevsi edilmek üzere Ankara kasabası için tedbiratı düşünülmüş...*” ve devamında da tedbir için alınması gerekenler 7 madde halinde yazılmıştır.⁶⁶⁴

Ankara Valisi Abidin Paşa merkezden, vilayetin bu sene maruz kaldığı kuraklıkla beraber muhtaç olan halka verilmesi amacıyla 190 bin keyl hintanın satın alınması ve nakliye ücreti için ihtiyaç durumu ortadan kalkıncaya kadar vilayetin aşar havalesinin verilmemesini istemişti.⁶⁶⁵ 1886-87 senelerinde Ankara'da yaklaşık

⁶⁶³ Ankara Vilayet Gazetesi, N. 715, Fi 25 Muharrem Sene 1305 Fi 16 Eylül Sene 1303.

⁶⁶⁴ Ankara Vilayet Gazetesi, N. 709, Fi 14 Zilkade Sene 1304 Fi 22 Temmuz Sene 1303; Mültezim ve tüccarın ellerinde bulundurduğu zahire ile ilgili bkz. Ankara Vilayet Gazetesi, N. 710, Fi 21 Zilkade Sene 1304 Fi 29 Temmuz Sene 1303.

⁶⁶⁵ Ankara Vilayet Gazetesi, N. 717, Fi 8 Rebiülevvel Sene 1305 Fi 11 Teşrinisani Sene 1303.

60.000-70.000 kişinin kuraklıktan dolayı telef olduğunu belirten Ankara Valisi Abidin Paşa, ihtiyaç sahiplerine yardımın yapılabilmesi için gece gündüz demeden çalıştıklarını belirtmiştir.⁶⁶⁶

Ankara 1845, 1874-1875 yıllarındaki kuraklığın sonuçlarından daha kurtulamamışken bu sefer 1881 senesinde vilayet çekirge istilasına altında kalmış, özellikle Nallıhan, Ayaş, Beypazarı ve Sivrihisar kazalarını mahvetmişti.⁶⁶⁷ Özellikle Ankara Sancağı'ndaki çiftçiler büyük zarara uğramıştı. Çekirgeler sancağın bütün tarım arazilerindeki ürünleri, bağları, bahçeleri ve bostanları kurutmuştu. Sancakta yaklaşık olarak 10.000 ton buğday ve arpa yok olmuştu. Ankara'dan Kırşehir, Yozgat ve Çorum'a kadar uzanan alanda bulunan halk hemen seferber olmuşlar ve hendekler, çukurlar, kuyulara doldurdukları çekirge yumurtalarını yakmışlardı. Aldıkları bu tedbirler Çorum haricinde diğer bölgelerde Ankara'da dahil çekirgeden kurtulmuşlardı. Çekirge istilasından sonra 1882 senesinde iyi giden hava koşulları oldukça verimli bir üretim alınmasını sağlamış Anadolu genelinde olduğu gibi Ankara'da da tahıl ürünlerinde özellikle buğday fiyatları düşmüştü.⁶⁶⁸

17.2. Su Sorunu

Ankara Vilayeti'nde eski zamanlardan beri yaşanan su sıkıntısı geçici çözümler bulunarak halledilmeye çalışılıyordu. 1871 senesine gelindiğinde

⁶⁶⁶ Bkz. BOA., Y.PRK.UM., 14/1, 29 Cemaziyelahir 1306.

⁶⁶⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşında Ankara*, Ankara 1993, ss. 13-14; Şeref Erdoğan, *Ankaram*, Ankara 2001, ss. 167-169 arasında Çekirge istilasına ile ilgili olarak Ankara Bedeliye reisliği yapmış olan Ademzade Ahmet Bey'in hatıratını yazmıştır. Viskonsolos Gatheral'ın raporlarında çekirge istilasına ve yaşanan olumsuzluklara karşı alınan önlemler ve ardımlar hakkında bilgi vardır. Bkz. Şimşir, *Ankara...Ankara...*, ss. 38-41.

⁶⁶⁸ Şimşir, *Ankara... Ankara...*, ss. 38, 40-41.

Ankara'ya Elmadağı'ndan Karaca Bey vakf-ı şerifine gelen suyun bir müddetten beri suyollarının bozulmuş olmasından dolayı ulaşmaması halk tarafından şikâyet konusu olmuştu. Ankara hanedan-ı kadiminden Abdi Bey vilayete 20 dakikalık mahale su gelmesi için yapılan harcamaların büyük bölümünü kendisi karşılamıştı.⁶⁶⁹ Su sorununu Ankara örneğinde ele aldığımızda 1873 senesinde suyollarının ve çeşmelerinin tamiri ile ilgili olarak Dersaadet'in 12 (*) Sene 90 tarihinde Ankara Vilayeti'ne göndermiş olduğu;

“Ankara'ya câri olan suyun vakfını mukaddemen icâreteyne tahvîl ile çeşmelerin tamirâtı ve Cemal Paşa merhûm tarafından ta'ahhüd olunduğu halde hayli vakitten berü emr-i tamire bakılmamasından dolayı çeşmeleri pek çoğu kuruduğu ve suların killet-i tabî'yyetemuntazam olduğu cihetle susuzluktan hasıl olan zaruret derece-i nihayeye varub müşâriin ileyhin orada akarâtı vâridâtı ise bu babda vuku'bulacak mesârifî ma' ziyâde tesviyeye kâfi bulunduğundan mezkur çeşmelerin vakfiyyeti şeraitine ve ol babda olan ferman-ı ali ve hüccet-i şer'îyye ahkâmına tevfiķan su yollarının tamir etdirilmesi memleket ve ahalice halen ve istikbalen görünen zarûrunun def'i mûceb olacağı mahallinden alınan malumat üzerine maliye nezaret-i celîlesinden bâ tezkere beyân ve ihtar ...ve zikr olunan çeşmeler su yollarının tamiri şerait-i vakfiyetle temin edilmiş ve mesarif-i tamiriyeye karşuluk varidat-ı kafiyesi dahi bulunmuş olduğu halde bunlar bozuldukça hemen icra-yı tamiri lüzumu bedihi ve şu aralık mahallince suların killeti cihetiyle hâsıl olan zarurun ve mecburiyetin bu lüzumu teyid ve tacil edeceği tabî'i bulunmuş olmağla ber mûceb-i iş'âr zikr olunan su yollarının şerait-i vakfiyetle fermân-ı alive hüccet-i şer'îyye ahkâmına tevfiķan ve seri'an icra-yı ta'miri esbabının istikmaliyle

⁶⁶⁹ BOA.BEOAYN_d_0805, s. 45, Evrak No: 417.

netice-i keyfiyetiin iş‘arına himmet buyurulması siyakında” bir mektuptan anlamaktayız.⁶⁷⁰

Ankara Vilayeti’nde sürekli olan yaşanan su sıkıntısı vilayet gazetesinde “Şehrimizde su yollarının mesârîf-i tamîriyesi karşuluğu olmadığı cihetle tamiri husûsunda her zaman müşkilât ve tehirâta tesâdüf olunmakda ve ekseriyen yolların bozukluğundan nâşi çeşmeler aylarca akmayarak ahali-i beldeden bir kısmı biz-zarure arkalarıyla yarım sâ‘at mesafeden su taşımak ve kısm-ı diğeri de Ankara gibi bir mahallede beher yüküne kırk elli para vererek sakalarla celb etmek gibi envâ meşâk ve mesârîfe dûcâr olmakda idi....” şeklinde anlatılmıştır.⁶⁷¹ Vilayet idarecileri bu sorunu halletmek için çözüm yolları aramış ama kalıcı bir sonuca ulaşamamıştı. Her şeyden önce Vilayet merkezinde suyollarının tamir edilmesi için devamlı yani düzenli bir gelire ihtiyaç duyulmakta idi. Bu sebeple belediyeye ait Pazar yerlerinde satılan zahirenin her kilosundan belli bir miktarının alınması meclis-i umumide kararlaştırılmıştı.⁶⁷² Suyollarının masraflarının karşılanması için ayrıca bir piyango düzenlenmesine karar verilmişti.⁶⁷³

Ankara vilayet merkezinde suyun giderek azalması su sorununu gündeme getirmişti. Özellikle 1885 senesinden itibaren artan su sıkıntısı bölge halkının oldukça zor durumda kalmasına neden olmuştu.⁶⁷⁴ 1884-1892 seneleri arasında

⁶⁷⁰ BOA.BEOAYN_d_0804, s. 82, Evrak No: 415.

⁶⁷¹ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 609, Fi 23 Rebiülevvel Sene 1302 Fi 29 Kanunuevvel Sene 130(0).

⁶⁷² *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 610, Fi 30 Rebiülevvel Sene 1302 Fi 5 Kanunuevvel Sene 1300; Ankara Vilayeti su yollarının bakımı için Pazar yerlerinde satılan zahireden alınan meblağ ile ilgili bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1057, Fi 10 Şubat Efrenci 1896 Ruz-ı Kasım (çıkmamış*)6;

⁶⁷³ Yapılması istenen piyango ile bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 801, Fi 4 Rebiülahir Sene 307 Fi 15 Teşrin-i Sani Sene 305.

⁶⁷⁴ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 618, Fi 27 Cemaziye’l-ahire Sene 1302 Fi 13 Mart Sene 1301;

Ankara’da Vali olarak görev yapan Abidin Paşa, su sorununu halletmek için vilayete 4 saat mesafede bulunan Elmadağı’nın suyunun getirilmesini uygun bulmuş ve bu konuda çalışmalara başlamıştı.⁶⁷⁵ Suyun Ankara’ya kadar ulaştırılabilmesi için yapılacak olan masrafların bir kısmının Ziraat Bankası tarafından karşılanması istenmişti.⁶⁷⁶ Abidin Paşa vilayete suyun gelmesini hızlandırmak için hemen su kanalları açtırtmış ve merkeze yaklaşık 20 km uzaklıktaki Elma Dağı’ndan At Pazarı’na suyun gelmesini gerçekleştirmişti. Merkezin farklı yerlerine çeşmeler yapılmış, döşenen demir borularla su Yukarı Yüz’den Aşağı Yüze indirilmişti.⁶⁷⁷

Vilayet merkezine gelmekte olan suyun üst tarafları açık olmasından dolayı suyun kirlendiğine dikkat çekilmek istenmiş bu konuda vilayet gazetesinde *“şehrimize cari olan (şehr) suyunun yukarı cihetleri açık olmasından tolayı çamaşuy yıkanmakta vesair güne gübre ve müzahrefat gibi fena şeyler atılmakta olduğu ve bu hal ise hıfzü’s-sıha noktasından nazarla mucib muzırrat bulunduğu...”* na dikkat çekilmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Vilayet merkezinde su sorununun halledilmesi için Elmadağı’ndan su getirilmesi ve bu suyun hangi yollarla getirilmek istendiği ile ilgili olarak bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 788, Fi 2 Muharrem Sene 307 Fi 16 Ağustos Sene 1305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 797, Fi 6 Rebiülevvel sene 307 Fi 18 Teşrinievvel Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 801, Fi 4 Rebiülahir Sene 307 Fi 15 Teşrin-i Sani Sene 305; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 949, Fi 13 Muharrem’ül Haram Sene 1311 Fi 14 Temmuz Sene 1309; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 957, Fi 29 Rebiülahir Sene 1311 Fi 27 Teşrinievvel Sene 1309;

⁶⁷⁶ BOA., BEO., 42/3135, 8 Muharrem 1310.

⁶⁷⁷ Bkz. Etöz, *a.g.t.*, ss. 69-70; Vilayete suyun getirilmesi ihtiyaç duyulan demir boruların alınması ile ilgili bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 801, Fi 4 Rebiülahir Sene 1307 Fi 15 Teşrinisani Sene 1305; Avrupa’dan gönderilmesi ile ilgili olarak bkz. BOA., Y.A.HUS., 283/47.

⁶⁷⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1080, Fi 10 Ağustos Efreci 1896 Ruz-ı Hızır 98.

17.3. Veba ve Kolera

XVIII. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan veba salgını 1770’li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’nde de görülmeye başlanmıştır. Daha çok kıyı yerleşim yerlerinde görülen salgın zamanla başta İstanbul olmak üzere devletin Rumeli topraklarında daha sonrada Anadolu içlerinde de görülmüştür. Anadolu’ya Trabzon, Kars ve Erzurum üzerinden yayılmış olan veba, etkisini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Ankara, doğu kervan ticaret yolları ile İstanbul ve Afyon üzerinden gelen geçiş noktaları nedeniyle vilayetin farklı yerlerinde veba ile karşılaşmıştır.⁶⁷⁹

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın başlarından itibaren hem liman kentlerinin dış ticarete açılması hem de salgın hastalıklarının beraberinde getirdiği yıkımı önlemek amacıyla sağlık alanında tedbirler alınmaya başlamıştır. Salgının önlemek için yerel idareciler kendi istekleri ile önlemler almışsa da etkili bir sonuç alınamamıştır. Bu tedbirlere ilk örnek olarak II. Mahmud döneminde 1835 senesinde ilk Meclis-i Tahaffuz (Karantina Müdüriyeti)’un kurulmasını verebiliriz.⁶⁸⁰ Dünya’nın birçok yerinde görülen kolera hastalığının Osmanlı Devleti’ne kadar ulaşmış olması karantina teşkilatının kurulmasını zorunlu kılmıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanından önce karantina teşkilatının kurulması halk tarafından iyi karşılanmamış tepkilere neden olmuştu.⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba*, ss. 54, 105, 117.

⁶⁸⁰ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 213; Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba*, ss. 220-223.

⁶⁸¹ Bkz. H. V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çev. H. Örs, İstanbul 1969, ss. 93-94; Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar-Sağlık Tarihi Yazıları-1*, İstanbul 2014, ss. 70-88.

1839-1841 yılları arasında Karantina Teşkilatı vebaya karşı Anadolu’da da önlem almaya başlamış ve 17 karantina bürosu açmıştı. Ankara’da veba salgınına karşı büro açılan yerler arasında idi.⁶⁸² Alınan ciddi önlemler sayesinde veba devletin genelinde etkisini yitirmeye başlamış ve XIX. yüzyılın ortalarına doğru da başta Anadolu olmak üzere kıyı bölgelerde salgından kurtulmuştu. Ama devlet vebadan kurtulmuşken bu sefere yeni bir salgınla karşılaşmıştı: Kolera

Osmanlı Devleti sınırları içinde koleraya ilk defa 1822 yılında rastlanılmış ve hastalığın Basra Körfezi’nden Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine kadar gelmiş olan hastalık 1831 senesinde İstanbul’da görüldükten sonra birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştu.⁶⁸³ 1840’lı yıllara kadar kolera devlet sınırları içinde görülmezken 1847 senesinde Hicaz’da ortaya çıkan hastalıktan Anadolu’da nasibini almış, Kars, Erzurum, Trabzon gibi yerlerde hastalık görülmüş 1 yıl gibi bir süre içinde önüne geçilmişti.⁶⁸⁴ 1860 senesinde Ankara’da karantina dairesinin olmamasından dolayı merkezde vefat edenlerin tabiplere muayene ettirilmesi gerektiği konusunda hükümete yazılan bir yazı ile durum haber verilmişti.⁶⁸⁵ Ölümünün nedenlerinin anlaşılması gerektiği ve karantinanın taşralarda mutlaka kurulması gerek

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti dahilinde izine çok rastlanmamış olan kolera 1886-87 senelerinde İstanbul’da görülmesi üzerine

⁶⁸² Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba*, s. 229.

⁶⁸³ Bkz. Güliden Sarıyıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2002, ss. 309-318.

⁶⁸⁴ Ayar, *Osmanlı Devleti’nde Kolera İstanbul Örneği*, s. 23.

⁶⁸⁵ Taşralarda ve Ankara’daki ölümlerin nedeninin anlaşılması gerektiği ve karantina dairesinin en kısa süre içinde tesis edilmesi konusunda hükümetten yardım istenmesi için bkz. BOA, A.}MKT.UM., 397/87, 01 Şaban 1276.

dersaadetten Anadolu'ya gidecek olan kişilerin iyi takip edilebilmesi için kurulacak karantinada 3 gün kalmaları ve bundan sonra trenlerde 1-2 tabip bulundurularak yolcuların gittikleri yerlerde 6 ila 8 gün arasında gözetim altında tutulması kararlaştırılmıştı. Bu arada gözetimde olan kişiler arasında hastalanan olursa bulundukları mahale uzak olacak bir yerde sadece kolera ile ilgilenecek bir yerde bulundurulmaları ve tedavi edilmeleri istenmekteydi.⁶⁸⁶ İstanbul'da kolera ile ilgili karantinalar konusunda dikkatli çalışmalar yapılmakta ve takip edilmekteydi. Anadolu'da da 1892 senesinde Sivas bölgesinde başlayıp Yozgad, Kırşehir ve Kayseriye ve kazalarına kadar yayılmış olan kolera ya karşın bölgede tedbirler alınmaya başlanmıştı.⁶⁸⁷ Bu tedbirlerin başında Sivas ve yakın çevresinden gelecek olan yolcuların kurulacak olan karantinalarda 10 gün kalmaları ve muayeneye tabi tutulmaları istenmişti.⁶⁸⁸ Söz konusu tedbirler ile ilgili olarak vilayet gazetesinde *“Kolera ve tedabir-i tahaffuziye” memalik-i şahanenin bazı mahallerinde icrası ahkam etmekde olan kolera hastalığının diğer taraflara sirayet etmeksizin bulunduğu mahallerde itfâsı zımında iktiza eden tedabirin suret-i mütemadiyede icra ve karantinalara dahi dikkat ve itina olunmasını mukteza-yı emr ü ferman hümayun hazret-i hilafetpenahiden olmağla olbabda daire-i sıhhiyece vaki olan mutalaatin neticesi olmak üzere Ankara merkez sancağı temiz tarafında kalmak ve Kayseri'ye ve Yozgad ve Kırşehir sancakları bulaşık tutulmak üzere efrad-ı muntazamadan mürekkeb umumi bir kordon hattı vaz' ve tesis ve bu hat üzere icab eden noktada etba ve memurin-i sıhhiyeden mükemmel ecza ve edevat-ı tabiye ve tecrübeyle bulunmak*

⁶⁸⁶ Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 958, 21 Cemaziyelevvel Sene 1311 Fi 17 Teşrinisani Sene 1309;

⁶⁸⁷ *Ankara Vilayeti'ne koleranın yayılması ile ilgili bkz. Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 980, Fi 28 Haziran Efreni 1894 Ruz-ı Hızır 54;

⁶⁸⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 974, Fi 2 Mayıs Efreni 1894 Ruz-ı Kasım 177.

üzre birkaç tahfizhane teşkil edilerek öbür taraftan geleceklerin muvakkî'tahfizye-i mezkurede alelusul karantinaya vaz' olunarak haklarında techirat ve tathirât-ı mukteziye icra edilmedikçe bir tarafa salıverilmesi ve Eskişehir ve İzmid cihetlerinde bulunan derbed ve geçid mahallerine gelecek yolcuların oralarda bulundurulması lazım gelen memurin-i mahsusa maarifetiyle mürur tezkireleri muayene ettirilerek şayet içlerinde bervecche muharrer sıhhiye kordonlarının öbür cihetinde bulunan bulaşık mahallerden çıkarak karantina beklediklerini mübeyyin alelusul yedlerinde sıhhiye tezkiresi bulunmayanlar görüldüyse o mukavelelerin kabul olunmayıp geriye red ve iadeleri ve Ankara şimendiferi ile gelen yolcuların ahval-i sıhhiyesini her-bâr nazar-ı teftiş ve muayene altında bulundurulmak ve Eskişehir ile Ankara beyrinde âmed u şüd(gelip giden) eden trenler ile azimet ve avdet etmek üzre iki tabibin dahi mezkur şimendifer hattına memur edilmesi ve hastalığın bi-lutfihi teali bir an evvel indifâ-i ve izalesi esbab-ı ve vesâ'ili ve tesis olunacak kordonlar ile tahaffuzhanelerin teşkilât ve tertibatını zat-ı âlî-i vilâyetpenahi ile bilmüzakere kararlaştırılmak üzre meclis-i sıhhiye azasından müfettiş....” cümleleriyle anlatılmıştı.⁶⁸⁹

Kolera Anadolu'da birçok yerde görülmeye başlanmıştı. Hastalığın bölgeler arasında geçiş ve yayılmasını önlemek için yol güzergâhlarında karantinalar kurulmuş sıhhi bakımdan donatılmıştı. Ankara merkez kazasında salgın çok görülmemesine rağmen vilayeti genelinde yoğun olarak görülmüştü. 1892 senesinde Yozgad ve kazalarında görülen kolera nedeniyle Ankara Valisi Memduh Bey,

⁶⁸⁹ Ankara Vilayet Gazetesi, N. 981, Fi 4 Temmuz Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 52.

salgının Ankara'ya kadar yayılmasını engelleyebilmek için 250 askeri oluşturulan kordan hattı boyunca görevlendirmişti.⁶⁹⁰

1892 senesinde Çankırı'da Mekteb-i Mülkiye İdadiye öğretmenlerinden Süleyman Efendi'nin 12 saat içinde koleradan vefat etmesi üzerine, Çankırı'dan Ankara cihetine gelecek olan kişilerin Kalecik köprü tahfuzhanesinde 12 gün karantina altında bekletilmeleri ve farklı güzergâhlardan geçiş yaparak Ankara'ya gitmeye çalışanlara ceza uygulanması yoluyla da Çankırı'dan Ankara'ya geçişlerinin önlenmesi için Ankara valiliği Kastamonu Valiliğine alınacak tedbirlerde dikkatli olunmasını istemişti.⁶⁹¹

1893 senesinde Sivas Vilayetinde ortaya çıkan kolera salgını 1894 senesine gelindiğinde Erzurum Vilayetinde kolera ile birlikte yaşanan kıtlıktan kaçan insanların Sivas'a gelmiş olmasıyla birlikte şiddetini artırmıştı.⁶⁹²

1894 senesinde Ankara Vilayeti yönetimi, komşusu olan Sivas'ta kolera salgının başlaması üzerine hemen iki vilayet arasındaki sınır üzerinde kordonlar boyunca tahaffuzhaneler kurmaya başlayarak salgının yayılmasını önlemek istemişti. Sadece Sivas sınırında değil aynı zamanda Kastamonu sınırında benzer tedbirler alınmaya başlanmıştı. Vilayet sınırında Maden, Boğazlıyan ve Çorum, Kayseri'de kurulan kordon boyunca alınan tedbirlere rağmen salgının önüne geçilememiş ve kolera vilayeti etkilemeye başlamıştı. Çünkü iki sınır boyunca kurulan kordonların

⁶⁹⁰ Ankara civarında görülen koleranın merkeze yayılmasını önlemek için alınan tedbirler için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 552/16, 29 Zilhicce 1311; BOA., A.}MKT.MHM., 553/11, 29 Muharrem 1312.

⁶⁹¹ BOA., A.}MKT.MHM., 552/26, 7 Muharrem 1312; BOA. A.} MKT.MHM., 552/28.

⁶⁹² Sivas Vilayetindeki salgın için bkz. Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss. 114-119.

sayıca yetersiz ve kordonlarda görevlendirilen askerin yanındaki başıbozukların sınır güvenliğini iyi koruyamamış olmaları salgının vilayete gelmesine neden olmuştu. Bu durum üzerine Sıhhiye Meclisi, Ankara merkezine salgının ulaşmasına fırsat vermemek için, temiz olan Ankara Sancağı dışında, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat Sancaklarında birkaç tahaffuzhanenin oluşturulmasına ve kordon noktası hazırlamak için Kızılırmak boyunca üç mevkinin belirlenmesine karar vermişti. Sıhhiye Meclisi Ankara Vilayeti'nde tedbirlerin alınması için hazırlık yaparken Müfettiş Vitalis Efendiyi de yanında iki doktorla birlikte Ankara merkezine görevlendirmişti.⁶⁹³

Ankara Vilayet genelinde alınan tedbirler sayesinde salgın bir süre sonra Kırşehir, Yozgad, Kayseri ve kazalarında azalmaya başlamıştı.⁶⁹⁴ Sivrihisar kazasının birkaç karyesinde şüpheli bir durumun ortaya çıkması ve salgının görülmesi üzerine demiryolu ile Konya'dan Sivrihisar'a gelecek olan yolcuların Eskişehir'de karantinaya alınmalarına karar verilmişti. Bu sırada Ankara Vilayeti'nde bulunan tabip Vitalis Efendi Eskişehir'deki karantinaya gönderilmişti.⁶⁹⁵

⁶⁹³ Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss.119-121; Anadolu'da kolera salgını ortaya çıktığı vakit İstanbul'dan hemen eczacı ve doktor olmak üzere 35 kişi Anadolu'ya gönderilmişti. Her ne kadar doktorlar içinde Anadolu içlerine gitmek istemeyen doktor varsa da kendilerinin devlet hizmetinden çıkartılacaklarının bildirilmesi sonucunda zorda olsa gitmişlerdir. Daha sonra bu doktorlara ilaveler yapılmış işte bunlarda 5 tanesi de Ankara Vilayeti'ne gönderilmişti. Bkz, Ayar, *a.g.e.*, ss. 144-145; Ankara Valisi Memduh Bey'in karantina ve burada görevli olan Vitalis Efendi'nin oluşturulan kordon boyunca çalışmaları ile ilgili sadarete verdiği bilgi için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 468/83, 28 Ramazan 1290.

⁶⁹⁴ Yozgad, Kırşehir, Avanos, Sungurlu, Boğazlıyan, Kayseri, Akdağmadeni ve Çorum'da görülen kolera salgını için bkz. Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss.121-126.

⁶⁹⁵ Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 982, Fi 18 Temmuz Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 75; Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss. 420, 441; Ankara'dan Eskişehir'e kadar olan demiryolu

Ankara vilayet merkezinde kolera salgın hastalığı daha önce görülmemiş iken bu sefer merkezdeki iki mahallede iki kişinin şüpheli ölüm haberi üzerine mahalleleri sağlık önünden teftişe giden Doktor Süleyman Bey'in raporunda ölümlerin koleradan kaynaklandığı belirtilmişti. Bunun üzerine hemen vilayet belediye ve sıhhiye komisyonlarına haber verilerek tedbirler alınmıştı. Bu konuyla ilgili vilayet gazetesinde “...Ankara kasabası illetin hüküm-ferma olduğu Kırşehir, Yozgad, Kangırı, Akşehir, Sivrihisar'ın tam vasat noktasında bulunması ve her tarafa karibet ve münasebetli bir yerde olması sebebiyle hastalık burayada sirayet etmiş...”⁶⁹⁶ şeklinde haber çıkmıştı. Hastalığın görüldüğü iki mahalle polis ve jandarma vasıtasıyla kordon altına alınarak mahalleye izinsiz giriş çıkışlar da engellenmeye çalışılmıştı.⁶⁹⁷

Ankara Vilayeti'nde Beypazarı cihetinde görülen kolera nedeniyle Ankara demiryolu ile gidecek olan yolcuların Tuzla'daki karantinada 24 saat ihtiyatlı olmak için gözetim altında tutulması kararlaştırılmış bu konu telgraf vasıtasıyla İstanbul'a bildirilmişti.⁶⁹⁸

yolcularını muayene edebilmek için tayin edilen Vitalis Efendi için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 552/26, 26 Zilhicce 1311.

⁶⁹⁶ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 984, Fi 2 Ağustos Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 89; Sivrihisar'da ortaya çıkan kolera için bkz. Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, s. 126.

⁶⁹⁷ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 985, Fi 15 Ağustos Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 103.

⁶⁹⁸ *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 993, Fi 10 Teşrinievvel Efrenci 1894 ruz-ı Hızır 159; Ankara ve Eskişehir demiryolu güzergâhı ve Mudanya, Bandırma ve İzmir körfezi sahilinden gelen yolcuların karantina sürelerinin 5güne çıkartılması ile ilgili olarak bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 995, Fi 29 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 178; Tuzla'da karantina kordonunun kurulması ile ilgili olarak bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 711/1, 29 Muharrem 1312; Anadolu ile İstanbul arasında çok özel bir konuda bulunan İzmir Mutasarrıflığı'nda İstanbul'a gitmek üzere olan askerlerde arasında var olan salgın sonrasında alınan önlemlerle atlatılmıştı. Koleranın İstanbul'a gelmeden önlenmesi için Anadolu trenlerinin İzmit'e uğraması yasaklanarak ve Anadolu'dan İstanbul'a doğru gelen trenlerinde

Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde görülen kolera salgını yaklaşık iki ay sonra nerdeyse bitme noktasına gelmişti. Ankara ve yakın çevresinde görülen salgının tekrarlamaması için salgından etkilenen mahaller sıkı kontrol altında tutulmuştu.⁶⁹⁹

Anadolu'da ve özellikle Ankara Vilayetinde koleranın yayılmasına engel olunmak için kurulan karantinaların asıl amacı salgının payitahta kadar ilerlemesine engel olmaktı. Bunun için Ankara-Eskişehir hattındaki trenlerde çalışmaları için iki doktorun daha görevlendirilmesine karar verilmişti.⁷⁰⁰

Kolera salgının olduğu bölgelerden getirilen hayvanlarda karantinaya tabi tutulmuştur. Denizyolu ile İstanbul'a getirilen hayvanların sahipleri Kavak Tahaffuzhanesinde karantinaya alınırken hayvanlar sudan geçirilerek temizlendikten sonra sahiplerine veriliyordu. Özellikle Ankara Vilayeti'nden getirilen hayvanlar, sahiplerinin karantinadan çıkmasına kadar geçen süre içinde perişan halde ortada kalmakta ve bir kısmı da telef olmaktaydı.⁷⁰¹

Ankara merkezi kazasında kolera haricinde 1896 senesi yazında bataklıkların kurutulmamasından kaynaklanan sıtma hastalığı da görülmüştü.⁷⁰²

Tuzla'da 10 gün karantina altında tutulmaları sağlanmıştı. Tüm bu çalışmaların sonucunda 1894'te ki kolera salgınının Anadolu'dan İstanbul'a geçmesi önlenmiştir. İstanbul'a salgının İzmir veya Rusya'nın Karadeniz sahilinden geldiği tartışma konusudur. Bkz. Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss. 134, 150, 426.

⁶⁹⁹ Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (1)1024, Fi 27 Mayıs Efreni 1895 Ruz-ı Hızır 23; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1088, Fi 5 Teşrinievvel Efreni 1896 Ruz-ı Hızır 145.

⁷⁰⁰ Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, s. 120.

⁷⁰¹ Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği*, ss. 400-401.

⁷⁰² *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1082, Fi 24 Ağustos Efreni 1896 Ruz-ı Hızır 112; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1088, Fi 5 Teşrinievvel Efreni 1896 Ruz-ı Hızır 145.

SONUÇ

Devlet Salnamelerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda 1852-1866 yılları arasında Ankara Sancağı Bozok eyaleti ve Ankara Eyaleti arasında gidip gelmiştir. Bu dönem aralığında çoğu zaman Bozok Eyaleti'ne bağlı olan Ankara Sancağı, Ankara ma'a nevahi-i Zir ve Bâlâ Nahiye-i Konur, ma'a Cısr-i Çaşnigir, Şorba, Budaközü nam-ı diğer Sungurlu, Maden-i Dinek nam-ı diğer Dinek Keskini, Çubukâbâd, Murtazaâbâd, ma'a Nahiye-i Istanos, Günyüzü, Beypazarı, Ayaş, Güdül ve Yenicegün Nahiyeleri, Kurupazar, Na'alluhan, Karahisar-ı Na'allu, Seferihisar, Bağlu, Kalecik Keskini, Haymanateyn, Bozulus ma'a Çukurcak ve Ortakçı Nahiye-i Mihalıccık Kaza ve nahiyelerinden ve Mozatlu-Çalış-Tabanlı-Sehcanlu-Mikaillu-Kil-Atma'atlu-Türkanlu-Zeyvelü-Cemyatlu-Emirler-Cihanbeylü aşiretlerden oluşmuştur.

1867 senesinde Vilayet olarak kayda geçen Ankara'ya Kayseriye, Bozok, Kangırı, Cihanbeylü aşireti, Aziziye ve merkez sancak Ankara dâhildi. Ankara Sancağı'nın kazalarına baktığımızda Ankara, ma'a Nahiye-i Zir ve Bâlâ ve Ayaş, Beypazarı, Seferihisar, Yabanâbâd ma'a Nahiye-i Akköprü Kuru-yu Hümayunu, Kurupazar-ı Na'allu, Çubukâbâd, Karahisar-ı Na'allu, Dinek-i Keskin, Sungurlu nam-ı diğer Budaközü, Günyüzü, Şorba, Tabanlı ma'a Nahiye-i Istanos, Mutazâbâd, Yörügân-ı Ankara, Konur Kazalarından ve Cihanbeylü, Sehcanlu, Seykahanlu, Atma'atlu, Mikaillü, Cihanlu aşiretlerinin de bulunduğunu bilmekteyiz.

Ankara Vilayeti H. 1325/M. 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesindeki bilgiler doğrultusunda Kayseriye, Yozgad, Kırşehir ve Ankara Sancağı'ndan oluşmuştu. Ankara Kazası, Ayaş Kazası, Güdül Nahiyesi, Beypazarı Kazası, Karaşar

Nahiyesi, Sivrihisar Kazası, Günyüzü Nahiyesi, Na'alluhan Kazası, Haymana Kazası, Şeyh Bezenli Nahiyesi, Bala Kazası, Tabanlı Nahiyesi, Çubuk Nahiyesi, Yabanâbâd Kazası, Şorba Nahiyesi, Mihalıccık Kazası, Akköprü Emlak-ı Hümayun İdaresi, Zir Nahiyesi İnallu Ballu Nahiyesi, Konur Nahiyesi'nden dâhil olduğunu öğrenmekteyiz.

Ankara'da XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında 57 Müslüman, 27 Gayrimüslim ve 23 mahallenin de hem Müslüman hem de Gayrimüslim olmak üzere toplamda 107 mahalle vardı. Çalıştığımız dönem itibariyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ankara merkezde 89 mahallenin var olduğunu bilmekteyiz. Geçen süre içinde Ankara'da mahalle sayılarının farklı olmasının nedeni, bir mahallenin bir veya birkaç mahalleye bölünmesi ve bazen de birkaç mahallenin birleşip tek bir mahalle olarak karşımıza çıkmış olmasıdır.

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile vilayetlerde Vilayet Umumi Meclisi oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bu doğrultuda 1869 tarihinde oluşturulan Ankara Vilayeti Umumi Meclisi valinin başkanlığında toplanmış defterdar, hâkim, müftü, mektubi, muavin ve Ankara'dan 1 Gayrimüslim ve 3 Müslüman aza, Kayseri'den 4 Müslüman aza, Yozgat'tan da 3 Müslüman aza olmak üzere 18 kişiden oluşmuştu. Vilayet genelindeki kötü durumda olan yol ve köprüler, çiftçilerin ürünlerinin yollarda çürümesinden kaynaklanan zararları, Rışvan aşiretinin Yozgat ve çevresine huzursuzluk vermesi, yeni tarım ürünlerinin vilayet genelinde tarımının yapılması, vilayet merkezi ve Kayseri'deki su sorunu gibi konular kentin daha iyi yaşanabilen bir yer olması için yapılması gereken işlerle ilgiliydi.

Taşrada güvenlik işleri Zabtiye Teşkilatı'na daha sonra da Jandarmaya bırakılmıştı. Birçok vilayette olduğu gibi polis birlikleri 1880'li yıllardan itibaren

taşırada tesis edilmeye başlanmıştı. Ankara Vilayet Gazetesinden edindiğimiz bilgiye göre Ankara’da ilk polis birliklerinin 1885 senesinde görev yaptığını öğrenmekteyiz.

Osmanlı Devleti’nde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanmış olan ulaşım konusunda büyük yatırımlar olmuş hem karayolları tamir edilmiş, yeni yollar açılmış hem de daha hızlı ve ucuz olması bakımından demiryolu hattı döşenmeye başlamıştı. Babıali, devletin doğusu ile batısı arasında ulaşım ve haberleşmenin hızlı ve güvenli bir şekilde sağlanması için demiryolu hattı inşa edip hemen çalışmasını istemekteydi. Ama bu dönemde yaşanan maddi sıkıntılar nedeniyle demiryolunun yapımını bazı imtiyazlar karşılığında Almanya’ya bırakılmıştı. Anadolu demiryolunun Ankara’ya ulaşmasıyla birlikte hem tahıl ihracatı artmış, hem de merkez ile haberleşme daha kolay gerçekleşmiş oldu. Demiryolu sayesinde Ankara’nın ticari tarım ürünleri bozulmadan limanlara götürülmesi hız kazandığı için ticari olarak önemli bir canlanma olmuştur. Önceleri kervan yoluyla yapılan ticaret yorucu ve oldukça da masraflı hatta yolda ürünlerin bozulmasına neden olmaktaydı. Anadolu demiryolun 1892 yılında Ankara’ya gelmesiyle birlikte hem ticaret hız kazanmış hem de başta İstanbul olmak üzere birçok yerin buğday ihtiyacı da daha ucuz karşılanmıştır.

Taşralarda karayolu yapımı 1880’li yıllardan itibaren hız kazanmıştır diyebiliriz. Epey gecikmeli de olsa yolların önemi anlaşılmıştı. Ankara’da yolların yapımı, tamiri gibi işler 1883-1886 seneleri arasında yoğunluk kazanmış olduğunu hem vilayet gazetesi hem de vilayet salnamelerinden öğrenmekteyiz. 1879 senesinden 1907 senesine kadar Ankara Vilayeti genelinde yapılan yollar ile ilgili olarak yolların metre ve kilometre olarak genel uzunluğu 552 km yapımı biten ve devam eden şoşe yolların ise uzunluğunun 1700 km olduğunu bilmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde Posta Nezareti'nin kurulması ile birlikte taşrada birçok yerde postane şubeleri açılmıştı. Kırım savaşı ile birlikte devlet içinde hızla döşenmeye başlanan telgraf hatları sayesinde merkez ile taşra arasında haberleşme de oldukça hızlı bir şekilde yapılmaktaydı. 1860 senesinde Ankara-İzmid telgraf hattı tamamlanmıştı. Vilayete ilk telgraf hattının döşendiği tarihten 1892 senesine gelindiğinde Ankara ve çevresinde 2.880 km uzunluğunda telgraf hattı çekilmiş olduğunu görmekteyiz.

1869 senesinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hem merkezde hem de taşrada eğitimin düzene girmesi ilköğretimin de medresenin etkisi altından çıkarılması ve asıl Osmanlıcılık politikası doğrultusunda Müslüman, Gayrimüslimlerin ve ecnebi okullarının hukuki yönden ortak bir nizamnamede idare edilmesi ve Gayrimüslim cemaatlere yönelik devlet okullarının açılması amaçlanmıştı diyebiliriz. İşte Ankara'da eğitimin finansmanı da söz konusu olan yerel kaynaklardı. Taşrada birçok yerde olduğu gibi eski usul eğitim kurumlarının yanı sıra modern anlamda yeni okulların yapımı aşamasında yerel kaynaklardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Eğitim alanında yapılan düzenlemeler ile Ankara'da Mekteb-i İdadi'nin inşaatı ve diğer masraflarının yerel kaynaklardan karşılanmaya çalışılmasının yanı sıra vilayete bu konuda devlet hazinesinden de yardım geldiğini hem arşiv belgelerinden hem de vilayet gazetesinden öğrenmekteyiz.

1873 yılına gelindiğinde Ankara merkez Rüşdiye Mektebi'nde 106 öğrencinin kayıtlı olduğunu, vilayeti genelinde 1894-1895 yıllarında eski usul eğitim veren 1.695 ve yeni usul eğitim veren 397 tane Mekteb-i İbtidai bulunmaktaydı. Gayrimüslimlere yönelik eğitim veren rüştiyelere Ankara'da 1900'lü yıllara kadar karşılaşılmamıştır. 1907 senesine gelindiğinde Ankara'da eğitim kurumu olarak 1

Mekteb-i İdadî-i Mülki, 1 Hamidi Mekteb-i Sanayii, 1 Darülmuallimin, 1 Meketeb-i Hamidî, 65 sıbyan mektebi ve ayrıca Gayrimüslim çocukları için yine kendi cemaatleri tarafından açılmış 8 mektep vardı. Açılan yeni okullar arasında Sanayi Mektebi, Çoban Mektebi'nin Vilayet için özel bir yeri vardır.

1863 senesinden itibaren devletin birçok yerinde ıslahhaneler açılmaya başlanmış ve buralarda çocuklara okuma-yazmanın yanı sıra dericilik, demircilik gibi birçok alanda eğitim verilerek devletin sanayi alanında çalışacak eğitilmiş gücü oluşturulmak istenmiştir. Ankara'da ıslahhanenin var olduğunu 1872 tarihli vilayet salnamesinden öğrenmekteyiz. 1875 senesinde yaşanan kuraklık nedeniyle birçok çocuk kimsesiz kalmıştı. Bu çocukların güvenli bir şekilde bakımlarının sağlanması için ıslahhanelerin kurulması istenmiştir.

1870-71 yılları arasında faaliyete geçen vilayet matbaasında 1872 senesinden itibaren vilayet gazetesi neşredilmeye başlanmıştı. 4 sayfadan oluşan Ankara gazetesinin ilk yıllarda senelik abonelik bedeli 50 kuruş, 6 aylık bedeli 30 kuruş olup bir nüshası da 50 para idi. Sonraki yıllarda gazetenin fiyatının ucuzladığını 19 kuruş hesabıyla seneliği 38, 6 aylığı 25 kuruş, bir nüshası 30 para olduğunu ve diğer mahaller için 12,5 kuruş posta ücreti alındığını ve ilanlarının nasıl ücretlendirildiğini vilayet gazetesinden öğrenmekteyiz.

Ankara Vilayeti genelinde tarım ürünleri çeşidine bakıldığında buğday, arpa, çavdar, üzüm, darı ve yulaf dönüm başına ekimi en çok yapılan ürünler ve buğday, arpa, üzüm, çavdar, burçak, pirinç, patates, soğan ve mısırın oldukça yüksek miktarda verim alınan tarım ürünleri olduğu anlaşılmaktadır. Demiryolu hattının tamamlanması, muhacir iskânıyla yeni tarım alanlarının açılmış olması ve tarımın

daha modern metotlar ve araçlarla yapılmaya başlanmasıyla birlikte kısa süre içinde tarımda üretim artmıştır. Avrupa'ya bira yapımında kullanılan kaliteli arpanın yanında birçok yere de buğday başta olmak üzere ürün ihraç eder hale gelmiştir.

Vilayette hayvancılık merkez birimin dışında daha çok kazalarda yapılmaktadır. Tiftik keçisinin ıslahı edilmesi ve hayvan türlerinin devamının sağlanabilmesi için Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi açılmıştı. Vilayetin daha çok doğu-kuzey ve güneyinde yani kervanlarla ticaretin devam ettiği bölgelerde keçi sayısında artış sağlanmıştır.

Ankara Sancağı'nda Müslüman nüfus ağırlıkta olup Katolik, Rum, Ermeni, Yahudi ve Protestan nüfus da bulunmaktaydı. 1881 tarihli nüfus sayımına göre Ankara merkez sancağının toplam nüfusu 25.585, 1893 tarihli Vilayet Salnamesine göre Ankara kazasının nüfusu 26 bin civarında olduğunu görmekteyiz. 1894 senesinde yapılan istatistikte vilayette toplam nüfusun 850.242 kişi ve nüfusun 431.950'inin erkek, 418.292'sinin kadın olduğunu anlamaktayız. Yine bu bilgilerde Gayrimüslim nüfusun 20855'i Ermeni, 7600'ü Katolik, 2652'si Protestan, 413'ünün Yahudi olduğunu görmekteyiz. İstatistiğe göre 303.540 kişilik nüfusun Ankara Sancağı'nda olup bunlardan 287.451'i Müslüman, 1604'ü Rum, 8003'ü Ermeni, 5551'i Katolik, 406'sı Protestan 413 Yahudi olduğunu anlamaktayız. 1907 tarihli vilayet salnamesindeki veriler doğrultusunda Ankara Sancağı'nın toplam nüfusu 363545'dir. Nüfusun dağılımına baktığımızda merkez kazanın 75366 kişi ile en yoğun yer olduğunu söyleyebiliriz. Gayrimüslim nüfusun vilayet genelinde 13311 kişi ile merkez kazada yaşadığı gözükmeyle birlikte Ayaş, Beypazarı, Bâlâ ve Yabanâbâd'da görünmemektedir.

XIX. yüzyılda doğu bölgelerinde yaşanan huzursuzluk nedeniyle Ankara Vilayeti'ne iskân ettirilen Rışvan, Afşar ve diğer bazı Kürt aşiretleri vilayet merkezine demiryolunun da gelmesiyle birlikte yerleşik hayata geçirilmesi konusunda çalışılmış bu gruplar hayvancılığa özellikle de tiftik keçisi yetiştirilmesine teşvik edilmişti. Ankara Vilayet nüfusunun özellikle 1860-1878-1880-1890 senelerinde Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerle artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Ankara merkezinde sosyal yaşama baktığımız zaman yüzyıllardır farklı etnik gruplara bağlı insanların bir arada yaşadığını görebilmekteyiz. Vilayet merkezinde her ne kadar Müslüman nüfus fazla olsa da Gayrimüslimler de yerel idarede görev almış olduğunu görmekteyiz. Her farklı etnik grubun kendi aralarında sorunlarını çözmeye çalıştığını, çözümlenemeyen konuların vilayet meclisine getirildiği görülmektedir.

Vilayet merkezinde yaşayan yerel halkın büyük çoğunluğunun bağ evi bulunduğunu ve burada da yaz ayları boyunca kaldıklarını, kendi ihtiyaçları doğrultusunda bağ-bahçe işleri ile ilgilendiğini bilmekteyiz.

Ankara'da ticari hayata baktığımızda önceki dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Ankara'da Müslüman ve Gayrimüslim esnaf ve zanaatkârlar arasında kesin çizgiler olmamakla birlikte, genellikle Ermenilerin ticaret, sarraflık, muhasebecilik, tiftik keçisi yetiştiricisi, Rumların da ticaretle uğraşırken Yahudilerin tuhafiyecilik, hırdavatçılık ve kırtasiyecilik yaptığını, Müslümanların ise genellikle kasapçılık, demircilik, eyercilik, tütüncülük ve semercilikle uğraşmış olduklarını söyleyebiliriz.

1871 tarihli Ankara vilayet salnamesindeki verilere göre Ankara’da boyahane, bezirhane, çamaşırhane, han, dükkân, değirmen, debbağhane, dink, selhhane, şali karhanesi, sof cenderesi, fırın, kahvahane, karhane, kireçhane, kirişhane, kiremithane, mumhane, mağaza vardı. 1902 senesine gelindiğinde Ankara’da önceki dönemlerdeki işyerlerinin yanı sıra yağhane, un fabrikası açılmış olduğunu bilmekteyiz. Ankara ile ilgili olarak çalıştığımız dönem içinde ticari faaliyet gösteren yerlerin daha çok el işçiliğine ve bölgenin yerel kaynaklarına dayandığını söyleyebiliriz.

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Ankara’nın ihracatı için tiftik ve boya sanayisinde kullanılan ünnap başta gelmekteydi. Ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte ürünlerin bozulmadan kısa sürede götürülmesi ile birlikte ihraç ürünleri arasına buğday, arpa, çavdar, yulaf, afyon, yün, ipek kozası, pamuk, zambak, keten tohumu, kenevir, tütün, haşhaş, balmumu, deri, halı ve kilim, taze meyvede dahil olmuştu. İngiltere’ye tiftik, koyunyünü, ünnap, kire, tilki, yaban tavşanı, vaşak, kırkılmış tiftik keçisi, koyun ve kuzu, karakeçi, afyon, manda ve öküz derisi ihracatı yapılmaktaydı. Anadolu Demiryolu hattının Ankara-İzmid arasında döşenmesiyle birlikte ulaşımı kolaylaşmış ve bunun tabii sonucu olarak vilayetin üretimi artmış olan tahıl 1893’ten itibaren İstanbul’a, Londra ve Marsilya’ya ihraç edilir hale gelmişti. Ucuz ve kolay ulaşım yolu olan demiryolu sayesinde 1890’lara kadar devam eden tiftik ihracı tahıl ihracının oldukça gerisinde kalmıştır.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Ankara ihtiyacı olan tekstil ürünlerini kendisi üretirken artık yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta İngiltere olmak üzere ihtiyacı olan tekstil ürünlerini ithal durumunda kalmış olduğunu görmekteyiz. Ankara Vilayeti’nin ithalatında öncelikle pamuklu ve daha ucuz olan yünlü dokumalar,

İngiltere'den Manchester Basması başta olmak üzere Amerikan bezi daha sonra da madeni araç ve gereçler, tuhafiyе ürünleri, kahve, şeker, petrol ve petrol ürünleri ve ilaç yer almaktaydı. Ankara'nın ithalatta İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ile ticari ilişkisi yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Modern belediye idaresi kurulmadan önce faklı alanlardaki ihtiyaçları halk veya bazı gruplar karşılamaktaydı. Osmanlı taşrasında ilk defa 1865 yılında Tuna Vilayeti'nde kurulan belediye meclisleri yani daireleri 1867 tarihinde hızla ülke geneline de yaygınlaşmaya başlamıştı. 1871 tarihli vilayet salnamesinde Ankara'da Belediye Meclisi'nin var olduğunu biliyoruz.

Ankara'da sağlık hizmeti modern anlamda belediyeciliğin kurulması aşamasına kadar olan dönem içinde serbest çalışan doktorlar ve eczacılar tarafından karşılanmaktaydı. 1840 senesinde açılan Askeri Tıbbiye'nin mezun vermesiyle birlikte sadece Redif askerlerine hizmet vermek amacıyla da olsa Ankara'da askeri bir hastane açılmış ve yerel halka sağlık alanında yardımcı olmaya başlamıştı. Ankara'daki idareciler arasında Abidin Paşa'nın Gureba Hastanesi'nin yapımına göstermiş olduğu hassasiyet dikkate değerdir. Vali Abidin Paşa kentin birçok sorunu ile ilgilenmiş ama uzun zamandır yerli halkın yaşadığı su sorununun çözümüne önem vermiştir.

Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti 1840'lı yıllardan itibaren yayılmaya başlanan kolera salgınına karşına tedbirler almak için vilayetin diğer merkezlerle geçiş güzergâhları ve demiryolu hattında belirlenen noktalarda karantina kordonları kurulmuş ve Babıali'nin görevlendirdiği doktorlar da görev yapmıştı. Kordonların güvenliğini sağlamak için yerel idareciler askerleri sevk etmişlerdir.

Karantina merkezlerine önem verilmesinin asıl nedeni 1890'lı yıllarda taşralarda özellikle Ankara ve çevresinden salgının İstanbul'a gelmesine engel olmaktı. Karantinalar sadece insanlar için değil hayvanlar içinde kurulmuştu.

1840, 1875, 1887 senelerinde yaşanan kıtlık sonucunda Osmanlı Devleti'nde birçok vilayet gibi Ankara ve çevresi de oldukça fazla etkilenmişti. Vilayette görülen kuraklık nedeniyle halk hem zahiresiz hem de tohumuz kalmıştı. Yerel idareciler kuraklıktan etkilenenlere ihtiyacını karşılayabilmek için önce hükümetten yardım talebinde bulunmuş hem de civar bölgelerden zahire temin etmeye çalışmışlardı. Hükümetten tarafından vilayet halkının durumunu yerinde tespit edilmesi için müfettişler gönderilmiş, vilayetten genelinden başka yerlere zahire çıkarılmaması konusunda kararlar alınmıştı. Yaşanan kuraklık etkisiyle birçok çocuk kimsesiz kalmıştı. Çocukların bakımı için bazıları Ankaralı ailelerin yanına verilmiş bazıları da ıslahhanelere gönderilmişti. Yaşanan kuraklığın etkileri daha devam ederken yüzyıl sonlarına doğru yaşanan çekirge istilası, çiftçileri büyük zarara uğratmıştı. Kıtlık ve kuraklık yıllarında Ankara'nın tarım ürünlerine dayanan ticaretinde önemli bir azalma yaşanmış olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

a.1. Ayniyat Defterler

BEO.AYN. 804

BEO.AYN. 805

BEO.AYN. 811

a.2. Belgeler

a.2.1 Bâb-ı Âlî Evrak Odası

BEO., 361/27034

BEO., 42/3135

BEO., 56/4167

a.2.2.Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.MKT., 1887/55

DH.MKT., 882/42

DH.MKT, 504/30

DH.MKT., 2309/86

DH.MKT.,1/48

a.2.3. İrade Dahiliye

İ.DH., 1302/20

İ.DH., 1317/43

a.2.4. İrade Hususi

İ.HUS, 48/111

a.2.5. İrade Orman ve Maaden

İ.OM., 3/20

a.2.6. İrade Şura-yı Devlet

İ.ŞD., 14/645

a.2.7. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

MF.MKT., 98/41

a.2.8.Meclis-i Vâlâ

MVL., 569/96

a.2.9. Sadaret Mektubi Kalemi

A.}MKT.MHM., 182/61

A.}MKT.MHM., 451/25

A.}MKT.MHM., 463/81

A.}MKT.MHM., 465/71

A.}MKT.MHM., 468/83

A.}MKT.MHM., 469/30

A.}MKT.MHM., 471/70

A.}MKT.MHM., 494/18

A.}MKT.MHM., 510/5

A.}MKT.MHM., 510/24

A.}MKT.MHM., 510/27

A.}MKT.MHM., 512/2

A.}MKT.MHM., 514/19

A.}MKT.MHM., 515/13

A.}MKT.MHM., 524/21

A.}MKT.MHM., 552/16

A.}MKT.MHM., 552/26

A.}MKT.MHM., 552/26

A.}MKT.MHM., 552/28

A.}MKT.MHM., 553/11

A.}MKT.MHM., 711/1

A.}MKT.MHM., 727/6

A.}MKT.MHM., 760/59

a.2.10. Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ

A.}MKT. MVL, 46/67

A.}MKT.MVL., 46/67

a.2.11. Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı

A.}MKT.NZD, 35/24

a.2.12. Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı

A.}MKT.UM., 96/30

A.}MKT.UM., 219/19

A.}MKT.UM., 397/87

A.}MKT.UM., 474/5

a.2.13. Hariciye Nezareti mekyubi Kalemi Evrakı

HR.MKT., 14/47

HR.MKT., 236/85

HR.MKT., 252/67

HR.MKT., 285/65

a.2.14. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y..MTV, 126/74

Y.MTV., 291/138

a.2.15. Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Y.PRK.UM., 14/1

Y.PRK.UM., 39/64

a.2.16. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.HUS., 283/47

a.2.17. Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı

Y.PRK..SRN, 4/96

2. Basılı Arşiv Kaynaklar

a. Düsturlar

Düstur, I Tertip, C. 1, 1289.

b.Gazateler

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 587, 30 Haziran 1300.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 609, Fi 23 Rebiülevvel Sene 1302 Fi 29 Kanunuevvel Sene 130(0).

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 610, Fi 30 Rebiülevvel Sene 1302 Fi 5 Kanunuevvel Sene 1300.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 618, Fi 27 Cemaziye'l-ahire Sene 1302 Fi 13 Mart Sene 1301.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 636, Fi 15 Zilkade Sene 1302 Fi 14 Ağustos Sene 1301.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 641, Fi Muharrem 1303 Fi Ekim 1885.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 667, Fi 12 Zilkade Sene 1302 Fi 21 Ağustos Sene 1301.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 709, Fi 14 Zilkade Sene 1304 Fi 22 Temmuz Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 710, Fi 21 Zilkade Sene 1304 Fi 29 Temmuz Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 711, Fi 5 Zilhicce Sene 1304 Fi 12 Ağustos Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 715, Fi 25 Muharrem Sene 1305 Fi 16 Eylül Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 717, Fi 8 Rebiülevvel Sene 1305 Fi 11 Teşrinisani Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 719, Fi 29 Rebiülevvel Sene 1305 Fi 2 Kanunuevvel Sene 1303.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 734, 29 Haziran 1304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 738, Fi 8 Zilhicce Sene 305 Fi 3 Ağustos Sene 304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 754, 8 Rebiülahir Sene 306 Fi 30 Teşrinisani Sene 304

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 744, 27 Muharemlüharam sene 306 Fi 21 Eylül 304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 751, Fi 9 Teşrin-i Sani Sene 304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 752, 24 Rebiülevvel sene 306 Fi Teşrin-i Sani sene 304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 762, Fi 5 Cemaziyelahir Sene 1306 Fi 25 Kanunisani Sene 1304.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 763, 13 Cemaziyelahir Sene 1306 Fi 1 Şubat Sene 1304. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 768, 18 Recep Sene 1306 Fi 8 Mart sene 1305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 770, 3 Şaban Sene 306 Fi 22 Mart Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 771, 10 Şaban Sene 306 Fi 29 Mart 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 772, 17 Şaban Sene 306 Fi 5 Nisan 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 774, 1 Ramazan Sene 306 Fi 19 Nisan Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 775, 8 Ramazan Sene 306 Fi 26 Nisan Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 776, 15 Ramazan Sene 306 Fi 3 Mayıs Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 777, 22 Ramazan Sene 306 Fi 10 Mayıs Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 788, Fi 2 Muharrem Sene 307 Fi 16 Ağustos Sene 1305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 795, Fi 21 Saferülahir Sene 307 Fi 4 Teşrinievvel Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 797, Fi 6 Rebiülevvel sene 307 Fi 18 Teşrinievvel Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 798, Fi 13 Rebiülevvel Sene 307 Fi 25 Teşrinievvel Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 801, Fi 4 Rebiülahir Sene 307 Fi 15 Teşrin-i Sani Sene 305.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 919, Fi 14 Rebiülevvel Sene 310 23 Eylül Sene1308.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 923, Fi 12 Rebiülahir Sene 310 Fi 21 Teşrinievvel Sene 1310.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 925, Fi 11 Cemaziyelevvel Sene 310 Fi 18 Teşrin-i Sani Sene 1308.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 928, Fi 8 Cemaziyelahir Sene 310 Fi 16 Kanunuevvel Sene 1308.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 938, (Tarihleri çekilmemiş).

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 939, Fi 5 Ramazan Sene 310 Fi 10 Mart Sene 309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 944, Fi 15 Zilka'de Sene 310 Fi 19 Mayıs sene 309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 947, Fi 23 Zilhicce Sene 310 Fi 21 Haziran Sene 309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 949, Fi 13 Muharrem'ül Haram Sene 1311 Fi 14 Temmuz Sene 1309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 957, Fi 29 Rebiülahir Sene 1311 Fi 27 Teşrinievvel Sene 1309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 958, 21 Cemaziyelevvel Sene 1311 Fi 17 Teşrinisani Sene 1309.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 966, Fi 28 şubat Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 104.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 969, Fi 21 Mart Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 135.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 974, Fi 2 Mayıs Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 177.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 976, Fi 16 Mayıs Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 12.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 977, Fi 6 Haziran Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 33.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 980, Fi 28 Haziran Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 54.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 981, Fi 4 Temmuz Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 52.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 982, Fi 18 Temmuz Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 75.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 983, Fi 25 Temmuz Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 82.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 984, Fi 2 Ağustos Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 89.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 985, Fi 15 Ağustos Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 103.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 986, Fi 22 Ağustos Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 110.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 987, Fi 27 Safer Sene 1312 Fi 17 Ağustos 1310.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 989, Fi 12 Eylül Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 131.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 990, Fi 19 Eylül Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 138.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 992, Fi 3 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 152.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 993, Fi 10 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 159.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 994, Fi 22 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 171.

- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 995, Fi 29 Teşrinievvel Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır
178.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N.996, Fi (*) Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır
185.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 997, Fi 12 Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım
6.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 998, Fi 19 Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır
13.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 999, Fi 26 Teşrinisani Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım
20.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1001, Fi 10 Kanunuevvel Efrenci 1894 Ruz-ı
Kasım 34.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1007, Fi 21 Kanunisani Efrenci 1894 Ruz-ı
Kasım 76.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1009, Fi 4 Şubat Efrenci 1894 Ruz-ı Kasım 90.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1015, Fi 1 Nisan Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 146.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1017, Fi 8 Nisan Efrenci 1890 Ruz-ı Kasım 153.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(‘)22, Fi 5 Ağustos Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
93.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (1)1024, Fi 27 Mayıs Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
23.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1025, Fi 17 Haziran-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
44.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(‘)26, Fi 24 Haziran Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
51.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (1)1033, Fi 12 Ağustos-ı Efrenci 1895 Ruz-ı
Hızır 100.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(0)34, Fi 19 Ağustos Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
107.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1038, Fi 16 Eylül-ü Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır
135.

- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1040, Fi 30 Eylül-ü Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 150.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1041, Fi 7 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 156.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1042, Fi 14 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 123.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1045, Fi 4 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 184.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1047, Fi 18 Teşrinisani Efrenci 189 Ruz-ı Kasım 12.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1051, Fi 30 Kanunuevvel Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 54.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1057, Fi 10 Şubat Efrenci 1896 Ruz-ı Kasım 6.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1053, Fi 13 Kanunisani Efrenci 1896 Ruz-ı Kasım 68.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1069, Fi 11 Mayıs Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 94.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1080, Fi 10 Ağustos Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 98.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1082, Fi 24 Ağustos Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 112.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1083, Fi 31 Ağustos Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 119.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1088, Fi 5 Teşrinievvel Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 145.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1090, Fi 19 Teşrinievvel Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 168.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1097, Fi 7 Kanunuevvel Efrenci 1896 Ruz-ı Kasım 31.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1098, Fi 14 Kanunuevvel Efrenci 1886 Ruz-ı Kasım 38.
- Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1103, Fi 19 Kanunusani Efrenci 1897 Ruz-ı Kasım 74.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1021, Fi 6 Mayıs Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 2.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 100(34) Fi 19 Ağustos-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 107.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1046, Fi 11 Teşrinisani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 5.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1047, Fi 18 Teşrinsani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 12.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1069, Fi 11 Mayıs Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 94.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1073, Fi 22 Haziran Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 49.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1079, Fi 3 Ağustos Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 91.

Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1089, Fi 5 Cemaziyelevvel Sene 1314 Fi 30 Eylül Sene 1312.

Takvim-i Vekayi, 7 Cemaziyelahir 1281.

c. Salnameler

c.1. Devlet Salnameleri

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1268.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1271.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1272.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1273.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1274.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1276.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1277.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1278.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1279.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1280.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1281.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1282.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri, 1283.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1284.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1285.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1286.

c.2. Vilayet Salnamesi

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 1, Sene 1288.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 2, Sene 1289.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 3 Sene 1290.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 4, Sene 1291.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 5, Sene 1293.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 7, Sene 1295.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 10 Sene 1299.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 11, Sene 1300.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 11 Mükerrer, Sene 1307.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 12, Sene 1311.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325.

3. Kronikler, Araştırma ve İncelemeler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Ahmet Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 2-3, YKY, İstanbul 1999.

AKDAĞ, Mustafa, "Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S. 6-7, Ankara 1966.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I-II, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.

AKTÜRE, Sevgi, "1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam", *Tarih İçinde Ankara II*, ODTÜ, Ankara 2001.

AKTÜRE, Sevgi, "19. Yüzyıl Sonlarında Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi", *İstanbul Teknik Üniversitesi-Mimarlık Fakültesi*, Ankara 1978.

AKYILDIZ, Ali, “Osmanlı Merkez Taşra Teşkilatlarının Yeniden Yapılanma Süreci”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000.

AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul 2007.

AYDIN, Suavi “Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış”, *Kebikeç*, 11/2001.

AYDIN, Suavi-Kudret Emiroğlu-Ömer Türkoğlu-Ergi D. Özsoy, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost yayınevi, Ankara 2005.

BAĞLUM, Kemal, *Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara 1992.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Avarız Madd.”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II.

BASKICI, Mehmet Murat, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

BASKICI, Mehmet Murat, “XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Ankara'nın İktisadi Durumu”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012.

BAŞARAN, Funda, *İletişim ve Emperyalizm Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2000.

BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehirlerinde Mahalle*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

BOSCH, E., “Ankara'da Antik Devir Hamamının Müessisi”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948.

BÜYÜKYILDIZ, Feridun, *Başka Kent Ankara*, Phoneix Yayınları, Ankara 2009.

CAN TUNALI, Ayten, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, LII/203, 1988.

ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 112-113.

ÇADIRCI, Musa, "Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK, Ankara 1985.

ÇADIRCI, Musa, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", *Belleten- Yusuf Hikmet Bayur Özel Sayısı*, Ankara 1984.

ÇADIRCI, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Ankara 1970.

ÇADIRCI, Musa, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'nın Geçirdiği Evrim", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, imge Kitabevi, Ankara 2008.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

ÇADIRCI, Musa-Özlem Gülenç İğdi, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ankara Valileri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012,

ÇELİK, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

DARKOT, Besim, “Ankara Madd”, *İslam Ansiklopedisi*, c. I.

DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, C.I, Papirüs Yayınevi, İstanbul 1997.

DUYSAK, Cabir, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları”, *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), Çamlıca Basın, İstanbul 2012.

EKEN, Galip, “19. Yüzyılda Ankaralı Sarraf Esnafı”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012.

EKİN, Ümit, *17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara 1994.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Ankara Sancağı'nın İdari Yapısı Üzerine” *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012.

ERDOĞAN, Emine, “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, Kırşehir 2005.

ERDOĞDU, Şeref, *Ankaram*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ERGENÇ, Özer, “16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri”, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000.

ERGENÇ, Özer, “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar”, *Türkiye İktisadi Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973)*, Ankara 1975.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya”, *Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını*, Ankara 1995.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980.

ERGENÇ, Özer, “XVII. yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, TVYY, İstanbul 2012.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, C. 4, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1330-1331.

ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1936.

ERLER, Mehmet Yavuz, *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2012.

EROL, Mine, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kâğıt Para (Kaime)*, TTK, Ankara 1970.

ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

ERZEN, Afif, *İlk Çağ’da Ankara*, TTK, Ankara 1946.

ESKİN, Şekip, *Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ankara 1942.

ETÖZ, Zeliha, *19. Yüzyıl Ankara’sında Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilimdalı (Siyaset Bilimi), Doktora Tezi, Ankara 1998.

Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkinci Cedvel, İlk Tab’, Dersaadet “Akdam” Matbaası, Sene 1314.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Çev. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2005.

EYİCE, Semavi, “Ankara’nın Eski Bir Resmi”, *Atatürk Konferansları 1970*, IV, Ankara 1971.

EYİCE, Semavi, Ankara’nın Eski Bir Resmi, TTK, Ankara 1972.

FAROQHÎ, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

GALANTİ, Avram, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.

GEORGEON, F., “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Ankara’nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. P. Dumont- F. Georgeon, TVYY, İstanbul 1999.

GEYİKDAĞI, V. Necla, *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, HİL Yayınları, İstanbul 2008.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Mithat Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, (MEB) İstanbul 1987.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/1, Ankara 1967.

GÜLENÇ İĞDİ, Özlem, “Ankara Vilayeti Umum Meclisi’nin 1869 Yılı Kararları”, *Musa Çadırcı’ya Armağan Yazılar*, Ed. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Erçoşkun, Ankara Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2012.

GÜLENÇ İĞDİ, Özlem, *Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı’da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), Çamlıca Basım, İstanbul 2012.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Maariften Eğitime Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2016.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2013.

GÜNEŞ, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

GÜNEŞ, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Vilayet İdaresinin Esasları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

GÜRAN, Tefik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

GÜVEN, Sami, *Türkiye’de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri*, TODAİE Yayınları, Ankara 1982.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

İŞIKSAL, Cavide, “Emniyet Sandığı’nın Kuruluşu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XI/65, Ankara 1973.

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1999.

KALE, Başak, “Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye’nin Göçe Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, İstanbul 2015.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1943.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, TTK Ankara 1998.

KARAMAN, Deniz, *18. Yüzyıldan Tanzimat’a Ankara İdari, Askeri, Mali Tarih*, Cedit Neşriyat, Ankara 2013.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2013.

KAYA KILIÇ, Selda, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

KAYA, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KELEŞ, Erdoğan, “II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları”, *History Studies*, c. 5, s. 2, 2013.

KESKİN, Özcan, “Ankara Keçisinin Islahına Yönelik Tedbirler”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012.

KESKİN, Özkan, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Y. 14, S. 20, Çanakkale 2016.

KILIÇ, Orhan, “Sancakbeylerinden Mutasarrıf Paşalara Ankara Sancağı’nın Yönetimi ve Yöneticileri”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012.

KOÇ, Bekir- Murat Baskıcı, *Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi*, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2013.

KOÇ, Bekir, “İslahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 20, Ankara 2006.

KOÇ, Bekir, “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, Gaziantep 2007.

KOÇ, Bekir, “Osmanlı Modernizasyonuna İlişkin Bazı Gözlemler, Sanayileşme Çabaları ve İslahhaneler”, *Toplumsal Tarih*, S. 176, Ağustos 2008.

KOÇ, Bekir, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara Salname-i Vilayet-i Ankara*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara 2014.

KODAMAN, Bayram, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Sanayi Mektepleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri 11-13 Temmuz 1977, Ankara 1980.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Ankara’nın Camileri*, Vakıflar Arşiv Genel Müdürlüğü, Ankara 1978.

KÖKSAL, Yonca, “Imperial Center And Local Groups: Tanzimat Reforms In

The Provinces Of Edirne And Ankara”, *New Perspectives On Turkey*,
İstanbul 2003.

KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki
Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII (1968).

KUNERALP, Sinan, “Orta Anadolu’da Kıtık (1873-1875)”, *Tarih ve
Toplum*, C. 13, S. 76, Nisan 1990.

Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i
Teşkilat ve İcraatı- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, (Yayına Haz. Taceddin
Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

MAMBOURY, Ernest, *Guide Touristque Ankara* 1933.

MOLTKE, H. V., *Türkiye Mektupları*, Çev. H. Örs, İstanbul 1969.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşında Ankara*, Ankara
Büyükşehir Belediyesi, Ankara 1993.

OGIER GHISLAÏN DE BUSBECK, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer,
Doğan Kitabevi, İstanbul 2005.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca
Yöneticiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun
1986.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım
Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1984.

ORTAYLI, İlber, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı
Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994.

ORTAYLI, İlber, “19. Yüzyıl Ankara’sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi”, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.9.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetimler”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2005.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, ALKIM Kitabevi, İstanbul 2006.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, ALKIM Kitabevi, İstanbul 2006.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği*, HİL Yayınevi, Ankara 1985.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ankara, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, Ankara Valiliği Ankara kalkınma Ajansı, İstanbul 2014.

ÖNEY, Gönül, *Ankara'nın Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara Üvv. DTCF Yayınları, Ankara 1971.

ÖNSOY, Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol-Osmanlı Borçları 1854-1914*, Tuthan Kitabevi, Ankara 1999.

ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZDEMİR, Rıfat, “Ankara Esnaf Teşkilatı, 1785-1840”, *19 Mayıs Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun 1986.

ÖZDEMİR, Rıfat, “Ankara’da Sof ve Şal Üretimi (1870-1850)”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012.

ÖZDEMİR, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyıl Mütessellimlik Müessesesi”, *A.Ü. DTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/3-4, Ankara 1970, s.369-390.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994.

ÖZLÜ, Zeynel, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Kır ve Kent Hayatı Bolu-Göynük Örneği*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007.

ÖZTÜRK, Cemil, “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhaneler”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, TTK, Ankara 1995.

ÖZTÜRK, Serdar, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2010.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme 1820-1913*, TVYY, İstanbul 2005.

PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul 2014.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, TVYY, İstanbul 2011.

PERE, Nuri, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1968.

PERROT, Charles, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1864.

QUATAERT, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), C. 2, Eren Yayınevi, İstanbul 2006.

QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu Ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılım Ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara 1987.

QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara 1978.

SARIYILDIZ, Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 2002.

SATAN, Ali, "Osmanlı Devri Demiryolu Kronolojisi", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (Ed. Vahdettin Engin vd...), Çamlıca Basım Yayınları, İstanbul 2012.

SATICI, Emre, *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

SEVİN, Veli, “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 2, 1982.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 5, S. 2, 1996.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetimler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

SEZER FEYZİOĞLU, Hamiyet, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, HEL Yayıncılık, Ankara 2014.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *TANZİMAT Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Yayınları, Ankara 2011.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1909) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

SOY, H. Bayram, *Almanya’nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

ŞAKİROĞLU, Mahmud, “Relazione”, *Belleten*, XXXVI/141, Ankara 1972.

ŞEN, Leyla, *Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Ankara 2003.

ŞENEL, Şennur, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyâlet Merkezi’nin Sosyal ve ktisadi Durumu (H. 1260-1261/M. 1844-1845 Tarihli Temettüât Defterlerine*

Göre), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

ŞENEL, Şennur, "XIX. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve İktisadi Durumu
Üzerine Değerlendirme", *TARİHTE ANKARA ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER*, Ankara 2012.

ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK
Ankara 1992.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ankara... Ankara... bir başkent in doğuşu*, Bilgi Yayınevi,
Ankara 2006.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1989.

TAMUR, Erman, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara
Ticaret Odası, Ankara 2003.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi
Üretim Sisteminin Oluşu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999.

TEXİER, Charles, *Küçük Asya*, Çev. Kazım Yaşar Koprıman-Ali Suat,
Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Stefanos
Yerasimos-Ali Berktaş, Kitab Yayınevi, İstanbul 2005.

TUFAN, Hülya, *Ankara'da Üç Ay*, İstanbul 1994.

TUĞLUCA, Murat, *Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi*, Hacettepe
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
2003.

TUNÇER, Mehmet, *Ankara (Angora) Şehri Merkezi Gelişimi (14.-20.Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001.

TURAN, Ahmed Nezihi, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayını, Ankara 1999.

TURAN, Şerafettin, “Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri”, *Belgeler*, C. II, S. 7-8, Ankara 1969.

TUŞ, Muhiddin, “XIX. Asır Ortalarına Doğru Sivas’ın İktisadi Yapısı”, *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ 1996.

TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara 2013.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1965.

ÜNAL, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, TTK, Ankara 2015.

YAKUT, Kemal, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri”, *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2015.

YAMAN, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi-I*, Ankara 1944.

YAMAN, Talat Mümtaz, *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Denemesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1940.

YAVUZ, Erdal, “19. Yüzyıl Ankara’ında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kent-içi Sosyal Yapı”, *Tarih İçinde Ankara*, Master Basımevi Lmt. Şirketi, Ankara 2000.

YAZICI, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK, Ankara 1992.

YILDIRIM, Birsan Edanur, *Ankara Sancağı’nın Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfus (1871-1907)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Dersaadet Sanayi Mektebi-İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

YILDIRIM, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar-Sağlık Tarihi Yazıları-1*, TVYY, İstanbul 2014.

YILDIRMAK, Gülay Webb, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, TTK Yayınevi, Ankara 2011.

ÖZET

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte hem merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak hem de devletin artık işlerliğini yitiren kurumlarını daha çağdaş hale getirmek için harekete geçmişti. Özellikle idari yapıda yapılan değişikliklerle birlikte merkezi otoritenin etkisi taşrada güçlendirilmiş oldu. 1852-1866 yılları arasında Ankara Sancağı, Bozok Eyaleti ve Ankara Eyaleti arasında gidip gelmişse de bu durum 1867 senesinde Ankara'nın vilayet merkezi olmasıyla son bulmuştur. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında Ankara'da 107 mahalle mevcut iken XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise 89 mahalle vardı. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi kararları doğrultusunda diğer vilayetlerde olduğu gibi Ankara Vilayeti'nde de Vilayet Umumi Meclisi 1869 senesinde oluşturulmuştur. Valinin başkanlığında toplanan mecliste vilayetin daha iyi yaşanabilir bir yer olması doğrultusunda çalışmalara başlanılmıştı. Vilayetin güvenliği için 1885 senesinde ilk defa Polis birliği tesis edilmişti. Ankara'da su sorunu gibi ulaşım ve haberleşmede de bir takım olumsuzluklar XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmişti. Ulaşımın kervanlarla yapılıyor olması hem maliyetli hem de yorucu olmaktaydı. Çalıştığımız dönem itibariyle önem kazanan ulaşım sorununun çözümü için eski yol ve köprülerin bakımı, yeni yolların inşaatı için harekete geçilmişti. 1860 senesinde Ankara-İzmid arasında telgraf hatlarının döşenmesiyle birlikte haberleşmede önemli gelişmeler sağlanmaya başlanmıştı. 1892 senesinde Anadolu demiryolu hattının Ankara merkezine ulaşmasıyla birlikte İstanbul ile ulaşım ve haberleşme de hız kazanmış nihayetinde de vilayette merkezi yönetim daha etkili olmuştur. Demiryolu çevresinde yeni tarım alanlarının açılmasıyla birlikte vilayetin tarım ürünlerine dayalı gelirinde de artış olmuştur.

Demiryolu ile hem tahıl hem de sebze ve meyve ihracatı artmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle birlikte Ankara’da modern anlamda eğitim verecek devlet okulları açılmaya başlanmıştır. Rüşdiye mekteblerinin yanı sıra Sanayi ve Çoban Mektepleri açılarak eğitilmiş iş gücü yetiştirilmek istenmiştir. Vilayet genelinde tarım yapılmakla birlikte hayvancılık daha çok merkez dışında yapılmıştır. Kuraklık ve hastalıklar nedeniyle azalan nüfus Balkanlardan ve Kafkasya’dan muhacirlerle artmıştır. Ankara ve çevresinde yayılmaya başlayan koleranın İstanbul’a geçmesine engel olmak için kavşak noktalarda karantinalar kurulmuştur. Farklı dönemlerde yaşanan kuraklığın etkisinin yoğun olarak görüldüğü Ankara ve yakın çevresinde halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve tohumluk olarak tahılın teminine çalışılmıştır. Bu doğrultuda Ankara dışına tahıl-zahire nakliyatı yasaklanmıştır.

ABSTRACT

The Ottoman Empire took action to strengthen the central authority and to modernize the impractical institutions in the nineteenth century especially with the proclamation of Tanzimat Edict. With the changes made in the administrative structure, the effect of central authority was consolidated in the periphery. Between 1852-1866, Ankara Sanjak was attached to Bozok Province and Ankara Province discontinuously, this situation ended when Ankara became a province. From the eighteenth century to the beginning of the nineteenth century, there were 107 neighbourhoods, in the second half of the nineteenth century, there were 89 neighbourhoods. In the direction of 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi decisions, as the other provinces, Vilayet Umumi Meclisi was constituted in Ankara in 1869. In the council gathered under the provincial governor, the studies for making the province a better place to live were started. For the safety of the province, the first police unit was established in 1885. Some negative situations about water problem, transportation and communication continued until the second half of the nineteenth century. The caravan transportation was both costly and tiring. In the period of this study, the transportation problem became important and for solving this problem, the action was taken about the care of old road and bridges and the construction of new roads. In 1860, with the wire of telgraph lines between Ankara-İzmit, some significant developments provided in communication. In 1892, with reaching of Anatolia railway line to Ankara center, transportation and communication with Istanbul became faster and as a consequence, central administration in province became more influential. With the opening of new agricultural fields around railway,

the agricultural product income rised. By the railway, both the grain and fruit-vegetable export increased. With Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, public schools that gave modern education opened in Ankara. Besides Rüştîye Mektepleri, Sanayi and Çoban Mektepleri opened and educated workforce tried to be grown. While the agricultural activities made in province, stockbreeding was made in periphery. The population decreased because of drought and illnesses was increased by the immigrants from Balkans and Caucasus. In order to prevent the cholera, which spreaded in Ankara and around, to pass along Istanbul, the quarantines were established in intersections. In Ankara and around where the influences of drought were seen intensely, it was practised to fulfil the needs of people and provide of grain as seed. In this way, the transportation of grain and provision was forbidden.